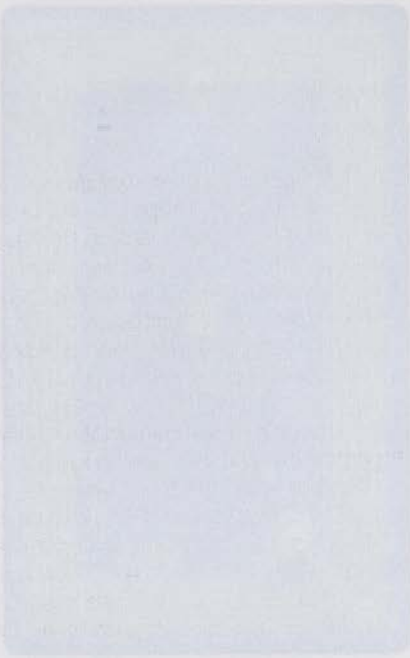

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR HET KUNSTPATRIMONIUM

BRUSSEL

2006

Jubelpark 1, B-1000 Brussel
Tel. +32 (0)2 739 67 11; Fax +32 (0)2 732 01 05
CCP 679-2004759-60 – IBAN BE73 6792 0047 5960 – BIC PCHQBEBB
URL <<http://www.kikirpa.be>>
Illustraties: © KIK/IRPA, Brussel, behalve bijzondere vermelding.
Alle rechten voorbehouden.

Verantwoordelijke uitgever:
Myriam Serck-Dewaide
Herlezing:
Isolde Cael, Marjolijn Debulpaep
Fotografieën:
Fotoateliers
Digitalisering:
Olivier De Pauw, Jean-Luc Elias

Gedrukt op papier acid free norm ISO 9706.

D/2006/0613/5

VOORWOORD

Dit *Beknopt glossarium voor de conservator-restaurateur van beeldhouwwerk* is het resultaat van het Europees programma Raphaël dat gerealiseerd werd onder het Directoraat-generaal X van de Europese Commissie. Het project werd C.R.I.S.T.A.L. gedoopt, afkorting van *Conservation Restoration Institutions for Scientific Terminology dedicated to Art Learning Network*, en liep van juni 1999 tot begin 2001. Met als initiatiefnemer Christian LAHANIER, afdelingshoofd *Documentatie* bij het *Centre de Recherche et de Restauration des Musées de France* (C2RMF) werden specialisten uit diverse culturele instellingen vanuit drie landen uit de Europese Unie – Frankrijk, België en Italië – verenigd. Opzet van het project was de verwezenlijking van een meertalig glossarium met technische termen uit het domein van de conservatie en restauratie van beeldhouwwerken, muurschilderkunst, keramiek en metaal¹.

Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium was mede-organisator en kreeg de verantwoordelijkheid voor de terminologie uit de beeldhouwkunst. Het domein van de muurschilderkunst werd toegewezen aan Mara NIMMO², afgevaardigde door het bestuur van culturele zaken in de *Regione Lombardia*, terwijl Odile LECONTE door het C2RMF belast werd met het glossarium rond metaal en keramiek. Uit de drie deelnemende instellingen namen specialisten deel aan de opstelling en de validering van de woordenlijsten. Catherine CHEVILLOT, verantwoordelijke voor de afdeling beeldhouwkunst aan de *Service de Restauration des Musées de France*, nam in nauwe samenwerking met het KIK, eveneens actief deel aan de redactie van het glossarium voor de beeldhouwkunst.

In de huidige vorm moet dit beknopt glossarium worden gezien als een werkinstrument, maar aanvankelijk had CRISTAL een iets ambitieuzer doel vooropgesteld, meer bepaald een ontwerp voor een geüniformiseerde taal die de uitwisseling zou bevorderen tussen specialisten van cultureel erfgoed, conservators van musea, conservators-restaurators, studenten, enzovoorts. Het behoud en de valorisatie van het erfgoed maken deel uit van onze opdracht en impliceren een inventarisering en een documentering van de historische en materiële gegevens.

In 1975 wees Paul Philippot in zijn toespraak bij de opening van het colloquium ICOM-CC te Venetië al duidelijk op de noodzaak van een nauwkeurige woordenschat: « *Après le temps de la mise au point des techniques de restauration, le temps des progrès techniques faits par des équipes exemplaires, en des lieux et institutions d'élite, viendra le temps de la nécessaire diffusion des savoirs, à un large public, ce qui exigera un vocabulaire précis* ».

Wat reeds in 1975 een evidente zorg bleek voor exactheid en wetenschappelijkheid, geldt sinds de intrede van het numerieke formaat als onmisbaar medium in de verspreiding van kennis, nog eens te meer. De informatica en de nieuwe informatietechnologieën hebben gaandeweg – zowel voor documentatie-, onderzoeks- en

¹ Tussen 1990 en 1994 realiseerde het C2RMF onder het Directoraat-generaal XIII, in het kader van het programma IMPACT 1 een glossarium voor de doekschilderkunst, genaamd NARCISSE (Network of Art Research Computer Image SystemS in Europe).

² Directrice emerita van het *Istituto Centrale per il Restauro* te Rome (ICR).

behandelingsdossiers, als voor gespecialiseerde literatuur – een indexering opgelegd die eenduidigheid moet verzekeren. Inventarissen en gegevensbanken maken gebruik van vaste termen, die door een brede consensus in de wetenschappelijke wereld worden verdedigd.

De aanzet tot de normalisering van de woordenschat met betrekking tot de beeldhouwkunst, in het kader van CRISTAL, kwam niet uit het niets tot stand. Dit werk steunde voortdurend, zowel voor het Frans, als voor de Nederlandse vertaling, op woordenboeken en technische handleidingen, gespecialiseerde bijdragen in de conservatie-restauratie en wetenschappelijke literatuur. Toch zijn we ons terdege bewust van de onvolkomenheden en lacunes die uit de praktijk zullen blijken. Suggesties die kunnen leiden tot verbeteringen en aanvullingen van de huidige editie zijn dan ook welkom en kunnen gericht worden aan de afdeling Documentatie van het KIK.

We hopen hier een nood te hebben geleidigd en tegemoet te komen aan de initiële doeleinden van het project. Enerzijds is dit de publicatie van een verklarende woordenlijst voor de beeldhouwkunst in de vorm van dit *Beknopt glossarium voor de beeldhouwkunst* en voor de doekschilderkunst op het internet, anderzijds de integratie ervan in de gegevensbanken van de Frans- en Nederlandstalige instellingen in België en daarbuiten.

Wivine Wailliez en Ingrid Geelen,
wetenschappelijke uitgevers

INLEIDING

De woordenschat in dit *Beknopt glossarium* heeft betrekking op de conservatie en restauratie en bevat niet enkel termen over technische makelij, zoals bijvoorbeeld in het Franse woordenboek over de beeldhouwkunst, uitgegeven door de afdeling Documentatie en Inventaris (Documentation française)³. Fysische en chemische aspecten zijn in CRISTAL meer uitgewerkt en ook stofferingstechnieken die in de beeldhouwkunst worden gebruikt en waarover het inzicht de laatste decennia erg uitgebreid is, krijgen de nodige aandacht.

Het aantal termen per domein werd bij CRISTAL op ongeveer driehonderd vastgelegd. Woorden die zowel voorkomen in de beeldhouwkunst, als in de muurschilderkunst, metaal en keramiek werden gefusioneerd, wat het aantal op ongeveer vierhonderd lemma's bracht.

In functie van de eenvormigheid leek ons de keuze van bepaalde weinig toegepaste woorden noodzakelijk. Foutieve gebruikstermen werden ook in de lijst opgenomen en waar mogelijk aan het juiste synoniem ("zie") verbonden. Het was geenszins de bedoeling technische woordenboeken te herschrijven, maar wel een aanvulling te bieden op bestaande glossaria. Op diverse manieren werd een noodzakelijke beknoptheid nagestreefd. Het vertrekpunt in de selectie van de termen werd gevormd door de zichtbare en rechtstreekse fenomenen die zich bij de vaststellingen tijdens het onderzoek en/of de behandeling van een beeld aandienen.

Tal van woordenlijsten en thesauri met betrekking tot de conservatie-restauratie worden op de websites van diverse instellingen en musea ter beschikking gesteld. Recentelijk verscheen in boekvorm het Engelstalige *Glossary of Conservation I* (Mireia Xarrié), Barcelona 2005. Ook tentoonstellingscatalogi en monografieën nemen soms beperkte verklarende woordenlijsten op, maar goed onderbouwde glossaria blijven in het Nederlandse taalgebied zeldzaam.

Voor diverse typologieën in de beeldhouwkunst kan verwezen worden naar de *Art and Architecture Thesaurus* van het Paul Getty Institute <http://www.getty.edu/research/conducting_research/vocabularies/aat/index.html> dat op initiatief van het Nederlandse Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie naar het Nederlands vertaald werd en beschikbaar is op <<http://www.aat-ned.nl>>. Deze thesaurus kan ook als basis gelden voor een algemene beschrijving van procédés, technieken en gereedschap, maar is veel minder specifiek toegelegd op de conservatie-restauratie van beeldhouwkunst. We denken dat het project CRISTAL hier ten dele een lacune opvult en bovendien definities voorziet die technischer gericht zijn.

Voor de identificatie van materialen dient men zich te richten tot de gespecialiseerde literatuur. Deze referentiewerken, bijvoorbeeld over hout-, steen- en kleisoorten, pigmenten en kleurstoffen bestaan voorsnog niet in het Nederlands. Gegevens over gereedschap vindt men verspreid terug over diverse bronnen, voornamelijk oudere publicaties. Het groeiende bestand van het Museum van oudere technieken in Grimbergen kan voor bepaalde werktuigen wel een hulpmiddel zijn.

³ BAUDRY, M.-Th., e. a.: *La Sculpture. méthode et vocabulaire*, Inventaire général des monuments et des richesses artistiques de la France. Principes d'analyse scientifique, Paris 2000 (4de ed.).

Elk deel van deze dubbele uitgave bestaat uit drie onderdelen: het glossarium, de thesaurus en de tweetalige lijst van termen.

Het glossarium

De trefwoorden staan in alfabetische volgorde met de vermelding van hun woordsoort (adjectief – adj. – of zelfstandig naamwoord – zn. –) en het lidwoord en waar mogelijk nog de aanduiding van het genus (mannelijk, vrouwelijk, onzijdig – m., v. of onz.).

De verwijzing “zie” heeft ofwel betrekking op een synoniem dat de voorkeur geniet, ofwel op een term die zich hoger in de hiërarchie bevindt. “Zie ook” refereert aan een hiërarchisch lager geschikte of gerelateerde term. Wanneer een term in de omschrijving onderlijnd is, wijst dat erop dat deze in het glossarium beschreven is.

De thesaurus

Om de hiërarchie tussen de verschillende trefwoorden aan te duiden, werd een thesaurus opgesteld. Een voorstelling van de conceptuele organisatie van de termen leidt tot een beter inzicht in de technieken uit de beeldhouwkunst en de context van de conservatie en restauratie. Een eerste filter is naargelang het woord betrekking heeft op de *vervaardiging*, de *alteratie* of de *interventie*.

Deze thesauri zijn een hulp bij de opstelling van geïnformateerde gegevensbanken met een genormaliseerde woordenschat.

De tweetalige lijst

De tweetalige lijst vergemakkelijkt in een publicatie op papier de zoektocht naar de juiste vertaling. In numerieke vorm zullen deze lijsten vervangen worden door hyperlinks. In de tweetalige lijsten vindt men zowel het zelfstandig naamwoord als het werkwoord terug.

Over de vertaling

Het is nodig om op het belang van de Nederlandse vertaling te wijzen, gezien nog maar weinig werken over techniek in het Nederlands zijn uitgegeven. Het vertaalwerk impliceert een belangrijke stap in de documentatie en het leggen van contacten met ambachtslui en specialisten, waardoor de linguïstische equivalenten konden gevalideerd worden.

Besluit

Het KIK heeft eveneens deelgenomen aan de vergaderingen en de herlezing van het glossarium van de Franse werkgroep, belast met ‘metaal en keramiek’ en dus met heel wat raakpunten met de beeldhouwkunst. Anderzijds vonden we in de Franse werkgroep gemotiveerde gesprekspartners met een specialisatie in de beeldhouwkunst. Dezelfde wederzijdse samenwerking geldt voor de Italiaanse medewerkers die zich met de muurschilderkunst bezighielden.

De talrijke gemeenschappelijke termen in de diverse domeinen leidden ertoe de definities te fusioneren om slechts een enkel woordenboek tot stand te brengen. Hierdoor werd het inzicht dat aanvankelijk strikt tot de beeldhouwkunst beperkt bleef grotendeels verruimd. Deze taak was evenwel van lange adem met herhaaldelijke herlezingen, voorstellen tot fusies, goedkeuringen of herzieningen, gevolgd door

valideringen, vertalingen, nieuwe aanpassingen van de definities in functie van het semantisch veld, eventuele herzieningen en een uiteindelijke validering.

Dit glossarium zal van nut zijn voor de gegevensbanken van het KIK, maar door het op het internet ter beschikking te stellen, zal het ook dienen in Belgische en buitenlandse musea, in restauratie-opleidingen en instellingen die zich bezighouden met de indexering van onderzoeks- en behandelingsrapporten van kunstwerken. Bovendien heeft dit project toegelaten onze eigen kennis te toetsen aan die van buitenlandse collega's.

Redactie en medewerkers aan het project CRISTAL – beeldhouwkunst

Het *Beknopt glossarium* werd uitgevoerd onder leiding van Wivine WAILLIEZ, verantwoordelijk voor de opstelling van het glossarium voor de beeldhouwkunst en belast met de leiding van de werkgroep Beeldhouwkunst; de vertaling in het Nederlands werd gesuperviseerd en voor een groot deel gerealiseerd door Ingrid GEELEN, attaché aan het KIK.

KIK: Myriam SERCK, werkleider atelier gepolychromeerde beeldhouwkunst, afdelingshoofd Conservatie tijdens het project, momenteel algemeen directeur; Wivine WAILLIEZ, verantwoordelijke en coördinator van het project, wetenschappelijke uitgever; Ingrid GEELEN, verantwoordelijk voor de Nederlandse vertaling, wetenschappelijke uitgever.

Hebben gericht meegewerkt aan de vertaling: M. BUYLE, thematisch onderzoeker en verantwoordelijke conserveringsploeg bij het VIOE (Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed); Ch. INDEKEU, houtrestaurator, docent bij de Hogeschool Antwerpen, Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, Opleiding Conservatie & Restauratie, Studio Hout; L. SMETS: consulent behoud en beheer, Culturele Biografie Vlaanderen, Steunpunt voor archiefinstellingen, bewaarbibliotheken, documentatiecentra, erfgoedcellen en musea, Luc SCHELFHOUT, mouleur (Lokeren) en Freek BRANCKAERTS, restaurator (Antwerpen)

Van het **C2RMF** (Parijs) hebben actief deelgenomen aan de opstelling van de woordenschat van de beeldhouwkunst: C. CHEVILLOT Conservator erfgoed, verantwoordelijke voor de restauratie van beeldhouwwerken bij de Service de restauration des Musées de France (Versailles) en Odile LECONTE, Conservator erfgoed, verantwoordelijken voor het glossarium CRISTAL, metaal en keramiek, met een gerichte medewerking van D. Biesel, G. Bresc, D. Faunière, J.-R. Gaborit, S. Guillot, E. Leboucher, S. Le Gal, J. Levy, E. Martin, M.-E. Meyohas, G. Orial, E. Papet, J. Philippon, G. Rager, O. Rolland.

M. NIMMO, verantwoordelijke van het glossarium CRISTAL, domein muurschilderkunst heeft eveneens meegewerkt aan de gemeenschappelijke definities in de beeldhouwkunst en muurschilderkunst⁴.

⁴ Dit glossarium werd gepubliceerd – spijtig genoeg alleen in het Italiaans – onder de titel *Pittura murale, proposta per un glossario*, dir. M. Nimmo, Lurano, 2001.

A

Aandikken • Bewerking die tot doel heeft het volume van een werkstuk te wijzigen door er materie aan toe te voegen. Deze materie verschilt meestal van de oorspronkelijke van het werkstuk.

Aangekorste afzetting • Laagsgewijze compacte ophoping (afzetting) die meestal krachtig aan de drager is vastgehecht en waarvan de bestanddelen, vooral carbonaten neergeslaan door koolzuurrijk water, meestal niet oplosbaar zijn.

Op poreuze kalkhoudende materialen stelt men een zekere incrustatie van de afzetting vast ten gevolge van de rekristallisatie van het (endogeen) calciumcarbonaat dat al eerder door koolzuurrijk water werd opgelost. Indien de afzetting aan een biologische aantasting te wijten is, uit zich dat als een vrij belangrijke en stevige oppervlaktelaag gevormd door korstmossen van diverse kleuren (zwart, wit of rood).

Aankerven • Bewerking waarbij op de vlakken van een beeld of een keramische vorm insnijdingen in de natte aarde worden gemaakt met het doel de mechanische aanhechting te verbeteren van de elementen die bijvoorbeeld met gietklei worden toegevoegd.

Aantasting door hogere organismen • Zie: infestatie

Aarde, zn., de • Natuurlijke kleihoudende substantie die na bezinking wordt gebruikt om te modelleren of af te vormen en daarmee werkstukken te maken. Aarde kan zonder bakken aan de lucht worden gedroogd (ongebakken aarde) of kan wanneer ze schralingsmiddelen bevat, worden gebakken. De aarde ondergaat dan een mineralogische wijziging en bereikt een stabiele toestand. In ruimere betekenis slaat de term ook op natuurlijke kleihoudende pigmenten.

Aarden steun, zn., de • Versteving in aarde die een ondersteuning vormt aan de binnenkant van een gemodelleerd aarden werkstuk dat bedoeld is om te worden gebakken.

Zie ook: modelleren

Achterwand, de (m.) • Drager, meestal samengesteld uit houten planken en gebruikt voor het monteren van gemodelleerde reliëfs (in aarde, gips, was) of voor het versterken en beschermen van elk soort reliëf.

Zie ook: modelleren

Afbijten • Zie: logen

Afbladdering, zn., de (v.) • Splijting in meerdere lagen.

Afborstelen • Manuele reiniging die meestal wordt uitgevoerd met harde of halfharde borstels om afzettingen die niet zijn vastgehecht te verwijderen en om korsten die eventueel vroeger behandeld werden, weg te halen.

Zie ook: korstvorming, oppervlakkige afzetting

Afdekplaat, zn., de • Voorziening om de uit-holling die vaak aan de achterkant van beelden is uitgewerkt, dicht te maken.

Afdruk, zn., de (m.) • Vormtechniek waarbij koud of warm een kneedbare materie in een positieve of negatieve mal wordt gedrukt (resultaat van vormpersen).

Slaat ook meer specifiek op de afvormtechniek met een verloren mal, waarbij de mal wordt verkregen door ongebakken aarde, mastiek of was op het te reproduceren beeld te drukken.

Afgevormde reliëfversiering • Versiering in verheven reliëf gerealiseerd door in een gegraveerde mal een kneedbare pasta te drukken of te gieten, met of zonder behulp van tinfoel. De tinfoel, bewaard in de stratigrafie, fungeert als losmiddel of steun bij grotere, dunneren of complexere reliëfs. De samenstelling van de pasta laat een onderverdeling toe in een vette (was of oleoharshoudend mengsel) of magere aard (lijm en krijt). Afgevormde reliëfversieringen kunnen als apart element op een geschilderd oppervlak worden verspreid, kunnen naast elkaar geplaatst een volledig oppervlak bedekken en verschijnen ook in stroken. Tot het begin van 15de eeuw imiteren ze hoofdzakelijk edelsmeedwerk, daarna vooral textiel (geperste brokaten).

Afrukken • Het tweeeebrengen van een onregelmatige breuk door een met geweld veroorzaakte verbrekking, waarbij een belangrijk gebeeldhouwd gedeelte verloren gaat.

Syn.: afscheuren

Afschilfering, zn., de (v.) • Het loskomen van laagjes materie aan het oppervlak van een materiaal. In de beeldhouwkunst maken de laagjes zich bij materialen die aan de regen zijn blootgesteld evenwijdig aan het oppervlak los. Bij steen gebeurt dit onafhankelijk van de groefleger, bij terracotta onafhankelijk van de lagen en de richting waarin de aarde werd gedrukt.

Syn.: desquamatie

Zie ook: splijting

Afscheuren • Zie: afrukken

Af schuren • Slijtageverschijnsel bij een materiaal of een bekleding, vrijwillig veroorzaakt (bewerking met een schuurmiddel) of niet (alteratie veroorzaakt door wrijving, wind enz.)

Syn.: wegschuren

Zie ook: mechanische reiniging, microzandstraling

Afslag, zn., de (m.) • Scherf aan een uiteinde, die meestal ten gevolge van een schok is ontstaan.

Afstoffen • Zie: ontstoffen

Afvlakken • Oudere ingreep. Het opzettelijk wegnemen van een beschadigd of als stordend beschouwd gedeelte van een werkstuk, waarbij op de plaats van het verwijderde deel een vlak wordt gecreëerd voor een eventuele herstelling.

Afvoeien • Het afstromen van regenwater langs de ontvankelijke plaatsen van buitenmuren of langs de blootgestelde delen van buiten opgestelde werkstukken, vaak veroorzaakt door een gebrekkig afwateringssysteem (dak, kroonlijst...). Op werkstukken in steen, gips of stuc, enz. en op muurschilderingen kan water dat herhaaldelijk op een zelfde plaats afvloeit een mechanische verwerking veroorzaken (van de verlagen, de pleisterlaag, de drager) of oorzaak zijn van een oplossing van de bestanddelen, een kristallisatie van zouten in de omtrek van de vochtige zone, druipsporen of zwarte vlekken door de woekering van microscopische algen.

Zie ook: aureool, uitspoelen

Afvormen • Bewerking die bestaat uit het vervaardigen van een mal en het reproduceren door middel van een mal (steen, hout, gips, zand, vuurvaste aarde...) die met een plastisch materiaal (aarde, was, gips, cement) zal worden gevuld. De procedure verloopt door de materie te gieten (vormgieten) of te drukken (vormpersen) in een mal die tijdens het proces bewaard blijft (blijvende vorm) of verloren gaat (eenmalige vorm). Het verkregen werkstuk noemt men een moulage, ofwel afgietsel (gieten) ofwel afdruk (drukken of persen). Men kan ook een moulage maken van een reeds afgevormd beeld (surmoulage). Soms zijn de sporen van de bewerking nog zichtbaar op de afgevormde werkstukken (insnijdingen van messen, potloodstrepen).

De term "mouleren" slaat enkel op het in vorm slaan of gieten bij de vervaardiging van een positieve vorm en niet op het maken van een mal.

Alg, zn., de • De algen, verantwoordelijk voor de biodegradatie van materialen, die hier van belang zijn, zijn de autotrofe fotosynthetische, een- of meercellige micro-organismen. Zij ontwikkelen zich in de aanwezigheid van licht, water en minerale zouten bij een optimale temperatuur tussen 15 en 30° C. Sommige soorten kunnen ook in ongunstige omstandigheden groeien, zoals de *Chlorophyceae* die hun levenscyclus kunnen vertragen of stilleggen.

De voortgebrachte aantasting uit zich in de opname van minerale ionen van het substraat en in een corrosie (van het substraat) bij de afgifte van metaboliëten (organische zuren).

Een algenkolonie manifesteert zich op een oppervlak als een bedekking van min of meer dikke en homogene lagen van een meestal groene kleur: de kleur kan veranderen in de loop van de ontwikkeling en lichte of donkere tonaliteiten aannemen gaande van roze tot geel en bruin.

Zie ook: besmetting, biodegraderende agens

Alteratie, zn., de (v.) • Voortschrijdende en onvermijdelijke wijziging van de oorspronkelijke toestand van een materie of een voorwerp, die meestal te wijten is aan de combinatie van fysische, chemische, biologische of door de mens ontketende oorzaken.

Degradatie duidt de opzettelijke of onopzettelijke schade aan die een werkstuk kan oplopen. Het impliceert zowel een kwaliteitsverlies voor de fysico-chemische eigenschappen, als voor de esthetische kenmerken.

Aluin, zn., de (m.) • Dubbelzout van kaliumsulfaat en aluminiumsulfaat. Kleurloze vaste stof aangewend in de beeldhouwkunst in een mengsel van bariumsulfaat en hemihydraat calciumsulfaat (gips) om marmer te imiteren.

Zie ook: stucmarmer

Amalgaamvergulding, zn., de (v.) • Versieringstechniek die wordt gerealiseerd met een amalgaam van goud en kwik. Het amalgaam wordt aangebracht en dan verwarmd. Het kwik dampd uit en de aangebrachte goudlaag zal zich langzaam over het basismetaal verspreiden en er zich stevig aan vasthechten.

Amalgaamverzilvering, zn., de (v.) • Versieringstechniek die wordt gerealiseerd met een amalgaam van zilver en kwik. Het amalgaam wordt aangebracht en dan verwarmd. Het kwik dampd uit en de aangebrachte zilverlaag zal zich langzaam over het basismetaal verspreiden en er zich stevig aan vasthechten.

Anorganisch bindmiddel • Substantie die in staat is een permanente verbinding te vormen

tussen de pigmentpartikels en het oppervlak waarop ze worden aangebracht, zoals bij gebluste kalk in de frescotechniek en bij kalkverf. De binding gebeurt ook ten opzichte van het vulmiddel, namelijk bij gebluste kalk die wordt verwerkt in mortel en pleisterlagen, en bij onbewerkte klei die vroeger werd gebruikt bij de bereiding van pleisterlagen voor droge muurschilderingen.

Applicatie, zn., de (v.) • Zie: oplegsel

Armatuur, zn., de (v.) • Zie: wapening

Armeense bolus • Zie: bolus

Artificieel patina • Kleuring van het oppervlak of de bekleding met een decoratieve rol en een beschermend effect (beeldhouwkunst, metaal) of met het doel om op een kunstmatige manier en met diverse technieken het aspect na te bootsen die werkstukken normaal met de tijd verkrijgen: door fysisch-chemische of thermische corrosie, door het aanbrengen van een bekleding. In de beeldhouwkunst heeft het patina tot doel de kleur van een werkstuk te veranderen (bronspatina, bronzen) om het een aspect van een ander materiaal te geven (imitatie van steen, brons, terracotta). Het kan ook worden aangewend om het beschadigd, vervuild of overdadig gereinigd oppervlak van een werkstuk te homogeniseren (oudere ingreep). In het geval van overdreven gereinigde schilderingen worden de excessieve glans en/of heterogeniteit van het oppervlak getemperd met een gekleurde vernis of een artificieel patina; in de 19de eeuw kwamen deze bewerkingen zo vaak voor dat de gebruikte ingrediënten zoals roet, sigarenas, enz. in de handboeken vermeld werden.

Assys, zn., de (m.) • In onbruik geraakte Midden-Nederlandse term ter aanduiding van de polimentgrond.

Aureool, zn., de en het • Aan het oppervlak afgezet materiaal als gevolg van de verspreiding van een vloeistof die exogene of endogene stoffen met zich meebrengt en die na verdamping in de omtrek van de vlek achterblijven (= aureoleren).

Syn.: vlekhorizon

Zie ook: corrosiekring

Autotrofe biodegraderende agens • Organisme (of micro-organisme) dat in staat is om organische stoffen te produceren vanuit anorganische substanties zoals koolstofdioxide, water en minerale zouten. De organismen zijn in te delen volgens hun gebruikte energiebron, naargelang ze uitgaan van foto- of chemosyn-

these: tot de eerste groep (fotosynthetisch) behoren de lichenen, korstmossen, mossen, grassen en planten en microscopische algen, tot de tweede groep (chemosynthetisch) de bacteriën uit de kringloop van zwavel, stikstof en ijzer. De zuurtegraad en de temperatuur spelen een essentiële rol in de ontwikkeling en variëren naargelang de betrokken soort. Zie ook: biodegraderende agens, plantaardige infestatie

Aventurien, zn., het en de (m.) • Verflaag die de aventurien-veldspaat, ook wel zonnesteen genoemd, imiteert en in ruimere betekenis de aanduiding van elke doorzichtige of ondoorzichtige laag, gekleurd of niet, met vergulde of verzilverde pailletten in vermengd, waarvan diverse fabricageprocedés bestaan.

B

Bacterie, zn., de (v.) • Eencellig, prokaryotisch micro-organisme. Bacteriën die natuurlijke en artificiële steenachtige materialen aantasten zijn ofwel autotroof, ofwel heterotroof.

Bij de eerste groep behoren:

a) de chemosynthetische bacteriën uit de zwavelkringloop: aërobe en anaërobe zwavelbacteriën. De zwavelbacteriën onderscheiden zich enerzijds in zwaveloxidanten met als belangrijkste product een sulfaat-ion, dat in verbinding met calcium calciumsulfaat (gips) vormt, en anderzijds in zwavelreductanten die vooral waterstofsulfide afgeven, dat zelf verschillende sulfides vormt.

b) de chemosynthetische bacteriën uit de stikstofkringloop: stikstofbacteriën, die ammoniak omvormen in nitraat.

De groep van de heterotrofe bacteriën wordt gevormd door de meeste bestaande micro-organismen, waarvan de aërobe en anaërobe voor ons belangrijk zijn (sommige bodembacteriën). Het zijn veelal secundaire kolonisatoren die optreden bij een reeds bestaande aantasting door algen, schimmels of autotrofe bacteriën. De aantasting is van fysisch-chemische aard en wordt verklaard door de opname van voedingsbestanddelen uit het substraat en de afgifte van organische zuren, gepaard gaande met de vorming van een gekleurd patina en een wijziging van de fysieke toestand van het substraat.

Bankschroef, zn., de • Voorziening die aan de werkbank is bevestigd en die metalen of houten pennen of wangen bezit waar een te beeldhouwen werkstuk stevig kan worden tussengeklemd.

Zie ook: werktuigspoor

Barst, zn., de (m. en v.) • Breuk in de continuïteit van een materiaal waarbij de opening tussen de boorden niet altijd met het blote oog zichtbaar is. Het komt voor bij glasachtige, steenachtige en soms ook bij metallische materialen. Barsten worden veroorzaakt door thermische of mechanische belasting (bijvoorbeeld bij de afkoeling van staal). Bij beelden kan een barst zich voordoen ten gevolge van een schok, instabiliteit, enz.

Bekleding, zn. de (v.) • Laag materie (stof-fering, verflaag, artificieel patina) die op een

oppervlak wordt gelegd om het een ander uitzicht te geven of om het tegen alteraties te beschermen. Metalen bekledingen kunnen worden gerealiseerd met metaalblad, metaalpoeder of een elektrolytische afzetting.

Zie ook: galvanoplastiek

Beschermingslaag, zn., de • Laag of film die op het einde van de ingreep wordt aangebracht om het werkstuk tegen externe factoren te beschermen. Bij metaal dient een beschermingslaag om een hervatting van de corrosie te vermijden. Bij de vervaardiging van een werkstuk zijn sommige afwerkingslagen (artificieel patina) ook beschermingslagen.

Beschermingsmaatregel, zn. de (m.) • Voorziening die ofwel rechtstreeks wordt aangebracht op het werkstuk ofwel wordt opgesteld in de directe omgeving om het alteratieproces te vertragen en voor het werkstuk de beste bewaringsomstandigheden te creëren.

De beschermingsmaatregel kan bestaan uit een beschermingslaag, een afstandslin, enz.

Besmetting, zn., de (v.) • Aantasting van een substraat door een micro-organisme (alg, bacterie, schimmels).

Bevestiging, zn., de (v.) • Zie: ophanging

Bindmiddel, zn., het • Organisch filmvormend bestanddeel, essentiële component van verf- en grondlagen, dat gebruikt wordt om pigmenten en vulmiddelen te binden en een laag te vormen na de verdamping van de oplosmiddelen en de eventuele verdunners of in het geval van organische bindmiddelen, door de oxidatie-en polymerisatiereacties. Het bindmiddel verzekerert ook de adhesie van de aan het oppervlak gevormde laag waarop ze is aangebracht.

Bindmiddelen laten toe de verflagen te categoriseren en de aanwendings technieken en het finale aspect van het werkstuk te bepalen: temperaschildering, fresco, olieverfschildering

Zie ook: anorganisch bindmiddel, organisch bindmiddel

Biocide, zn., de (v.) • Algemene term, in het vakgebied van de conservatie en restauratie gebruikt ter aanduiding van een product dat de organismen en micro-organismen, verantwoordelijk voor biodegradatie, kan uitschakelen. De biocide stoffen onderscheiden zich volgens hun bereiding (vaste stof, vloeistof of gas), hun chemische aard (organisch of anorganisch), het type van te verwijderen biodegraderende agens (bacteriologisch, fungisch, algicide, enz.).

Biocides worden gebruikt bij desinfecteren en desinfesteren. Een doeltreffende biocide

behandeling is niet enkel afhankelijk van de methode en de gebruikte producten, maar ook van een adequate aanpassing van de omgevingsfactoren die de ontwikkeling van de te verwijderen biodegraderende agentia bevorderen.

Biocide behandeling • Fysische (gammastralen, zuurstofvrije atmosfeer) of chemische (gas of giftige oplossingen) behandeling die gericht is op de vernietiging van organismen die het werkstuk besmetten.

Zie ook: biocide, desinfecteren, ontsmetting

Biodegradatie, zn., de (v.) • Schade aan de materialen waaruit historisch en artistiek waardevolle voorwerpen zijn samengesteld en die veroorzaakt wordt door organismen en micro-organismen (biodegraderende agens).

Zie ook: autotrofe biodegraderende agens, heterotrofe biodegraderende agens, plantaardige infestatie

Biodegraderende agens • Organisme (of micro-organisme) waarvan het anabolisme (assimilatie) en soms het katabolisme (ademhaling) rechtstreekse en onomkeerbare wijzigingen veroorzaken op een substraat. Men onderscheidt autotrofe en heterotrofe biodegraderende agentia naargelang zij zich voeden vanuit de omgeving of het substraat, en aëroben en anaëroben naargelang hun ademhalingsstelsel zuurstof uit de lucht gebruikt (heterotrofe en autotrofe fotosynthetische biodegraderende agentia) of zuurstof onttrekt aan het substraat, waar het een bestanddeel is van organische en anorganische stoffen (autotrofe chemosynthetische micro-organismen). De fysico-chemische schade die eruit voortvloeit (biodegradatie) is specifiek en in relatie te brengen met de betrokken soort.

Zie ook: autotrofe biodegraderende agens, heterotrofe biodegraderende agens

Blaar, zn., de • Bolvormige zwellings van het oppervlak van het materiaal of van een film, ontstaan onder invloed van mechanische spanningen die zijn veroorzaakt door de beweging van de drager, de kristallisatie van oplosbare zouten, de verdamping van een vloeistof of door warmte.

Bladvergulding, zn., de (v.) • Versieringstechniek waarbij min of meer dik bladgoud koud of warm wordt aangebracht.

Bladvergulding door bruineren • Versieringstechniek waarbij men bladgoud in meerdere lagen doet hechten aan een te vergulden oppervlak door er met een bruineersteen (of -tand) herhaaldelijk over te wrijven en het daarbij tussen elke bewerking te verhitten.

Zie ook: bruineren

Bladvergulding met kwik • Versieringstechniek waarbij zeer dun bladgoud wordt aangebracht op het te vergulden oppervlak dat ingestreken is met kwiknitraat. Door de uitdamping van het kwik bij verhitting zal het bladgoud zich hechten aan het te vergulden metalen oppervlak.

Bladverzilvering, zn., de (v.) • Versieringstechniek waarbij min of meer dik bladzilver koud of warm wordt aangebracht.

Bladverzilvering door bruineren • Versieringstechniek waarbij men bladzilver in meerdere lagen doet hechten aan het te verzilveren oppervlak door er met een bruineersteen (of -tand) herhaaldelijk over te wrijven en het daarbij tussen elke bewerking te verhitten.

Bladverzilvering met kwik • Versieringstechniek waarbij zeer dun zilverblad wordt aangebracht op het te verzilveren metalen oppervlak dat ingestreken is met kwiknitraat. Door de uitdamping van het kwik bij verhitting zal het bladzilver zich hechten aan het te verzilveren metaal.

Blank slaan • Zie: witte uitslag

Blauwen • De verschijning van een blauwachtige verkleuring. Bij hout, een alteratie aan het oppervlak, veroorzaakt door de werking van de *Ceratocystis* (Ascomyceet), die gekenmerkt wordt door de verschijning van een zwartblauwe tot leigrijze tint. De blauwe alg zorgt meer voor een zwartachtige tint dan dat hij blauw doet uitslaan.

In de schilderkunst heeft deze term betrekking op de alteratie van een vernis.

Zie: kleurverandering

Blind slaan • Optisch verschijnsel van witte uitslag dat te wijten is aan de haarbarsten in een film.

Blootleggen • In de beeldhouw- en schilderkunst: de mechanische of chemische bewerking waarbij een oppervlak terug te voorschijn wordt gebracht door het verwijderen van datgene wat haar bedekt (overschilderingen, wit-sellagen, enz. met uitzondering van een laag vuil of bezoedeling). Vaak wordt de onjuiste term "vrijleggen" gebruikt.

Zie ook: verwijdering van overschildering

Boenen • Oudere ingreep. Bewerking waarbij een werkstuk met een laag was wordt ingestreken of in bredere zin, met een materie met een wasachtig aspect (stearine, paraffine) om het oppervlak te beschermen of ook om esthetische redenen (ontloogde houten objecten die met was geboend worden).

Syn.: in de was zetten

Zie ook: beschermingslaag

Bolus, zn, de (m.) • Okerrijke klei, meestal rood of geel van kleur, die wordt gebruikt bij het aanleggen van een polimentgrond. In het algemeen meestal Armeense bolus genoemd naar een van de plaatsen van herkomst.

Bout, zn., de (m.) • Element dat bedoeld is om een verbinding van twee delen te verzekeren of te verstevigen, en meer bepaald van deelstukken.

Bouten • Bewerking waarbij een bout, wordt ingedreven, een element dat bestemd is om de vergaring vast te zetten of te verstevigen.

Zie ook: tap

Breuk, zn., de • Volledige verbreking van een materiaal, voortvloeiend uit een mechanische werking (spanning) of verbrokkeling, met behoud of verlies van fragmenten of stukken.

Bronsverf, zn., de • Zie: bronzine

Bronzen • Afwerkingstechniek waarbij een artificieel patina met een bruine tot zwarte kleur wordt gerealiseerd: door een chemisch patina (op ijzer en koper), door het aanbrengen van een mengsel op basis van bronspoeder (bronzine, op gips, stucwerk...), of door de afzetting van brons via elektrolyse (koper-tinlegering).

Zie ook: galvanoplastiek

Bronzine, zn, de (v.) • Bij stofferings of in de sierkunst wordt brons- of messingpoeder gebonden met verschillende bindmiddelen en wordt het vaak gebruikt om brons of goud te imiteren. Bronzine kwam bij oudere ingrepen voor om lacunes in het verguldsel of geel metaalblad te retoucheren.

Syn.: bronsverf

Zie ook: bronzen, metaalpoeder

Brug, zn., de • Stuk steen of marmer dat de massa van een volrond beeld verbindt met een losgewerkt onderdeel, om te voorkomen dat het afbreekt. Meestal wordt de brug verwijderd na de plaatsing van het beeld.

Bruineren • Afwerkingstechniek waarbij een glanzende polijsting op een oppervlak wordt tot stand gebracht door dit herhaaldelijk met harde en gepolijste materialen, een bruineersteen of -tand, plat te drukken.

Syn.: bruneren

Zie ook: bladvergulding door bruneren, bladverzilvering door bruneren, glansvergulding, glansverzilvering

Bruneren • Zie: bruneren

C

Cabochon, zn, de (m.) • Gepolijste, afgeronde en niet in facetten geslepen edelsteen of half-edelsteen. In de beeldhouwkunst en bij stofferingsstechnieken gaat het om inlegwerk van gekleurd glas of bergkristal.

Calciethuid, zn., de (m.) • Laag van enkele millimeters dik, vaak gekleurd, die harder en vaster is dan de steen en die aan het oppervlak van kalkgesteenten wordt gevormd door het neerslaan van calciumcarbonaat en andere minerale zouten, bij verdamping van het groeewater.

Calciumsulfaat, zn., het • Anorganische samenstelling die naargelang de hoeveelheid kristallisatiewater voorkomt in diverse vormen. Calciumsulfaat is in de natuur aanwezig in een dihydraat-vorm (gips) ofwel een watervrije of anhydriet-vorm (natuurlijk anhydride). Gedihydrateerd calciumsulfaat zet zich bij een temperatuur tussen 110 en 160° C om in een hemihydraat (bassaniet, gips) wat een metastabiele vorm is, die vermengd met water opnieuw hydrateert en verhardt. Een hogere temperatuur veroorzaakt in eerste instantie een watervrije vorm die ook metastabiel is en daarna een onoplosbaar anhydriet. In de schilderkunst en bij stofferings komt calciumsulfaat voor als vulmiddel (watervrij en gedihydrateerd) of als bindmiddel (gehemi-hydrateerde vorm, gips) in de opbouw van de voorbereidende lagen (grondlaag) en de pleisterlaag. In het verleden werd het gebruikt bij verstevigingen en als opvulling bij muurschilderingen, beeldhouwwerken en keramiek.

Zie ook: anorganisch bindmiddel, gesso grosso, gesso sottile, kristallisering van oplosbare zouten, uitbloeiing

Carnatie, zn., de (v.) • Zie: inkarnaat

Carton-pâte • Zie: cartapesta

Carton-pierre • Zie: steenkarton

Cartapesta, zn., de (v.) • In vorm gebracht karton (door afvormen of modelleren) dat is samengesteld uit fijngemalen, in water gedrenkt papier, waarbij lijm wordt gevoegd.

Syn.: carton-pâte

Caseïne, zn., de • Proteïneachtige substantie in melk die wordt verkregen door de behandeling van magere melk of kaas. Caseïne is onoplosbaar in water maar is wel oplosbaar in

basen waarmee ze een samenstelling vormt met een grote kleefkracht. Het dient als bindmiddel van pigmenten en als kleefstof bij hout en gips. 19de-eeuwse handboeken vermelden het gebruik in de restauratie: in reactie met ammoniak vormt caseïne ammoniumcaseïnaat, toegepast als bindmiddel bij retouches; gemengd met kalk vormt het calciumcaseïnaat dat vroeger als kleefstof en verharder kon gebruikt worden.

Cement, zn., de (m.) en het • Product verregen door een mengsel van kalk en klei aan hoge temperatuur te verhitten (klinker) en waaraan calciumsulfaat (3 tot 5%) wordt toegevoegd om de uithardingseigenschappen te vertragen (of ook nog andere toevoegingen zoals vliegias, kalksteen, hoogovenslak). De toepassing in de restauratie (injecteren en consolideren van muren en pleisterlagen, montering van stenen werkstukken enz.) is enerzijds schadelijk door de bestanddelen afkomstig van de klei en anderzijds door de oplosbare zouten, gevormd door de interactie met de steen. Door de lage porositeit van cement fungeert het in de structuur van werkstukken in poreuze materialen als barrière voor de circulatie van water wat een kristallisatie van oplosbare zouten kan veroorzaken (bijvoorbeeld tussen het muurparement en de cementbepleistering of op de plaatsen van de voegen). Door de zeer grote mechanische weerstand is de aanwending niet altijd verenigbaar met oude materialen. Afhankelijk van de samenstelling spreekt men van Portlandcement, Portlandcomposietcement, hoog-ovencement en samengesteld cement. Recent verschenen in het domein van de conservatie producten met een laag gehalte aan zouten en alkaliën (minder dan 0,2%).

Chamotte, zn., de • Gebakken klei die in verschillende korrelgrootten gemalen is en in sommige ongebakken keramische pasta's als verschrallingsmiddel gebruikt wordt. Bij gevormde objecten wordt hierdoor de krimp tijdens het drogen en het bakken beperkt en vervorming voorkomen.

Chemische reiniging • Chemische reinigingsmethode gebaseerd op het gebruik van oplossingen met een zure of basische pH-waarde, die reageren door hydrolyse van onoplosbare polymere bestanddelen in organische oplosmiddelen. Omdat deze reinigingsmethode zelden selectief en moeilijk te doseren is, moet ze met specifieke voorzorgen worden uitgevoerd (keuze van de aanwendingswijze,

controle van de pH-waarde van de oplossing, zorgvuldige verwijdering van elk residu, enz.). In het verleden bleek dit de belangrijkste reinigingsmethode te zijn, waarbij zure (bijvoorbeeld op basis van azijnzuur) of sterk alkalische oplossingen zoals de zogenaamde loogmiddelen (bijvoorbeeld op basis van natrium- of kaliumcarbonaat of -bicarbonaat) werden gehanteerd. Tot de belangrijkste, momenteel in gebruik zijnde chemische stoffen behoren de zwakke organische basen (ammoniak, amino's), de zoutoplossingen (ammoniumbicarbonaat), de hars ionenwisselaars (anionische en kationische), de niet-ionische oppervlakteactieve stoffen. Zie ook: blootleggen, verwijdering van overschildering

Chromatische reïntegratie • Ingereep die erin bestaat om in de mate van het mogelijke met een retouche de figuratieve of chromatische continuïteit van een lacunair werkstuk te herstellen; retouches worden beperkt tot het oppervlak van de lacune.

Zie ook: mastieken, opvulling

Chromatische verandering • Zie: kleurverandering

Ciseleren • Versieringstechniek op metaal waarbij lijnen en ingedrukte oppervlakken worden aangebracht zonder daarbij materie te verwijderen. In het geval van een dik blad metaal of metalen plaatjes zijn de geciseleerde motieven aan de achterzijde in negatief zichtbaar. De term wordt ook gebruikt met de betekenis van het wegwerken van naden bij bronzen beelden.

Consolidatie, zn., de (v.) • Zie: versterking

Consolidatie door doordrenking • Zie: verharding

Consolidatie door impregnatie • Zie: verharding

Contrastschildering, zn., de (v.) • Ornalement dat zich duidelijk voor een achtergrond aftekent door de toepassing van een contrasterende, gekleurde bewerking (contrastwerking).

Coördinaatpunten • Zie: paspunten

Corrosie, zn., de (v.) • Fysicochemisch verschijnsel resulterend uit de reactie tussen een metaal en zijn omgeving. Corrosie uit zich door de reactie met een oxiderende substantie in de gedeeltelijke of volledige verandering van een metaal in zouten (oppervlaktecorrosie, corrosie van het patina, corrosie van de wapening, roest). Ze kan oppervlakkig zijn en plaatselijk, oppervlakkig en verspreid of intergranulair (in het metaal zelf).

Zie ook: oxidatie

Corrosiebehandeling, zn., de (v.) • Behandeling van de metalen corrosie met een chemische stof waardoor de gevormde zouten en ook de metalen zone die aan de corrosie lijdt, worden gestabiliseerd.

Corrosiekrans, zn., de (m.) • Zie: corrosiekring

Corrosiekring, zn., de (m.) • Corrosie die zich vormt na de verdamping van een vloeistof in de omtrek van de vochtige zone.

Syn.: corrosiekrans

Craquelure, zn., de • Breuk in een bekledingslaag (een vernis, een keramische bekleding, verf- of grondlaag), die zich loodrecht op het oppervlak bevindt.

De vorming en de morfologie van craquelures zijn in verband te brengen met de uitvoeringstechniek (de aard van de drager, de kenmerken van het bindmiddel, enz.), de bewaringsomstandigheden (thermo-hygrometrische schommelingen), menselijke ingrepen (schokken, manipulaties, enz.). Volgens de manier waarop zij worden gevormd, onderscheidt men krimp-scheuren (of jeugdbarsten), hoofdzakelijk ontstaan door de spanningen vanuit de verflaag door de verdamping van de vluchtige bestanddelen, en ouderdomscraquelures die vooral in verband te brengen zijn met de dimensionale veranderingen van de drager.

De craquelure kan diverse patronen aannemen, in alle richtingen of in een geprivilegieerde richting (parallel of loodrecht op de draad van het hout, concentrisch, spiraal-, visgraat-, slakkenhuisvormig enz.)

D

Decaperen • Zie: logen

Deelstuk, zn, het • Uitstekend gedeelte van een model (arm, been) dat door zijn vorm of plaats afzonderlijk moet worden gemodelleerd of gegoten om het afvormen (moulage) te vergemakkelijken.

Degradatie, zn., de (v.) • Zie: alteratie

Demontieren • Het ontleiden of uit elkaar nemen van de verschillende onderdelen van een werkstuk of een geheel bij een restauratie, een verplaatsing, enz.

Zie ook: verbinding

Derestauratie, zn., de (v.) • Gallicisme met betrekking op de verwijdering van oudere ingrepen.

Verwijdering van een toegevoegd deel (toevoeging) of om diverse redenen (structurele, esthetische, enz.) het teniet doen van een restauratie van een gebeelhouwd werkstuk.

Desinfesteren • Behandeling die erin bestaat de woekering of de aantasting door niet-microbiële organismen (dieren, planten, schimmels) tegen te houden, in het bijzonder houtboorders. Daarbij wordt een biocide behandeling toegepast: het plaatselijk aanbrengen van een vloeistof, een vergassing in een hermetisch afgesloten ruimte of een behandeling in een zuurstofvrije atmosfeer. Methoden die niet inwerken op de samenstellende materialen, die niet giftig zijn voor de gebruiker en een preventief karakter bezitten genieten de voorkeur bij de keuze van het product en de modaliteiten van de behandeling.

Zie ook: biocide, biodegradatie, plantaardige infestatie

Desquamatie, zn., de (v.) • Zie: afpellen

Deuk, zn., de • Vervorming in de diepte, zonder verlies van materie, veroorzaakt door een plaatselijke druk of stoot waardoor een holte wordt gecreëerd en een breuk met het oppervlak kan ontstaan.

Deuvel, zn., de (m.) • Taps toelopend, longitudinaal aangewend (met de draad mee) stukje hout dat wordt gebruikt om een vergaring vast te zetten of soms ook om een gat te vullen.

Deuvelen • Bewerking waarbij een deuvel, een kegelvormig en met de draad mee gesneden stukje hout in een vergaring wordt gevat met de bedoeling deze met klem vast te zetten.

Dierlijk uitwerpsel • Excrementen van insecten of vogels (duiven, enz.) die zure bestanddelen bevatten en vatbaar zijn om met een geïnfesteerd substraat te reageren. Uitwerpselen van vogels (met calcium- en kaliumfosfaten en zeer rijk aan ammoniakproducten) kunnen een goede voedingsbron vormen voor micro-organismen.

Zie ook: infestatie

Diffusie, zn., de (v.) • Verspreiding van een vloeistof in poreus materiaal (gips, aarde, stoffer, enz.) waardoor het materiaal kan doordrenkt geraken.

Documenteren • Activiteit waarbij documenten worden gezocht of samengebracht om een onderzoek of stelling te staven: historisch archiefmateriaal, foto's, röntgen, laboratoriumonderzoeken, technische tekeningen, onderzoeks- en behandelingsverslagen; "documentatie" slaat op het geheel van de verzamelde informatie.

Zie ook: grafische reconstructie, stratigrafisch onderzoek

Doek, zn., het • Weefsel samengesteld uit natuurlijke – plantaardige of dierlijke –, synthetische of gemengde vezels die in diverse weefsel patronen in de schilderkunst als drager dienen. In de beeldhouwkunst aangewend voor het aanbrengen van de grond- en verflagen om de gebreken aan het oppervlak te verbergen (kwasten of knoesten, splet) of er de werking van te milderen. Doek kan ook als versterking worden verwerkt in afgevormde of gemodelleerde materialen.

Doordrenking, zn., de (v.) • Zie: consolidatie door doordrenking, insijpeling

Doorboring, zn., de (v.) • Onopzettelijke perforatie van een wand of een volume ten gevolge van verwering, een schok, een onaangepaste ingreep, enz.

Zie ook: gat, spoor van oudere ingreep

Doorschijnend, adj. • Datgene wat licht doorlaat door het te verspreiden en waardoor het onmogelijk is om duidelijk de vormen van de objecten erachter te onderscheiden.

Zie ook: doorzichtig

Doorzichtig, adj. • Datgene wat licht doorlaat zonder het te verspreiden en waardoor de objecten erachter duidelijk te onderscheiden zijn.

Dosse hout • Een stuk hout is op dosse verdeeld of gezaagd wanneer het hoofdvak zich in het vlak bevindt van de jaarringen (tangentele snede).

Draagskelet, zn., het • Zie: wapening

Draaien • Manuele vormtechniek waarbij gebruik wordt gemaakt van de draaibeweging, gecreëerd door een roterende schijf.

Drogende olie • Organisch bindmiddel van plantaardige oorsprong dat na droging een doorzichtige, onoplosbare en min of meer kleurloze film vormt die pigmenten insluit en zich aan bijna alle soorten dragers stevig vasthecht. De belangrijkste drogende oliën die in de schilderkunst gebruikt worden zijn – naar volgorde van gebruik en droogcapaciteit – lijnolie, notenolie en papaverolie. De snelheid van de droging die zich doorzet vanuit het oppervlak naar het binnenste van de film en die een zekere tijd in beslag neemt, kan bevorderd worden door pigmenten of drogende middelen toe te voegen. Om te verdunnen maakt men vooral gebruik van etherische oliën zoals terpentijnolie, lavendelolie enz. De oliën kunnen bij veroudering ernstig en snel vergelen.

Zie ook: verflaag

Druipspoor, zn., het (m.) • Spoor of ophoping van een achtergebleven vloeistof (uitloper) wat een indringing van vuil of een oplossing kan veroorzaken.

Duramen, zn., het • Zie: kernhout

E

Elektrolytische vergulding • Versieringstechniek gerealiseerd door de elektrolytische afzetting van goud.

Syn.: galvanische vergulding

Elektrolytische verzilvering • Versieringstechniek gerealiseerd door de elektrolytische afzetting van zilver.

Syn.: galvanische verzilvering

Engobe, zn., de • Dunne ondoorzichtige bekleding bestaande uit klei in een watersuspensie waaraan nog een gekleurde materie kan worden toegevoegd. De engobe wordt aangebracht op een keramische scherf of een gebeeldhouwd werkstuk om het een glad oppervlak of een andere kleur te bezorgen.

Enzymatische reiniging • Reinigingsmethode gefundeerd op de erg selectieve activiteit van enkele enzymen die specifiek de hydrolyse-reacties van macromoleculaire bestanddelen katalyseren die onoplosbaar of weinig oplosbaar zijn in waterige oplosmiddelen. Deze manier is een alternatief voor het gebruik van organische oplosmiddelen en laat de verwijdering van proteïnen, lipiden en polysacchariden toe. In het domein van de restauratie worden proteolytische enzymen (peptidasen) gebruikt voor dierlijke lijm, albumine, caseïne en ei; de lipolytische (lipasen) voor olie, vetten en was en de glucosidasen (amylasen) voor stijfsel, bloemlijm en plantaardige gommen. De keuze is afhankelijk van de chemische aard van het te verwijderen materiaal en van het substraat, zoals eventuele belemmeringen van de biologische katalyse (kationen van zware metalen, bestanddelen van talrijke minerale pigmenten). Onder de parameters die de enzymatische activiteit beïnvloeden, behoren de temperatuur en de pH-waarde die verenigbaar moeten zijn met de bestanddelen van het werkstuk. Zie ook: blootleggen, verwijdering van overschildering

Erosie, zn., de (v.) • Zie: verwerking

Estofado, zn., de • Spaanse en Portugese term die verwijst naar de stofferingsen van het Iberisch schiereiland, waarbij stoffen versierd met ingewikkelde motieven en verrijkt met metaaldraden worden nagebootst, meer bepaald door een gecombineerd gebruik van schildertechnieken op gepolijst metaalblad, sgraffito, ponswerk ...

Etherische olie • Mengsel van organische bestanddelen, verkregen door de distillatie van substanties van plantaardige oorsprong (hoofdzakelijk oleoharshoudend), en dat als oplosmiddel voor harsen en was fungeert. Terpentijnolie en lavandelolie zijn sinds de 16de eeuw de meest gebruikte etherische oliën in de schilderkunst als verdunningsmiddel voor drogende oliën of als bestanddeel van vernis.

F

Fixeren • Bewerking die met het aanbrengen van een kleefstof tot doel heeft om terug voldoende kleefvermogen tussen de bekledingslagen te realiseren: ofwel tussen de bekledingslagen zelf, ofwel tussen de bekleding en de drager, en ook om de schilfers die dreigen los te komen opnieuw te bevestigen.

Syn.: fixeren

Zie ook: opstuwing, scholvorming

Fout, zn., de • Afwijking in het materiaal of in het werkstuk, van natuurlijke oorsprong of als gevolg van het gebruik, die op esthetisch of mechanisch vlak een heterogeniteit teweegbrengt.

Fragment, zn., het • Losgekomen deel van een in stukken gebroken werkstuk.

G

Galvanoplastiek, zn. de (v.) • Techniek waarbij een laag metaal wordt aangebracht op een oppervlak (positief of negatief) dat als geleider fungeert, door de elektrolyse van een elektrolyt die een zout van dat metaal bezit; galvanoplastiek laat enerzijds toe om met behulp van mallen beelden te reproduceren en anderzijds om beelden met een fijne metalen bekleding te bedekken.

In ruimere betekenis slaat de term ook op de werkstukken die volgens deze methode zijn gemaakt.

Zie ook: bekleding, elektrolytische vergulding, elektrolytische verzilvering

Ganosis, zn., de (v.) • Griekse term ter aanduiding van een bekleding bestaande uit een dunne laag was, die de geschilderde delen moet beschermen of een al dan niet gekleurde glans aan het gepolijste stenen werkstuk moet geven.

Gat, zn., het • Spoor achtergebleven bij het vervaardigingsproces (spoor van bewerking) of de alteratie (doorboring, spoor van oudere ingreep) bestaande uit een min of meer cilindrische of conische holte die door een punt of een trepaan tot stand kwam. Op werkstukken kan de aanwezigheid van gaten met verschillende diameter en lengte worden gerelateerd aan werktuigen die tijdens de vervaardiging of bij de restauratiebehandeling werden gebruikt, en ook nog aan vandalistische acties en aan veranderingen, opgelegd door decoratieve noden in het interieur (spijkergat).

Gatlas, zn., de • Zie: pengat

Gebruineerde vergulding • Zie: glansvergulding

Gekleurd bladgoud • Metaallegering, hoofdzakelijk bestaande uit goud met een kleurennuance, te wijten aan de aanwezigheid van andere metalen (Cu, Ag, Fe) die juist om hun kleur werden uitgekozen.

Gel, zn., de (m.) en het • Mengsel van vloeistoffen en vulmiddelen, gelatineus van consistentie, dat dient om met een kompres oppervlakken te reinigen.

Een afpelbare gel bezit de eigenschap zich tijdens de droging gemakkelijk te laten verwijderen en wordt gebruikt bij de reiniging van poreuze materialen en vooral bij objecten in gips.

Geperst brokaat • Afgevormde reliëfversiering dat op een gebeeldhouwd of geschilderd werkstuk wordt aangebracht ter imitatie van diverse stoffen die tijdens het weven verrijkt zijn met goud- of zilverdraad, de zogenaamde brokaten, of van borduurwerk. De versieringen zijn steeds met tinfoolie gerealiseerd, bijna altijd verguld en dikwijls met kleur opgehoogd.

Zie ook: metaalblad, oplegsel

Gepolijste vergulding • Zie: glansvergulding

Geraamte, zn., het • Zie: wapening

Gesso • Zie: calciumsulfaat

Gesso grosso • Italiaanse term. Calciumsulfaat ofwel in dihydrate ofwel in anhydride of water vrije vorm. Komt hoofdzakelijk in Mediterrane streken voor, waar het gebonden met dierlijke lijm als vulmiddel dient in de onderste grondlaag van paneelschilderingen of van gestoffeerde beeldhouwwerken. In de technische literatuur wordt de term sinds de 14de eeuw vermeld.

Gesso sottile • Italiaanse term. Gedihydrateerd calciumsulfaat verkregen door de immissie gedurende een maand van fijngemalen gesso grosso in water. Komt hoofdzakelijk in Mediterrane streken voor, waar het gebonden met dierlijke lijm als vulmiddel dient in de bovenste grondlaag van paneelschilderingen of van gestoffeerde beeldhouwwerken. De term wordt vanaf de 14de eeuw in de technische literatuur vermeld.

Getuigenis, zn., de (v.) en het • Deel van de bekleding of de verflaag dat duidelijk afgebakend is en opzettelijk niet wordt verwijderd om te getuigen van de oudere bewaringstoestand en de eventuele ingrepen of wijzigingen die het kunstwerk in de loop van haar geschiedenis heeft ondergaan. De getuigenis heeft meestal de vorm van een klein vierkantje en wordt bij voorkeur gelokaliseerd in een zone die niet storend is voor de leesbaarheid van het werkstuk. Zie ook: blootleggen, documenteren, reiniging, spoor van oudere interventie

Gieten • Vormtechniek waarbij een vloeibare stof in een gietvorm of mal wordt aangebracht. In de beeldhouwkunst is het de binnenkant van de voorwerpen die toelaat om te achterhalen volgens welke methode het gieten is uitgevoerd (stortend of stijgend gieten). Het werkstuk dat eruit resulteert noemt men een afgietsel.

Gietersmerk, zn., het • Ingedrukte motieven in verzonken (met pons of stempel ingeslagen), diep verzonken (aangebracht in het moedermo-

del) of verheven (als zegel of medaillon op het moedermodel) reliëf, die verwijzen naar de productie van een bronsgieterij of bronsgieter.

Gietkanaal, zn., het • Gang waardoor het vloeibaar metaal in een mal kan worden gegoten; slaat ook op het metalen buisje dat overblijft na de afkoeling.

Gietkern, zn., de • Massieve vuurvaste vorm die aan de binnenkant van de mal is geplaatst om in het gegoten exemplaar een holte te creëren. Die holte kan niet rechtstreeks worden uitgespaard in het afgietsel van het model. Bij werkstukken in gegoten metaal blijft de kern meestal aan de binnenkant bewaard.

Zie ook: afvormen, kerngeraamte

Gietklei, zn., de • Klei in watersuspensie, bij keramiek aangewend als engobe, voor versieringsmotieven, als kleefstof om de apart gevormde elementen aan het werkstuk te hechten (kleipap) en bij slijbgieten in een mal. Gietklei kan gekleurd zijn en ongebakken worden gelaten. In de beeldhouwkunst dient een dun laagje kleiwater als voorlopig losmiddel.

Syn.: slijbklei

Gietnaad, zn., de (m.) • Kraag aan het oppervlak van een gegoten of afgevormd werkstuk, ontstaan door het overtollig materiaal dat de kieren tussen de vormstukken opvulde. De naden vormen een nadenpatroon dat verschilt naargelang de aard van de mal. Zij worden meestal verwijderd in de laatste fase van de vervaardiging.

Zie ook: afvormen, gieten, ontbramen

Gips, zn., het • Hemihydraat calciumsulfaat (bassaniet of fijn gips) dat vermengd met water een kneedbare pasta vormt en dat tijdens het uithardingsproces door rehydrateren herkristalliseert in een dihydraat. In de muurschilderkunst werd gips vroeger vaak gebruikt om een uitgesproken opstuwing van de pleisterlaag te verharderen, om krammen in te bedden en om afgehaalde muurschilderingen te bevestigen op hun vervangende drager. Deze gewoonte raakte door zijn nefaste gevolgen in onbruik.

Zie ook: verharding

Glacis, zn., het • Doorzichtige verflaag die gekleurd is door de aanwezigheid van lak of een kleine hoeveelheid andere pigmenten, door een metaalkation, door kleurstoffen die chemisch in het bindmiddel zijn gebonden of opgelost. De laag is doorzichtig of doorschijnend naargelang de afwezigheid van pigmenten of naargelang de brekingsindex van de pigmenten aanleunt bij die van het bindmiddel.

Glansvergulding, zn., de (v.) • **Watervergulding** die door bruinen een gepolijst en glanzend uitzicht vertoont. Deze vergulding met waterachtig bindmiddel wordt aangebracht op een grondlaag waarop zich een polimentgrond bevindt.

Syn.: gebruieneerde vergulding, gepolijste vergulding

Glansverzilvering, zn., de (v.) • **Waterverzilvering** die door bruinen een gepolijst en glanzend uitzicht vertoont. Deze vergulding met waterachtig bindmiddel wordt aangebracht op een grondlaag waarop zich een polimentgrond bevindt.

Syn.: gebruieneerde verzilvering, gepolijste verzilvering

Glanzend, adj. • Datgene wat een schittering bezit door de volledige of gedeeltelijke terugkaatsing van het licht. Antoniem: mat.

Gom, zn., de (m.) en het • 1. Organisch bestanddeel van natuurlijke oorsprong ; gommen zijn macromoleculen van polysacchariden uitgescheiden door bepaalde bomen (gombomen) die in het algemeen onoplosbaar zijn in organische oplosmiddelen met uitzondering van pyridine. Met water vermengd vormen zij colloïdale kleurloze of naar bruin neigende oplossingen met een hoge viscositeit. De meest gebruikte gommen in de schilderkunst zijn de Arabische gom (extract van de *Acacia*) en de dragant (extract van de *Astragalus*). Gom dient vooral als bindmiddel in miniaturen en waterverfschilderijen. Bij muurschilderingen is het gebruik beperkt tot de afwerking en de retouche. In de beeldhouwkunst vindt men ze terug in de samenstelling van sommige artificiële patina's.

Zie ook: temperaschildering

2. Gummi blokje of poeder om potloodstrepen uit te vlakken of oppervlakkig vuil door wrijving te verwijderen.

Zie ook: mechanische reiniging

Gomlak, zn., de (m.) en het • **Hars** van dierlijke oorsprong, in alcohol oplosbaar, dat kan dienen voor het opvullen van poriën bij gipsen modellen die moeten worden afgevormd, of als isolatie aan de binnenkant van de mallen zelf. In de schilderkunst wordt gomlak aangewend als bindmiddel of afwerkingslaag. Gomlak werd vroeger gebruikt om te consolideren, te isoleren, enz.

Syn.: schellak

Zie ook: afvormen, afvormen van een moulage, losmiddel

Gommen • Mechanische reinigingsmethode van een vervuild oppervlak met behulp van een gom of gompoeder.

Zie ook: gom 2.

Graffiti, zn., mv. • Hedendaagse term met betrekking tot een wild opschrift, een bekladde of tekening aangebracht op het oppervlak van een werkstuk zonder deel uit te maken van de oorspronkelijke voorstelling of versiering. Graffiti kan ingekerfd of geschilderd zijn, bijvoorbeeld met een spuitbus. Ook verkeerdelijk gebruikt voor sgraffito.

Zie ook: vandalisme

Grafische reconstructie • Zie: reconstructie
Graveren • Versieringstechniek met lijnen of oppervlaktebewerking in verzonken reliëf waarbij met behulp van snijdende instrumenten of zuren materie wordt weggehaald. In het geval van metalen platen zijn de motieven niet op de achterzijde te zien.

Groef, zn., de • Zie: kras

Grondering, zn., de (v.) • Zie: grondlaag

Grondlaag, zn., de • Mengsel van stoffen aangebracht in een of meerdere lagen, gekleurd of niet, om het oppervlak van een te beschilderen of te stofferen werkstuk voor te bereiden. De bestanddelen en de aanwending van de voorbereidende lagen verschillen in functie van de aard van de drager (hout, perkament, doek, muur, enz.) en het gebruikte bindmiddel, waterachtig of niet. De grondlaag is veelal samengesteld uit lijm met een vulmiddel, namelijk krijt (calciumcarbonaat) ten Noorden en calciumsulffaat ten Zuiden van de Alpen. In het geval van olieverfschilderijen wordt de grondlaag of de laatste voorbereidende laag imprimatura genoemd.

Syn.: grondering, preparatielaag

Grondplaat, zn., de • Zie: plaat

Guillocheren • Versieringstechniek bestaande uit het graveren van regelmatige parallele, gekruiste of zigzaglijnen, recht of gegolfd, in het in vorm gebrachte materiaal of in de bekleding. Bij keramiek wordt het guillocheren op de (gebakken) scherf uitgevoerd met behulp van een draaischijf.

H

Haarbarsten • Netwerk van kleine barsten die op microscopische schaal spleetjes doen ontstaan wat een gericht verlies van cohesie van de materie teweegbrengt.

Hameren • Koude of warme vormtechniek, uitgevoerd door het slaan met een hamer om een bepaalde vorm te verkrijgen of de mechanische eigenschappen te verbeteren. Slaat ook op een koude versieringstechniek.

Hardsolderen • Verbindingsstechniek onder hoge temperatuur door toevoeging van een metaal of een legering met een lager smeltpunt dan de samen te brengen metalen.

Hars, zn., de (m.) en het • Organische macromoleculaire samenstelling van natuurlijke of synthetische aard met een amorfe structuur, die bij warmte eerst zacht wordt en daarna helemaal smelt. Het hars blijft daarbij min of meer kleven. Harsen zijn geen vette substanties en zijn onoplosbaar in water, maar wel oplosbaar in bepaalde organische oplosmiddelen zoals alcoholen, ethers en koolstofdioxide. Ze onderscheiden zich chemisch van elkaar en zijn volgens verscheidene classificatiecriteria in families te groeperen.

Van natuurlijke oorsprong: dikvloeibaar afscheidingsproduct van bepaalde bomen, hoofdzakelijk samengesteld uit harsachtige substanties, min of meer vluchtige etherische oliën en soms gommen. In contact met de lucht verkrijgt men door verdamping en oxidatie van de bestanddelen een vast, amorf en doorschijnend residu, het hars, dat oplosbaar is in organische oplosmiddelen. Wanneer het gehalte etherische oliën te hoog is en hun vluchtigheid zeer zwak dan verhardt het residu niet en verkrijgt men een oleohars. De natuurlijke harsen zijn moeilijk in te delen, meestal onderscheidt men ze in fossiele harsen (of hardharsen), zoals amber, enkele soorten kopal; in recente harsen, zoals damar, mastiek, sandrakvernis, enz.; daarnaast in oleoharsen, waaronder balsems (o.a. *tramentina veneta* of *Venetiaanse terpentijn*) en elemiharsen (bestaande uit een grote variëteit die met de tijd verhardt); in gomharsen, zoals colofonium; en tenslotte in dierlijke harsen, zoals gomlak.

Van synthetische oorsprong: sommige moderne syntheseproducten krijgen de term synthetische

harsen omdat zij een zekere gelijkenis vertonen in gedrag en kwaliteit.

Zie ook: mordant, vernis, vernissen

Heropbouw, zn. de (m.) • Bewerking waarbij een zekere eenheid wordt teruggegeven aan een gefragmenteerd werkstuk dat ongeacht de oorzaken tot die toestand is gekomen door een volledige of gedeeltelijke instorting (muurschildering, beeldhouwwerk, enz.). De verschillende fasen bestaan erin de fragmenten te verenigen in functie van hun kleur of thema en ze dan volgens een coherente volgorde terug te plaatsen. De wederzijdse samenhang tussen alle gegevens is erg belangrijk, zowel de samenstelling van het materiaal (textuur van de materie, dikte, opbouw van de pleisterlaag, vorm van de breuklijnen, enz.), als de formele samenhang op iconografisch en technisch vlak (penseelstreken, sporen van afschuring, lacune, enz.). De fragmenten worden dan met een kleefstof (muurschilderkunst), een ophangingsstelsel (gebehoudend reliëf) of een mechanische versteviging (ronde bosse) verbonden met een vervangende drager.

Voor de behandeling van de ontbrekende stukken of de lacunes wordt de manier van een chromatische reïntegratie (schilderij) of een opvulling (beeldhouwwerk) gekozen in functie van het belang van de bewaarde delen, de plaats van de lacunes en de bestaande documentatie.

Hersnijden • Bewerking die na het oorspronkelijk snijwerk werd uitgevoerd om de compositie te wijzigen of een beschadiging te verbergen (oudere ingreep).

Zie ook: afvlakken, omwerking

Herstelling, zn., de (v.) • Bewerking waarbij een gealtereerd onderdeel of een bekleding wordt vervangen. Het beschadigde deel, de bekleding (wapening, patina...) of documenten (grafisch document, afgietsel) dienen als basis van de herstelling. Deze ingreep, vroeger zeer courant, zal momenteel beperkt worden gehouden tot het invoegen van elementen die een structurele functie hebben of versieringen uit een reeks, zoals decoratieve elementen in hout of stuc, die geen ruimte voor interpretatie laten.

Heterotrofe biodegraderende agens • Organisme (of micro-organisme) dat niet in staat is uit anorganische koolstofverbindingen voedingsstoffen aan te maken en dus reeds aangemaakte voedingsstoffen uit de omgeving haalt. De tot deze klasse behorende biodegraderende agentia zijn de schimmels en de

meeste bacteriën, alle saprofytische micro-organismen die namelijk worden gekenmerkt door de eigenschap om rechtstreeks organische bestanddelen te absorberen vanuit een substraat van dode of in ontbinding zijnde organismen. De zuurtegraad en de temperatuur spelen in hun ontwikkeling een essentiële rol die varieert naargelang de betrokken soort, net zoals de aanwezigheid van zuurstof en water. Naast de microscopische zijn er nog de macroscopische schimmels die zich vasthechten op houtachtige dragers en soms ook op mortel en pleisterlagen.

Houtboorders • Insecten (houtkever, boktor, termiet) waarvan de larven zich in het hout ontwikkelen en er zich mee voeden, en die het hout kunnen doen vermolmen; de volwassen insecten boren gaatjes om uit te vliegen (uitvlieg gat). De kenmerken van de vermolmde stukken en de uitvlieggaten laten toe om de soort die voor de aantasting verantwoordelijk is te identificeren.

Houtimitatie, zn., de (v.) • Stofferings techniek die hout (vaak eikenhout) nabootst en meestal uit twee lagen is opgebouwd. De bovenste en donkerste laag is in de nog natte verflaag geschilderd om de lichtere onderlaag gedeeltelijk zichtbaar te laten en zo het effect van nerven, kringen of mazen te verkrijgen.

Houtimitatie-schildering, zn, de • Zie: houtimitatie

Houtskelet • Zie: wapening

Hydrofoberen • Bewerking waarbij een buiten opgesteld oppervlak in poreuze materie, waterafstotend wordt gemaakt door het aanbrengen van een daartoe bestemde vloeistof. Syn.: waterafstotend maken

In de was zetten • Zie: boenen

Infestatie, zn., de (v.) • Verspreiding en aantasting van een substraat door niet-microbiële organismen (dieren, planten, schimmels). De houtboorders en de organismen die cellulose metaboliseren verzwakken de cellulosehoudende materialen zoals doek, hout, papier... Syn.: aantasting door hogere organismen

Infiltratie, zn., de (v.) • Zie: insijpeling

Inkappen • Bewerking waarbij met steenhoudersgereedschap op regelmatige en korte afstand van elkaar inkeringen worden gemaakt om het oppervlak ruw te maken. Deze bekappingen kwamen bij oudere ingrepen voor om de mechanische aanhechting van een toe te voegen materiaal te bevorderen.

In de muurschilderkunst wordt de inkapping ofwel uitgevoerd tijdens het vervaardigingsproces, wanneer de arriccio te eenvormig is om een goede aanhechting van de pleisterlaag te verzekeren, ofwel tijdens een ingreep, op een verflaag die bedekt dient te worden door een andere eventueel a secco of a fresco te beschilderen pleisterlaag. Voor het inkappen gebruikt men instrumenten zoals beitels, puntbeitels, enz.

Inkarnaat, zn., het • Kleur en uitzicht van de huid van een personage ongeacht het in vorm gebrachte materiaal. In de schilderkunst ook het geheel van verflagen dat de vleeskleur weergeeft. Syn.: carnatie

Inkeping, zn., de (v.) • Zie: insnijding

Inlegwerk, zn. het • Versieringstechniek waarbij materialen of elementen worden ingevoegd in de daarvoor uitgewerkte holtten van het oppervlak (piqué, marqueterie, damasceering...). Bij stofferings technieken: het invatten van afzonderlijke materialen (reliëfversiering, glas, cabochon...) in de grondlaag waardoor een reliëfversiering kan gecreëerd worden.

Inlijming, zn., de (v.) • Bewerking waarbij een werkstuk voor de voorbereiding (grondlaag) of de stofferings ter isolatie van een laag lijm wordt voorzien. De term slaat ook op de laag lijm zelf zoals bijvoorbeeld op de isolerende tussenlagen die tijdens de verschillende stofferings fasen van een beeld worden aangebracht.

Insijpeling, zn., de (v.) • Verschijnsel waarbij een vloeistof langs het netwerk van poriën en kieren in een werkstuk dringt.

1. De indringing van water in een werkstuk door de werking van wind, een gebrek in de afsluiting of overdekking, de waterafvoer, de afwatering van regenwater of langs spleten, kan alteraties veroorzaken. De geabsorbeerde hoeveelheid is rechtstreeks afhankelijk van de poreusheid, de hygroscopticiteit van de samenstellende materialen en de blootstelling van de oppervlakken aan wind (slagregen). De aard van de schade is vergelijkbaar met deze die wordt veroorzaakt door opstijgend vocht.

Zie ook: afschilferen, afvloeien, uitspoelen

2. Bewerking bij een restauratieve ingreep bestaande uit het, door inspuiting of druppelsgewijs, doen indringen van een vloeistof – een klevende of verhardende substantie – in een holte of poreuze materie, namelijk bij een verharding of het fixeren van de stoffering.

Bij muurschilderingen gebeurt de inspuiting met behulp van zeer fijne naalden met een beperkt volume. In het geval van mortel moet de korrel erg fijn zijn om klontervorming te vermijden.

Het nadeel van deze techniek is dat er gaatjes moeten worden geboord om de zones waar de pleisterlaag is losgekomen te kunnen bereiken.

Syn.: infiltratie

Zie ook: opstuwning, vervorming

Inslagspoor, zn., het • Spoor achtergelaten door het neerkomen van een projectiel.

Insluitsel, zn., het • Partikeltje vreemde stof dat in metaal of terracotta is ingesloten en dat aan het oppervlak kan verschijnen. Voor metaal kan deze gietfout endogeen (chemische reacties in het metaal zelf) of toevallig (ten gevolge van uitwendige factoren tijdens het gieten of afvormen) zijn.

Insnijding, zn., de (v.) • Ondiepe lineaire inkerving die als versieringselement dient of als referentiepunt (bij voorbereidende tekening, te vergulden plaatsen, de aanduiding van de vormstukken).

Syn.: inkeping

Inspuiting, zn., de (v.) • Zie: insijpeling 2

Instabiliteit, zn., de (v.) • Vorm van beschadiging in de structuur van een werkstuk door spanningen of vulmiddelen die slecht verdeeld of toegevoegd zijn. Wijzigingen in de structuur (verhogingen, vernietiging van vloeren en parementen, doorboring, verbouwing), een slechte sokkel voor beelden of een gebrekkige wapening behoren tot de meest voorkomende oorzaken. Instabiliteit leidt tot vervormingen of onomkeerbare schade aan werkstukken of hun omgeving. De oorzaak kan van natuurlijke aard

zijn (aardbeving, aardverschuiving) of uitgaan van een menselijke ingreep (verbouwingswerken). De beschadiging gaat veelal gepaard met min of meer zichtbare verschijnselen (bij muren de vorming van barsten, verbrijzeling, permanente vervorming door de verschuiving van delen van de muur).

Voor beeldhouwkunst, zie ook: breuk, spleet.

Inzetstuk, zn., het • Klein, dun stukje hout dat in een houten werkstuk gebruikt wordt om een barst of een spleet tussen twee samengevoegde elementen op te vullen.

K

Kalkwitsel, zn., het • Zie: witsellaag

Kern, zn., de • Gebeeldhouwde vorm gebruikt bij repousseer- of forceertechnieken als matrijs of steunstuk bij de vormgeving van metaalbladen, of bij de modellering, waar de kern als drager fungeert voor een laag gemodelleerde was.

Kerngeraamte, zn., het • Onderdeel in hout of ijzer, of een pin of geperforeerde buis (kernnagel) die in een kern is aangebracht met de bedoeling deze te verstevigen en ze in de mal te immobiliseren.

Kernhout, zn., het • Middengedeelte van het hout, meestal met een meer uitgesproken kleur. Het kernhout verschilt van de buitenste zone (schors, spint) door zijn eigenschappen en duurzaamheid. Vanuit technologisch oogpunt is het perfect want het bevat geen levende of functionele vezels meer, het is zwaarder, harder en duurzamer en minder gevoelig voor aanvallen van houtboorders, schimmels dan het spinthout. Syn.: duramen

Kitten • Zie: mastieken

Kleefstof, zn., de • Natuurlijke (dierlijke of plantaardige lijm, natuurlijke hars, was, enz.), synthetische (acryl- of polyvinylhars, epoxy, enz.) of kunstmatige (soms verkeerdelijk half-synthetisch genoemd: derivaten van cellulose) substantie waarmee men de vlakken van materialen, identiek aan elkaar of niet, met elkaar kan verbinden. Naargelang de werking onderscheiden zich plastische of harde lijmen, contactlijmen, structurele lijmen.

In het domein van de restauratie is de keuze beperkt door de noodzaak een product te kiezen dat op lange termijn stabiel blijft en gemakkelijk verwijderbaar is, dat niet inwerkt op de fysische of chemische eigenschappen van het oorspronkelijk materiaal en er het aspect niet van aantast. Bij keramiek worden kleefstoffen gebruikt om architecturale keramische elementen te verbinden.

Klei, zn., de • Gehydrateerd aluminiumsilicaat dat meestal met andere organische stoffen of mineralen vermengd is, zoals zouten. Water en klei vormen samen een pasta die door haar plasticiteit toelaat de meest diverse vormen te creëren die na droging kunnen bewaard worden. Ongebakken klei behoort tot de bindmiddelen, hoewel de verharding in tegenstelling tot kalk

en gips, het resultaat is van een fysisch omkeerbaar proces. Bij muurschilderingen waren de oudste pleisterlagen op basis van klei, waarbij dan dikwijls een organisch vulmiddel werd gevoegd. Bij beelden in keramiek en terracotta wordt de klei na de vormgeving door verhitting verhard waardoor de verkregen vorm definitief bewaard blijft. Klei kan zeer verschillende kleuren aannemen, zowel in gebakken als ongebakken toestand. Daarnaast komt klei ook voor in de samenstelling van bepaalde grondlagen, polimentgronden en ook als pigment (bolus, kaolien, rode en gele oker, groene aarde enz.) Zie ook: aankerven, aarde, engobe, gietklei, modellieren

Kleurstof, zn., de • Substantie van natuurlijke – dierlijke of plantaardige – of synthetische oorsprong, die oplosbaar is in een oplosmiddel en de eigenschap bezit om een materie te verven door er een chemische verbinding mee te vormen. Het vormt een organisch pigment, lak genoemd, wanneer het op een mineraal substraat neerslaat dat vervolgens in de schildertechniek kan gebruikt worden.

Kleurverandering, zn., de (v.) • Verandering die zich ongeacht de oorzaak voordoet bij een of meerdere parameters die de kleur van een lichaam definiëren of kenmerken, zoals tint, lichtsterkte, verzadiging.

In het geval van een biologische aantasting kan de kleurverandering het resultaat zijn van een pigmentering van de celstructuur of van de kleurstoffen die door het metabolisme van de aantastende micro-organismen werden geproduceerd. Syn.: chromatische verandering
Zie ook: blauwen, verbleken, vergeling, verkleuring, witte uitslag

Klieven • Het opzettelijk splijten van materiaal in de natuurlijke richting van de lagen.

Zie ook: splitsen, splijting

Klinken • Koude verbindingstechniek die gebruik maakt van een metalen staafje, waarbij het ene uiteinde voorzien is van een kop en het andere afgeplat wordt nadat het als bevestigings-element werd aangebracht.

Kompres, zn., het • Soepele materie van diverse samenstelling (kompresmassa en vloeistof) die in functie van een behandeling plaatselijk op het oppervlak van het werkstuk wordt aangebracht. Een kompres laat een langdurig contact toe tussen de vloeibare actieve agens en de te behandelen zone terwijl de indringing beperkt blijft en de verdamping kan gecontroleerd worden.

Kompresmassa, zn., de • Dispersiesysteem van een organische vloeistof bestaande uit een verdikkingsmiddel of substanties oplosbaar in water of in oplosmiddelen (bijvoorbeeld alkyl-afgeleiden van cellulose), die erg dikvloeibare oplossingen vormen. De functie van de massa is enerzijds om de indringing van het organisch oplosmiddel of reagens in de poreuze structuur van het materiaal te beperken door de verdamping te vertragen en hierdoor de contactperiode te verlengen en/of anderzijds wat de waterafstotende oppervlakken betreft, om het indringingsvermogen van de waterige oplossingen te verbeteren.

Zie ook: chemische reiniging, reiniging, reiniging met oplosmiddel

Korstmos, zn., het • Zie: lichen

Korstvorming, zn., de • Compact kristallijn conglomeraat, aangekorst of niet, gevormd aan het oppervlak van een steenachtige, metallische of keramische materie.

Zie ook: zwarte korst

Kram, zn., de • Haak in metaal of in een synthetisch materiaal die dient om de onderdelen of de fragmenten van een werkstuk (beeldhouwwerk of keramiek) te verbinden (bij constructie of interventie) door de stukken met behulp van verankeringspunten bij elkaar te brengen. Daarnaast kunnen krammen aanwezig zijn om te dienen bij de ophanging.

Bij de restauratie van muurschilderingen worden krammen aangewend om de losgekomen pleisterlaag terug aan het muurparement te bevestigen, meer bepaald op de plaats van de barsten. De kram wordt over zijn volledige lengte aan de achterkant van het losgekomen deel ingedreven op een met het trepaan bewerkte plaats en dan in de mortel gedrenkt. Door het gebruik van een kram kan een verharder die op de bestanddelen van de verflaag zou kunnen inwerken, vermeden worden, maar anderzijds wordt wel een deel van de oorspronkelijke structuur opgeofferd.

Zie ook: afladeren

Kras, zn. de • Lineaire indruk in de diepte die aan het oppervlak werd veroorzaakt door een materiaal met een grotere hardheid.

Syn.: groef

Kratervorming, zn., de (v.) • Plaatselijke verbrokkeling van het heterogeen oppervlak van de steen wat zich samen met het loskomen van de korrels manifesteert door de vorming van talrijke holten. Kratervorming kan worden veroorzaakt door de vereende werking van

oplosbare zouten en windverwerking of door de zwellung van kleiachtigen (zandsteen), enz.
Syn.: alveolisering

Krimp, zn., de (m.) • Volumevermindering te wijten aan een fysisch verschijnsel (samentrekking) wat kan leiden tot een verlies van samenhang (verlies van cohesie) tussen de samenstellende lagen van bepaalde materialen of een verlies van adhesie tussen het materiaal en de bekleding. Bij keramiek komt krimp voor na de droging en tijdens de eerste bakfase. Bij metaal is het door de afkoeling tijdens de uitharding dat gegoten metaal en legeringen samentrekken.

Kristallisatie, zn., de (v.) • Fysico-chemisch verschijnsel waarbij een lichaam naar een kristalvorm overgaat. Kristallisatie is kenmerkend voor de groeifase van kristallen vanuit oplosbare zouten (kristallisatie van oplosbare zouten), een vetstof enz. ten gevolge van temperatuursveranderingen en de verdamping van het oplosmiddel.

Kristallisatie van oplosbare zouten • Bij muurschilderingen en poreuze materialen in het algemeen (steen, keramiek, enz.) kristalliseren zouten in een oververzadigde oplossing anders naargelang hun aard, de omgevingsvoorwaarden en de kenmerken van het substraat. Volgens de hygrometrie van de omgevingsatmosfeer en het materiaal kunnen zij cycli doorlopen van oplossing en rekristallisatie. Naargelang de kristallisatie zich voordoet op of net onder het oppervlak van het materiaal zijn de meest kenmerkende verschijnselen uitbloeiing en cryptoflorescentie.

Zie ook: insijpeling, oplosbare zouten, opstijgend vocht

Kromtrekken • Vervorming waarbij zich een verwringing van de drager voordoet. De oorzaken zijn anisotropie van de samenstellende materialen en de daaruit voortvloeiende verschijnselen van differentieële krimp in de verschillende zones van het werkstuk; een gebrekkig snijwerk, een slechte droging.

Syn.: scheluw trekken

Kwartiers hout • Een stuk hout is kwartiers verdeeld of gezaagd wanneer het hoofdvlak zich in het vlak bevindt van de houtstralen (radiale snede).

Kwilverguldung, zn., de (v.) • Zie: amalgaamverguldung

Kwilverzilvering, zn., de (v.) • Zie: amalgaamverzilvering

Lacune, zn., de • Gedeeltelijk en afgebakend gebrek in een wand, een bekledingslaag, een voorbereidende laag of een verflaag. Een lacune vermindert de leesbaarheid van het beeld.

Zie ook: insijpeling, instabiliteit, kristallisatie van oplosbare zouten, mastieken, opstijgend vocht, retouche, vandalisme

Lak, zn., de (m.) en het • 1. Organisch pigment verkregen door adsorptie van een kleurstof op een inerte en weinig dekkende minerale basis (aluin, krijt) waardoor ze onoplosbaar wordt. De lak kan in een glacis gebruikt worden of in een mengsel met andere minder dekkende pigmenten. Lakken zijn lichtgevoelig.

2. Gomhars afgescheiden door bomen van de familie van de *Anacardiaceae* uit het Verre Oosten, in het bijzonder door *de Rhus vernicifera*. De lak, ook wel Chinese lak genoemd, wordt als vernis gebruikt en kan met pigmenten worden getint of gekleurd (Urushi). Soms verward met gomlak.

Laser, zn., de (m.) • Zie: reiniging met laser

Lassen • Warme verbindingstechniek die erin bestaat metalen onderdelen te verenigen zonder de toevoeging van een complementair metaal.

Legering, zn., de (v.) • Product met metalische eigenschappen dat verkregen wordt door meerdere elementen (metaal of niet-metaal) te vermengen, waarbij een metaal altijd overheerst op de andere metalen. Bijvoorbeeld brons en messing.

Licheen, zn., de (m.) • Autotroof organisme met een complexe structuur, samengesteld door de ware symbiose (het ene kan niet zonder het andere leven) van een microscopische alg [voor 90% *Chlorophyceae* (groene algen) of cyanobacteriën (blauwwier)] die door middel van fotosynthese de organische substantie levert, en schimmels die water en minerale zouten voorzien en door de productie van sporen de geslachtelijke voortplanting verzekeren. Lichenen zijn dus autotroof dankzij de fotosynthese van de algen, terwijl fungi heterotroof zijn en koolstofhoudende elementen uit de fotosynthese nodig hebben.

Lichenen ontwikkelen zich in aanwezigheid van water, lucht en een organisch of anorganisch

substraat bij variabele temperatuur. De aantasting is van tweeërlei aard:

- van fysico-chemische aard, door metabolieten (licheenachtige substanties) wat zich uit in de oplossing en verpoedering van het substraat

- van mechanische aard: door de indringing van de wortels van de thallus in de drager.

Lichenen onderscheiden zich door hun thallus (leer-, huid- of kruidachtig), door hun morfologie (korst, blad- of schilfervormig), door de materialen die ze aantasten (steen- of houtachtig) en door hun kleur variërend van geel tot rood, tot groen en grijs of blauw en zwart.

Zie ook: autotrofe biodegraderende agens.

Lijm, zn., de (m.) • Natuurlijke substantie (van dierlijke of plantaardige oorsprong) die als kleefstof of bindmiddel gebruikt wordt. Dierlijke lijmen worden verkregen door de verwerking van gedroogde en ontzilte zwemblaas of huid van bepaalde vissoorten (vislijm of ichtyolijm), van beenderen en bindweefsels van herbivoren (huidenlijm, konijnenvellenlijm, runderhuidenlijm, zenuwlijm, beenderlijm, totinlijm). De sterke lijmen zijn onzuiver maar hebben een sterk hechtvermogen en worden hoofdzakelijk door bepaalde ebenisten gebruikt; als bindmiddel verkiest men de klaardere en zuiverdere gelatinelijmen, vooral diegene die door de verwerking van perkamentsnippers verkregen zijn. Lijm wordt in de muurschilderkunst wijdverspreid gehanteerd als bindmiddel en bij restauratieve ingrepen als organische verharder of als kleefstof, omdat het gemakkelijk is in productie en gebruik, verenigbaar is met pigmenten en een geringe kostprijs heeft. De meest gebruikte plantaardige lijn is bloemlijm; gebruikt bij de inlijming van bladen van voorbereidende kartons, en bij de facing in de voorbereidende fase van het stacco.

Zie ook: temperaschildering, versteviging

Bij keramiek wordt lijn gebruikt voor de verbinding van architecturale keramische elementen.

Lijming, zn., de (v.) • Verbindingswijze. Bewerking die erin bestaat twee oppervlakken met behulp van een kleefstof of een min of meer klevende pasta (bijvoorbeeld gips) samen te brengen en te doen vasthechten.

Lijst, zn., de • De omkadering van een schilderij, een gebeeldhouwd reliëf, enz.; de lijst kan deel uitmaken van het werkstuk, maar kan ook een afzonderlijk object zijn.

Logen • 1. Bij de vervaardiging van een werkstuk in metaal gaat het om de verwijdering van de oxiden die het werkstuk in gegoten

metaal bedekken en dit met chemische (bv. zuurbad) of mechanische (afborstelen, afschuren) methoden.

2. Oude ingreep: bewerking die erin bestaat om de bekledingslagen of de oxidatie op een oppervlak door chemische, mechanische of elektrolytische procedés te verwijderen. In de beeldhouwkunst gaat het meer specifiek om de radicale afname van alle bekledingslagen (stofferering), inbegrepen de oorspronkelijke, ook wel afbijten of ontverven genoemd.

Losmiddel, zn., het • Product dat de aanhechting tussen de oppervlakken van een mal en een werkstuk verhindert, ofwel bij het nemen van een afdruk (aangebracht op het werkstuk), ofwel bij het maken van een afgietsel (aangebracht op de binnenkant van de mal).

Luchtbel, zn., de • Kleine min of meer sferische holte in een materiaal of een bekleding, die aan het oppervlak geopend kan zijn en te wijten is aan een gasinluitsel dat ontstond tijdens het afvormen, het gieten of het modellieren. (= blaas)

Luchtgat, zn., het • Gat dat achterblijft na de verwijdering van de ontluchtingskanalen die bij de verloren-wastechniek voor het gieten in de mal werden aangebracht. Samen met de gietgaten vormen de luchtgaten een netwerk in het harde metaal.

Lustreren • Afwerkingstechniek waarbij een oppervlak glanzend wordt gemaakt door erover te wrijven, met of zonder toevoeging van een materiaal. Het kan ook om een alteratie gaan, als de glans onopzettelijk veroorzaakt werd. Bij keramiek wordt het oppervlak van de ongebakken, gedroogde keramische vorm (scherf) met een soepele materie (leder of stof) opgevreven.

M

Marmerschildering, zn. de (v.) • Stofferings-techniek, ook wel marmereen genoemd, die marmer nabootst of oproept en opgebouwd is door verschillende verflagen boven elkaar aan te brengen en deze te sponzen, te aderen, enz.; een andere vorm van marmerimitatie is stucmarmer.

Mastieken • Oppervlakkige opvulling die enkel toegepast wordt bij een bekleding, zoals ver- en voorbereidende lagen (grondlagen). De kit of mastiek kan een eerste opvulling bedekken van een andere meer omkeerbare materie die eerst op de drager als isolatielaag werd aangebracht.

Het mastieken van chromatisch te reintegreren zones dient het niveau van de verflaag te herstellen. In het geval van een illusionistische retouche kan ze zo bewerkt worden dat ze de textuur imiteert. Lacunes die niet bestemd zijn om opnieuw chromatisch te worden geïntegreerd, worden op hetzelfde niveau gebracht als de voorbereidende lagen – of enkel de lacunes in de drager worden opgevuld – om de interferentie tussen de vorm van de lacune en het geschilderde beeld te beperken (onder niveau mastieken).

Syn.: kitten

Zie ook: chromatische reintegratie

Mat, adj. • Datgene wat geen weerspiegelend oppervlak vertoont. Verkeerdelijk gebruikt voor ondoorzichtig. Antoniem: glanzend

Mat slaan • Verschijnsel van mechanische (wrijving), fysische (alteratie van de fysische eigenschappen) of scheikundige oorsprong (alteratie van de moleculaire samenstelling of opbouw) dat een oorspronkelijk gepolijst en min of meer glanzend oppervlak er op macroscopisch niveau mat doet uitzien.

Matteren • Afwerkingstechniek waarbij een oppervlak dof gemaakt wordt ofwel door er een bekleding op aan te brengen, meestal een laag lijm, ofwel door het te laten mat slaan.

Syn.: matslijpen

Zie ook: mat

Matvergulding, zn., de (v.) • Koude bladvergulding zonder glanzend uitzicht; het gaat ofwel om een vergulding op een olieachtige mordant (olievergulding) ofwel om een niet gebruijnde watervergulding met een lijmlaag kan gematteerd worden.

Zie ook: mat, matteren, mixtion

Mechanische reiniging • Reinigingsmethode gebruik makend van de mechanische kracht die veroorzaakt wordt door de schokken tussen een instrument en de te verwijderen materie, waarbij de verbinding tussen materie en substraat wordt verbroken. Het voordeel in vergelijking met andere technieken is dat het werkstuk niet aan bestanddelen wordt blootgesteld die later een schadelijke werking zouden blijken te hebben. Bij weinig coherente materies of oppervlakkige afzettingen kan de mechanische reiniging uitgevoerd worden door ontstoffen (met penseel, stofzuiger, enz.), in het geval van vastgehechte en aangekorste afzettingen door afschuren (gom, glasvezel, microzandstraling, enz.), door klieving (scalpel, mesjes), door trilling (reiniging met ultrasonen, vibro-incisie).

Medium, zn., het • Zie: bindmiddel

Merg, zn., het • Sponsachtig bestanddeel dat aanwezig is in de middenstraat van de stam van sommige natuurlijke organische materialen zoals hout, ivoor, been.

Metaalblad, zn., het • Metaal (goud, zilver, platina, messing, tin) of legering, zeer dun uitgeslagen of gewalst en in folie van bepaalde afmetingen gesneden. Het metaalblad is zo dun (kwestie van micron) dat het tijdens de aanwending het gebruik van een drager vereist om kreuken of scheuren te voorkomen; omwille van optische en esthetische of technische kwaliteiten wordt metaalblad in diverse toepassingen bij talrijke stofferings technieken gebruikt.

In de muurschilderkunst is er vooral van de 13de tot de 16de eeuw een veelvuldig gebruik van bladgoud (bijna altijd in legering met kleine hoeveelheden lood, zilver en koper) ofwel het goedkopere verguld tin. De aanwending van enkel bladzilver of een gevermiljoende verzilvering is zeldzamer omdat het de neiging heeft snel te oxideren.

Syn.: metaalfolie

Zie ook: bladvergulding, bladverzilvering, bolus, mixtion, mordant, vergulding, vermiljoenen

Metaalfolie, zn., de en het • Zie: metaalblad

Metaalpoeder, zn., de (m.) en het • Fijne partikeltjes van diverse metalen, verkregen volgens diverse procedés, die op het oppervlak met het penseel worden aangebracht of worden uitgestrooid.

In de beeldhouwkunst kan men goudpoeder in water aanlengen met Arabische gom wat dan mossel- of schelpgoud wordt genoemd. Zowel in de beeldhouwkunst als in de smeedkunst

wordt veelvuldig bronspoeder (bronzine) aangewend bij procedés van het bronzen (poedervergulding).

Micro-organisme, zn., het • Organisme van microscopische afmetingen (kleiner dan 100 micrometer), autotroof of heterotroof, een- of meercellig, dat zich in zeer diverse omgevingen kan ontplooiën. De micro-organismen behoren tot de klasse van de prokaryoten of eukaryoten en variëren wezenlijk van vorm, fysiologie en biochemische activiteit.

Zie ook: alg, bacterie, schimmels

Microzandstraling, zn., de (v.) • Mechanische reinigingsmethode (soms blootlegging) gerealiseerd door micro-afschuren waarbij min of meer harde schurende partikeltjes (van 10 tot 100 micrometer diameter) onder zwakke druk worden geprojecteerd (van 0,5 tot 1 kg/cm²) op het te reinigen oppervlak.

Mixtion, zn., de • Moderne term overgenomen in de technische taal als synoniem voor mordant van een olie-, hars- of oleoharsachtige aard.

Zie: hars

Modelleren • Vormtechniek waarbij in een plastisch materiaal (aarde, keramisch deeg, was, gips, cement) met de vingers of met verscheidene instrumenten materie wordt toegevoegd of weggehaald.

Syn.: boetseren

Monochromie, zn., de (v.) • Eigenschap van datgene wat slechts een kleur bezit. De monochromie is het gevolg van het eenvoudige aspect van het in vorm gebrachte materiaal of van de bekleding met een eenvormige of genuanceerde kleur.

Zie ook: polychromie

Montering, zn., de (v.) • Voorziening die de opstelling mogelijk maakt van een gebeeldhouwd werkstuk dat uit verschillende onderdelen of fragmenten bestaat, die al of niet aaneensluiten. Betekent ook de handeling zelf.

Bij een interventie bestaat de montering uit de samenstelling van de verschillende onderdelen van een werkstuk, ook gefragmenteerde stukken.

Zie ook: demonteren, verbinding

Mordant, zn., het • Samenstelling meestal op oliebasis, gebruikt op een grote variëteit van substraten (steen, pleisterlaag, hout, textiel, metaal, enz.) als kleefstof voor metaalblad dat ongebruineerd blijft. Het is voldoende vloeibaar om met penseel te worden aangebracht. Een mordant is meestal samengesteld uit een oleoharshoudend mengsel waarbij pigmenten op

basis van zouten worden gevoegd (loodwit, verdigris, massicot), die de functie hebben de pasta te kleuren, de tonaliteit van het metaal te intensifiëren of te wijzigen, of te vergulden motieven af te bakenen, of om de droogtijd van het mordant in functie van het werk aan te passen.

In keramiek zijn de gebruikte mordants op basis van uien, look, witte azijn, gom, gelatine, gekookte lijnolie, terpentijnolie en verdwijnen ze bij het bakken van de versiering.

Zie ook: olieverguldung, etherische olie, mixtion

Mos, zn., het • Hoger plantaardig organisme dat groeit op steen, hout en muren en zich ontwikkelt in aanwezigheid van licht, lucht, water en humus bij een (optimale) temperatuur van 20 tot 25° C. Zij vormen grasachtige tapijten of kussentjes en zijn op elk materiaal schadelijk door de gecombineerde werking van de overdekking, de opstapeling van humus en regenwater.

Zie ook: biodegraderende agens, plantaardige infestatie

Moulage, zn., de (v.) • Zie: afvormen

N

Nadenpatroon, zn., het • Geheel van lijnen gevormd door de naden aan het oppervlak van gegoten of afgevormde voorwerpen; bij een verloren mal geeft dit een eenvoudige deellijntekening terwijl bij een stukmal (blijvende vorm) zich een veel drukker patroon met kleinere vlakken zal vormen.

Nagel, zn., de (m.) • Puntig metalen staafje, gewoonlijk voorzien van een brede kop, dat gebruikt wordt bij een bevestiging, een verbinding of een ophanging.

Natuurlijk patina • Wijziging van het oppervlak van een werkstuk die na verloop van tijd ontstaat ten gevolge van chemische reacties, vooral van buitenaf, herhaalde aanrakingen, enz.

Olie, zn., de • Zie: drogende olie, etherische olie

Olievergulding, zn., de (v.) • Koude bladvergulding met een oliehoudende mordant die niet kan gebruineerd worden en bijgevolg mat blijft.

Zie ook: matvergulding, mixtion

Omlijsten • Ingrep waarbij een beeldhouwd reliëf wordt voorzien van een lijst, ofwel door er een uit te werken in het werkstuk zelf, ofwel door er een afzonderlijk uitgewerkte aan toe te voegen (omlijsting).

Omwerking, zn., de (v.) • Oudere ingreep. In de beeldhouw- en sierkunsten, de wijziging van sommige delen van een werkstuk om er de compositie, het aspect, de iconografie, enz. van te veranderen.

Onderlaag, zn., de • Verflaag of voorbereidende laag van een bepaalde uniforme kleur, aangebracht onder de uiteindelijke verflaag, die door zijn invloed op het uiteindelijke effect een technische functie heeft of een optische rol speelt. Het gebruik van een onderlaag is goedkoper omdat de hoeveelheid van soms heel dure pigmenten in de eindlaag wordt beperkt. Naargelang haar tint laat de laag toe de uiteindelijke toon aan te passen, hem sterker te laten uitkomen of juist te temperen.

In muurschilderingen wordt de onderlaag dikwijls a fresco aangebracht als voorbereidende laag voor de droog uitgevoerde (a secco) verflaag van met tempera gebonden pigmenten.

Zie ook: polimentgrond

Ontbinding, zn., de (v.) • Voortschrijdende afbraak van een samengesteld materiaal door chemische, biochemische of fysische processen wat leidt tot een ingrijpende verandering van de eigenschappen en uiteindelijk tot een volledige denaturatie.

Ontbramen • Bewerking bestaande uit het wegwerken van de onvolkomenheden aan het oppervlak van werkstukken die ongeacht de techniek (gips, brons, keramiek) tijdens het afvormen zijn ontstaan. Bij het ontbramen worden gietnaden en gietfouten verwijderd.

Zie ook: uitwas

Ontbreken • Het afwezig zijn van een deel van het voorwerp wat resulteert uit een constructiefout of een alteratie van fysische aard.

Ontlijmen • Het loskomen van een element of een fragment bij een lijming door een verlies van adhesie.

Ontluchtungskanaal, zn., het • Gang die in de wand van een mal is uitgewerkt of opening voorzien in de wand van een werkstuk in ongebakken aarde, bedoeld om de lucht te laten ontsnappen op het ogenblik van het gieten of het bakken. Bij het gieten van metaal duidt de term ook de cilindrische staaf aan die nadien overblijft (omdat het ontluchtungskanaal ook met metaal is volgelopen). Bij zandgieten gebruikt men de benaming "opkomer".

Syn.: ontluchtingspijp

Ontluchtingspijp, zn., de • Zie: ontluchtungskanaal

Ontsmetting, zn., de (v.) • Behandeling waarbij de parasitering door een micro-organisme (alg, bacterie, microscopische schimmels) in plantaardige vorm of in sporen wordt tegengehouden. De gekozen producten mogen chemisch niet inwerken op het substraat en evenmin giftig zijn voor de gebruiker; zij moeten een zekere werkingsduur en een preventief effect hebben.

Zie ook: biocide, biodegradatie

Ontstoffen • Bewerking waarbij de deeltjes die zich aan het oppervlak van het werkstuk hebben opgehoopt, worden verwijderd. Ontstoffen gebeurt meestal droog, bijvoorbeeld met een stofzuiger.

Syn.: afstoffen

Zie ook: afborstelen, mechanische reiniging, stofophoping

Onttrekken van zouten • Zie: ontziltten

Ontverven • Zie: logen

Ontziltten • Bewerking bestaande uit het onttrekken van de oplosbare zouten die aanwezig zijn in poreuze materialen (pleisterlaag, keramiek, steen...). Men laat ze naar buiten migreren door ze in oplossing te brengen met behulp van kompressen (papier- of cellulosepulp, gedemineraliseerd water), door onderdompeling of elektroforese. Het ontziltten van een muurschildering gebeurt met kompressen en wordt enkel uitgevoerd tijdens de droging van het metselwerk om de kristallisering van zouten op het vooraf geconsolideerde beschilderde oppervlak te vermijden. De ingreep kan gevaarlijk zijn indien de pleisterlaag lijdt aan een gebrek aan cohesie en wordt bijgevolg slechts uitgevoerd wanneer het zoutgehalte erg hoog is.

Syn.: onttrekken van zouten (ontzouten)

Zie ook: verharding, verlies van cohesie, verpoedering

Opmaak, adj. • Datgene wat geen invallend licht doorlaat, namelijk wat het licht volledig opslorpt.

Antoniem: doorzichtig

Openbarsten • Fout of alteratie. Plaatselijke verbreking veroorzaakt door corrosie of de zwellung van de wapening, door vorstverwerking, de kristallisatie van oplosbare zouten, thermische schokken (brand, ongeluk tijdens het bakken), die vaak met breuken of vervormingen gepaard gaat.

Opanging, zn, de (v.) • Voorziening (toegevoegd of gebeeldhouwd) op een gebeeldhouwd werkstuk waardoor het mogelijk is het op te stellen, het op te hangen of vast te maken, of om er accessoires op aan te brengen.

Zie ook: kram

Oplegsel, zn., het • Element of ornament in diverse materialen (hout, terracotta, metaal, papier, perkament, harde gesteenten, glas, spiegel, stof...) dat apart vervaardigd werd en op het oppervlak van een werkstuk wordt aangebracht. In muurschilderingen worden opgelegde versieringen gedeeltelijk ingebed in de nog plastische voorbereidende lagen of worden zij op het oppervlak gekleefd. Bij fresco's kent deze techniek haar grootste verspreiding in de 14de en 15de eeuw waarna het het kenmerk wordt van enkele kunstenaars of bepaalde scholen. Bij keramiek kan men de oplegels vooraf in een keramische pasta modelleren, afvormen, draaien of gieten en kunnen ze nog versierd worden nadat ze zijn aangebracht.

Syn.: applicatie

Zie ook: afgevormde reliëfversiering, inlegwerk, geperst brokaat, Pressmasse, versiering in verheven reliëf, was

Oplosbare zouten • Hygroscopische of niet-hygroscopische zouten, endogeen of exogeen (chloriden, sulfaten, nitraten, nitrieten, fosfaten...) die door de werking van water kunnen overgaan in een oplossing en circuleren in poreuze materialen (natuurlijke of kunstmatige steenachtige materialen, muurschilderingen, enz.); door te herkristalliseren kunnen zij interne spanningen veroorzaken die aanleiding geven tot verbrokkeling, opstuwingen, verlies van materie of een alteratie van het oppervlak (verbleking). Ze kunnen afkomstig zijn van de bodem of de atmosfeer, het resultaat zijn van de werking tussen de bestanddelen, water en vervuilers, aanwezig zijn als onzuiverheden in bestanddelen of in de samenstelling van de restauratiematerialen.

Zie ook: kristallisatie, kristallisatie van oplosbare zouten

Oplosmiddel, zn., het • Heeft in de restauratie vooral betrekking op een organisch, vluchtig fluïdum dat zonder chemische wijziging kan veranderen in een vaste of half vaste organische stof in oplossing. De organische opgeloste substanties zijn dikwijls colloïdaal, oliën, was, hars, gom of cellulosesamenstellingen, en worden als vernis of bindmiddelen bij schilderijen gebruikt. Het zijn vloeistoffen die in een dunne film kunnen worden aangebracht.

Zie ook: oplossing, reiniging met oplosmiddel

Oplossing, zn., de (v.) • De overgang van een of meerdere bestanddelen van een vaste stof naar een opgeloste toestand door de werking van een oplosmiddel, meestal water. Dit kan zich voordoen bij kalksteen, marmer, albast, gips, bekledingen... en een oppervlakteverwerking veroorzaken.

De term duidt ook de aantasting zelf aan.

Oppervlakkige afzetting • Opeenhoping van verschillende stoffen (stof, vuil, verweringspuin, aarde, dierlijke uitwerpselen) van diverse dikte, opgestapeld aan het oppervlak van een materiaal. De afzetting vertoont meestal weinig cohesie en hecht zich nauwelijks vast aan het substraat.

Opstijgend vocht, zn., het • Verschijnsel van capillaire waterabsorptie aan de binnenkant van metselwerk en poreuze materialen, gerelateerd aan de aanwezigheid van een ondergronds waterbekken of stilstaand water dat zich door een onvoldoende afwatering aan de basis van werkstukken bevindt. Het verticale inwateren in de poreuze materie is hoofdzakelijk afhankelijk van de diameter van de poriën, de hygroscopische eigenschappen en de homogeniteit van de bestanddelen. Het geabsorbeerde water kan een kristallisatie van oplosbare zouten veroorzaken, de vorming van ijs aan de binnenkant van de pleisterlaag (intonaco bij muurschildering) of tussen het oppervlak en de pleisterlaag. De veroorzaakte uitbloeiingen verspreiden zich over de lengte van het verweringsfront waarbij de boven- en benedengrens de maximale niveaus van het seizoensgebonden opstijgende vocht aangeven.

Zie ook: scholvorming, uiteenvallen

Opstulping, zn., de (v.) • Zie: opstuwing

Opstuwing, zn., de (v.) • Resultaat van een verlies van adhesie van de verflagen, ofwel tussen de verschillende lagen, ofwel tussen de lagen en het substraat, met of zonder verbreking

van de lagen zelf. Men onderscheidt hoofdzakelijk de opstuwingen in de vorm van een dak, schol- of schilfervormig, een rolletje, of een blaar. In muurschilderingen worden opstuwingen gevormd door storingen in de muurstructuur en slechte bestanddelen, de kristallisatie van zouten, en ook onaangepaste restauratieproducten. Erg uitgesproken opstuwingen van de voorbereidende lagen werden vroeger vaak door insijpeling opgevuld met een verstevigend product (vroegere interventie).

Syn.: opstulping

Zie ook: fixeren, instabiliteit

Opvoegen • Bewerking waarbij voegen worden aangebracht of beschadigde of verdwenen voegen worden hersteld.

Opvulling, zn., de (v.) • Het aanvullen van een leemte of het dichten van een lacune met een plastisch en klevend product dat kan uitharden (door de verdamping van verdunner, oplosmiddel of door een chemische reactie) ten einde de continuïteit van een wand, een oppervlak of een volume te herstellen. Men onderscheidt de structurele (bijdragend tot het herstel van de mechanische eigenschappen) en de esthetische opvulling. De opvulling kan in de massa gekleurd zijn en ondergaat achteraf meestal een oppervlaktebehandeling (textuur, kleuring).

Zie ook: mastieken

Organisch bindmiddel • De traditionele organische bindmiddelen zijn plantaardige of dierlijke substanties die in twee categorieën kunnen worden onderverdeeld: waterige en niet waterige, naargelang hun mogelijkheid in water op te lossen of min of meer te kunnen worden verdund. De waterige bindmiddelen van plantaardige oorsprong zijn de gommen; van dierlijke oorsprong: lijm, ei (eigeel en/of eiwit) en caseïne. De niet waterige bindmiddelen van plantaardige oorsprong zijn de drogende oliën en van dierlijke, bijenwas. Bij de traditionele bindmiddelen behoren ook synthese producten zoals vinylharsen, acrylharsen, enz. die in de 20ste eeuw werden op punt gesteld.

Zie: temperaschildering, synthetisch hars

Overschildering, zn., de (v.) • Oudere ingreep. Niet oorspronkelijke verflaag die plaatselijk of volledig een geschilderd of gestoffeerd werkstuk bedekt met de bedoeling het te wijzigen of te restaureren. In de schilderkunst overschrijden de overschilderingen dikwijls de lacunes of beogen zij een nieuwe compositie met een eigen esthetische of iconografische waarde.

Zie ook: witsellaag

Oxidatie, zn., de (v.) • Chemische verandering van een element of lichaam door de reactie met een oxidant zoals bijvoorbeeld zuurstof in de lucht. Betekent ook het resultaat van de reactie.

Zie ook: sulfidevorming, vergeling

P

Papier, zn., het • In de gestoffeerde beeldhouwkunst gebruikt als oplegsel (uitgesneden versieringsmotieven: sterren, pastilles...), of bedoeld om de toestand van het oppervlak te verbeteren (kwasten in het hout, spleten) of ook als versterking. Bij een fixering kan papier ook dienen als facing om verlies van schilfers te voorkomen.

Zie ook: steenkarton

Partijtjgoud, zn., het • Term die slaat op een dubbel metaalblad dat wordt verkregen door bladgoud en bladzilver samen te slaan of uit te walsen en dat uit economische overwegingen, met de vergulde kant naar boven, als bladgoud wordt gebruikt.

Syn.: Zwischgold

Paspunten • Geheel van punten (kruis aangegeven in potlood, ingeslagen nagels) op een model, die daarna exact overgebracht worden op het te beeldhouwen materiaal. Bij het beeldhouwen laten deze paspunten toe om met de punteermachine de vormen van een beeld nauwkeurig te benaderen.

Syn.: coördinaatpunten

Pastiglia • Italiaanse term ter aanduiding van een plastisch deeg dat gebruikt wordt om een versiering in verheven reliëf te realiseren, door plaatselijk grondlaag aan te brengen uit de vrije hand, ofwel met een penseel, ofwel door modellering (baard, haren), en dit voorafgaand aan de beschildering. In sommige streken wordt de term in ruimere zin gebruikt voor elk type opgelegd reliëf, ook afgevormde reliëfs.

Syn.: pastiglia-versiering

Zie ook: oplegsel

Pastiglia-versiering, zn., de (v.) • Zie: pastiglia

Pen, zn., de • 1. Verticaal ondersteunings-element van een stenen beeld, dat een gedeelte van een overhangend stuk verstevigt, dikwijls verwerkt als een decoratief element en in de compositie geïntegreerd.

2. Element uitgesneden aan het uiteinde van een verbindingstuk met de bedoeling het in een pengat te laten passen.

Zie ook: valse pen, verbinding, zwaluwstaart

Pengat, zn., het • Holte die met een schietbeitel in het in vorm gebrachte materiaal wordt aangebracht en waarin een pen past

waardoor een vergaring of houtverbinding tot stand komt.

Syn.: gatlak

Persbrokaat, zn., het • In de beeldhouwkunst gebruikt als versterking of om de toestand van het oppervlak te verbeteren (houtknoesten, barsten).

Persbrokaat, zn., het • Zie: geperst brokaat

Pigment, zn., het • Gekleurde minerale of organische substantie van natuurlijke of synthetische oorsprong, die niet oplost in het bindmiddel waarin het gebonden is en haar kleur verleent aan het oppervlak waarop men het aanbrengt zonder hiermee een chemische verbinding te vormen. Bij fresco's worden de pigmenten alleen met water gemengd.

Zie ook: lak, verflaag

Plaat, zn., de • Horizontale drager van houten planken die wordt gebruikt voor gemodelleerde of afgevormde volronde beeldhouwen en waarop vaak de wapening is gemonteerd.

Syn.: grondplaat

Plantaardige infestatie • Spontane plantengroei (hoger ontwikkelde planten, mossen en korstmossen) die zich ontwikkelt op natuurlijke of artificiële steenachtige substraten en schade veroorzaakt die kenmerkend is voor archeologische en architecturale overblijfselen en buiten opgestelde gebeeldhouwde voorwerpen. Bij planten wordt de schade vooral veroorzaakt door de wortelstructuur wat leidt tot fysische veranderingen (spleten, verlies aan cohesie, scholvorming in de pleisterlaag, afbrokkeling van het metselwerk) of chemische veranderingen zoals de alteratie van de bestanddelen teweeggebracht door de organische en anorganische afgescheiden stoffen van de planten, wat kan leiden tot een oplossing van de pleisterlaag en het metselwerk. In het geval van lichenen wordt de schade vooral veroorzaakt door de chelatische eigenschappen van de stofwisselingsproducten en tevens door de indringing van de fungische structuur. Mossen zijn vooral problematisch omdat ze het substraat bedekken, wat de opeenhoping van humus en regenwater bevordert.

Zie ook: alg, autotrofe biodegraderende agens, heterotrofe biodegraderende agens, korstmossen, mossen, schimmels

Pletten • Vervorming in de diepte die wordt veroorzaakt door een plaatselijke druk. De materie wordt daardoor samengedrukt wat soms een verbrokkeling teweegbrengt.

Poedervergulding, zn., de (v.) • Techniek die gebruik maakt van metaal in poedervorm (vooral goud en zilver) dat met een bindmiddel wordt gebonden (gom, dierlijke lijm, eiwit) en met een penseel wordt aangebracht om delicate versieringen te realiseren zoals lumineuze accenten en kledingboorden. Soms worden er pigmenten aan het goudpoeder toegevoegd om kleurschakeringen te verkrijgen. Poedergoud wordt ook wel schelp- of mosselgoud genoemd, naar de wijze van bewaring (in een schelp). De techniek werd vooral aangewend in verlichte manuscripten en kende in de 15de eeuw een grote verspreiding.

Syn.: vergulding met schelppoeder

Zie ook: metaalpoeder

Polieren • Zie: polijsten

Polijsten • Afwerkingstechniek in het vervaardigingsproces waarbij een glad en glanzend aspect aan een oppervlak wordt bezorgd met behulp van een schuurmiddel, scheikundige of electro-chemische procedés. De bewerking werd ook bij oudere ingrepen gebruikt.

Syn.: polieren

Zie ook: afschuren

Poliment, zn., het • Zie: polimentgrond

Polimentgrond, zn., de (m.) • Voorbereidende laag voor watervergulding en verzilvering, meestal samengesteld uit fijngestampte kleihoudende aarde (bolus, kaolien, enz.) die is aangelengd met dierlijke lijm of eiwit. Door de polimentgrond hecht de metaalfolie zich vast en kan zij daarna door bruineren worden gepolijst.

Syn.: poliment, assys

Zie ook: Armeense bolus, bolus, klei, onderlaag

Polimentvergulding, zn., de (v.) • Zie: watervergulding

Polluent, zn., de • Zie: verontreinigende stof

Polychromie, zn., de (v.) • De eigenschap om meerdere kleuren te bezitten. Polychromie wordt verkregen door diverse materialen bij de vormgeving te gebruiken (natuurlijke polychroom) of door een stoffering (bekleding met verflagen, metaalfolie of -poeder...) op het oppervlak van het materiaal aan te brengen.

De term polychromeren wordt ook gebruikt als aanduiding voor het kleurrijk stofferen.

Zie ook: metaalblad, metaalpoeder, stoffering

Polychroom, adj. • Zie: polychromie

Ponswerk, zn., het • Versieringstechniek in verzonken reliëf waarbij plaatselijk met behulp van een stift (ponsoen) een motief in een oppervlak wordt gedrukt. Het ponspatroon kan verkregen worden door naast elkaar geplaatste

indrukken of door het gebruik van een tand- of raderwielletje.

Poriënvulsel, zn., het • Voorbereidende laag die voor de stoffering op een drager kan worden aangebracht om haar poreusiteit te verminderen; poriënvulsel is samengesteld uit een bindmiddel, een vulmiddel en eventueel pigmenten (meestal gele oker).

Preparatielaag, zn., de • Zie: grondlaag

Pressmasse, zn., de • Oneigenlijk gebruikte term om een afgevormde reliëfversiering aan te duiden die vooral edelsmeedwerk imiteert op de achtergrond van paneel- en muurschilderingen.

Putcorrosie, zn., de (v.) • Zie: putvormige corrosie

Putvormige corrosie • Kleine holten aan de binnenkant of aan het oppervlak van een metaal die gepaard gaan met vlekken (roestvlekjes bijvoorbeeld). Ze zijn te wijten aan een fout bij het gieten of aan de corrosie van een metaal.

Syn.: putcorrosie

R

Rechtrekken • Handeling die erin bestaat om een vervormd buigzaam materiaal zijn oorspronkelijke vorm terug te geven.
Zie ook: vervorming

Reconstructie, zn., de (v.) • Bewerking waarbij een betekenisvol verdwenen deel aan het werkstuk wordt teruggegeven, al dan niet op een hypothetische wijze. Een grafische reconstructie bestaat erin om door middel van grafische middelen een voorstelling te maken van hoe het momenteel onvolledige werkstuk er aanvankelijk uitzag.

Reiniging, zn., de (v.) • Geheel van bewerkingen bestaande uit de verwijdering van vuil, een vuillaag, spatten, een afzetting, een oxidatieproduct, een bescherm laag, enz. met de bedoeling de fysico-chemische stabiliteit te verhogen (conserverende functie) of de leesbaarheid te verbeteren (esthetische functie). In de schilderkunst slaat de term ook op de verwijdering van niet oorspronkelijke elementen die historisch als onbelangrijk worden beschouwd (vernis, retouche, overschildering, mastiek). De reiniging kan op elk type van materiaal worden uitgevoerd, waarbij men gebruik maakt van fysico-chemisch actieve stoffen (chemische reiniging, reiniging met oplosmiddel, met oppervlakte-actieve stoffen, met laser, door verneveling), biochemische (enzymatische reiniging) of mechanische middelen (mechanische reiniging, gommen, afborstelen, microzandstraling). De keuze wordt geleid door de diagnose en de vereiste om elke verwijdering van zowel oorspronkelijke of historisch belangrijke bestanddelen – zelfs maar gedeeltelijk –, als voor de bewaring onschadelijke alteratieproducten te vermijden.
Zie ook: ontstoffen

Reiniging met laser • Reinigingsmethode die gebruik maakt van de energie die door een laser (*Light Amplified Simulated Emission of Radiation*) wordt voortgebracht als elektromagnetische straling (in het zichtbare, infrarode en ultraviolette spectrum) voor de verwijdering van vaste stoffen in de vorm van atomen, moleculen, positieve of negatieve ionen, elektronen of fotonen. Deze techniek is het resultaat van ingewikkelde fysische processen en hangt af van twee belangrijke parameters: de golflengte van de straling en de fysico-chemische

eigenschappen van het materiaal waardoor zij worden geabsorbeerd. Wanneer de golflengte zich situeert in het veld van het zichtbare en infrarode spectrum is de verwijdering hoofdzakelijk van fothermische aard (door thermo-elastische schok, smelting of verdamping); wanneer ze zich in het ultraviolet bevindt, is ze van fotochemische aard (door de verbreking van chemische covalente bindingen). Het gebruik van de laser in de restauratie is recent (jaren '70) en de eruit voortvloeiende mechanismen zijn nog niet helemaal verklaard, ook omdat het gamma van substraten en te verwijderen stoffen zeer uitgebreid is. Dit fysisch vernietigingsproces van een afzetting wordt vooral gebruikt om **zwarte korsten** te verwijderen.

Reiniging met oplosmiddel • Reinigingsmethode gebaseerd op de oplossende eigenschappen van vloeistoffen, gedefinieerd volgens drie types van intermoleculaire aantrekkingskracht: de dipool-dipoolinteractie, waterstofbruggen en dispersiekracht. Zij bestaat erin pure of gemengde oplosmiddelen te gebruiken of een te verwijderen vaste stof op te lossen of te doen zwellen. Oplosmiddelen worden gekozen in functie van diverse parameters (oploskracht, giftigheid, ontvlambaarheid, verdampingssnelheid, enz.) teneinde een selectieve en geleidelijke controle te verzekeren en de risico's voor de gebruiker te beperken. De reiniging kan worden uitgevoerd met een wattenstokje of -prop, een kompres of met behulp van een absorberende stof (gel, klei, enz.), om de indringing in de te bewaren lagen te beperken.
Zie ook: blootleggen, verwijdering van overschildering

Reiniging met oppervlakte-actieve stof • Reinigingsmethode die gebruik maakt van zowel de hydrofiele als lipofiele eigenschappen van oppervlakte-actieve stoffen of tensiden om vuil of vet dat onoplosbaar is in water, in oplossing te brengen. Om te reageren als detergent moet een reinigingsmiddel aanwezig zijn in een oplossing die aanleunt bij of hoger is dan de kritieke micellaire concentratie (CMC). In het domein van de restauratie gebruikt men zowel niet-ionische als ionische oppervlakte-actieve stoffen. Deze laatste, dragers van een positief of negatief vulmiddel, naargelang de zuurtegraad van de oplossing, kunnen een fysisch ontbindende werking hebben en ook een chemisch hydrolytische werking en dienen dus zorgvuldig te worden gecontroleerd. De anionische oppervlakte-actieve stoffen, gekenmerkt

door een hoog alkalisch gehalte zijn bijvoorbeeld natrium- of kaliumzeep die in het verleden veelvuldig gebruikt werden. De harszeep behoren ondanks hun zwakkere zuurtegraad (max. 9) tot de anionische klasse en worden gebruikt voor de verwijdering van vernissen op basis van plantaardige harsen.

Reiniging met ultrasonen • Reinigingsmethode die gebruik maakt van de mechanische energie die wordt vrijgemaakt door een ultrasontoestel met een kleine hoeveelheid water. Door de trilling veroorzaken deze golven de verbreking en de verwijdering van sterk vastgehechte en aangekorste deeltjes op een steenachtige of metallische materie.

Zie ook: aangekorste afzetting, korstvorming, zwarte korst

Repareren • Afwerkingstechniek op een oppervlak dat een groot aantal grondlagen heeft gekregen. De bewerking bestaat erin om meer scherpte aan de reliëfs te geven door de grondlaag met repareerijzers bij te snijden vooraleer het te polijsten metaalblad wordt aangebracht.

Repoussé, zn., het • Zie: repousseren

Repousseren • Vorm- en versieringstechniek van een metalen plaat, die op een drager, een model of in een mal gelegd wordt en waarbij het blad metaal vervormd wordt door het (aan de voor- of achterkant) te beslaan met behulp van hamers en graveerbeitels.

Zie ook: hameren

Retoucheren • Bewerking bestaande uit een chromatische reïntegratie waarbij de uitvoeringswijze verschilt naargelang men de intentie heeft om de ingreep zichtbaar en identificeerbaar te laten of niet (tratteggio, chromatische abstractie, chromatische selectie, glacis, neutrale tint, illusionistische retouche).

Zie ook: lacune, mastieken

Roest, zn., de (m.) en het • Oxidatieproduct van metalen ijzer waarvan de vorming gepaard gaat met een belangrijke volumevermeerdering.

Romeinse verbinding • Verbinding met pen en gat die wordt opgespied en vastgezet met een toognagel of toogijzer. De vergaring blijft demonteerbaar.

Rot, zn., het • Ontbinding van de eigenschappen van een organische materie, veroorzaakt door de besmetting van schimmels.

(kubiek rot, droogrot, zachrot, witrot, bruinrot)

Rugplaat, zn, de • Zie: afdekplaat

S

Salpeter, zn. de (m.) en het • Oude benaming voor kaliumnitraat, een zout dat kan voortkomen uit een biologische, meer bepaald een bacteriële activiteit (*Nitrosomonas*, *Nitrosococcus*, *Nitrobacter*). In 19de-eeuwse teksten en in courant taalgebruik werd de term algemeen gebruikt ter aanduiding van uitbloeiingen.

Zie ook: kristallisatie van oplosbare zouten, oplosbare zouten

Schaafgras, zn., het • Plant die rijk is aan silicium en waarvan de twijgen vooral dienden om grondlagen te schuren.

Scharnier, zn., het • Beweegbare binding, samengesteld uit twee metalen delen of vleugels die door een gemeenschappelijke spil verbonden zijn waardoor ze vrij kunnen draaien.

Zie ook: verbinding

Schellak, zn., de (m.) en het • Zie: gomlak

Schelpgoud, zn., het • Zie: metaalpoeder, vergulding met poeder

Scheluw trekken • Zie: krom trekken

Scherf, zn., de • Losgekomen fragment ten gevolge van een door schok veroorzaakte oppervlakkige breuk, of keramisch fragment uit een archeologische opgraving. De term kan ook betrekking hebben op een gebakken aarden voorwerp zonder glazuur.

Scheur, zn., de • Onvrijwillige en onregelmatige breuk in een soepele materie (doek, metaalblad of metalen plaatjes ...). In ruimere zin ook gebruikt in de betekenis van een kromlijnige spleet of barst in een andere materie (muur of houten beeld).

Schilfervorming, zn., de (v.) • Vorming van een gefragmenteerde film, gerelateerd aan het verlies van adhesie van een bekleding of aan het verlies van cohesie van de buitenlaag van het materiaal.

Bij keramiek is het verschijnsel te wijten aan een verschil in uitzetting tussen de bekledingslaag en de scherf.

Schimmel • De belangrijkste schimmels (zwammen, fungi) verantwoordelijk voor de alteratie van materialen, die hier van belang zijn, zijn de eukaryotische, heterotrofe, meercellige micro-organismen en enkele macroscopische vormen (basidiomyceten) die houtachtige dragers en soms ook pleisterlagen aantasten. Door het netwerk van hyfen of schimmeldraden

in schimmelkolonies wordt het vegetatieve mycelium gevormd waaruit zich het sporenvormende mycelium (vruchtlichamen) ontwikkelt. Schimmels gedijen in aanwezigheid van lucht, water, organische koolstofbronnen bij een optimale temperatuur tussen 20 en 30° C. De aantasting is van fysico-chemische aard omdat de schimmels hun voedingselementen aan het substraat onttrekken, door de afgifte van diverse, soms gepigmenteerde substanties en door de indringing van het vegetatieve mycelium in het substraat. Schimmelkolonies kunnen onder diverse vormen het oppervlak bedekken:

- min of meer uniforme en dunne sluiers variërend van geel tot rood, tot bruin of groen, maar ook van wit tot zwart.
- kleine, lichtjes naar buiten stekende stipjes van diverse kleuren.

Schimmelachtig • Zie ook: schimmel, schimmelvorming

Schimmelvorming, zn., de (v.) • Algemene term voor de verspreiding en de aantasting van sommige microscopische schimmels op een organische substantie. Welige en weinig compacte myceliumdraden zijn op het oppervlak zichtbaar.

Zie ook: besmetting, infestatie

Schiststructuur, zn., de (v.) • Datgene wat het bladerig aspect van schist vertoont, ten gevolge van afbladering of splijting.

Scholvorming, zn., de (v.) • Het door klieving laagvormig loskomen van een volledige of gedeeltelijke oppervlakkige laag van een samengestelde bekleding, of de volledige dikte van een bekleding, door het verlies van adhesie ofwel tussen de lagen, ofwel tussen de onderste laag en de drager.

Schram, zn., de • Alteratie veroorzaakt door een kras waardoor in de oppervlaktelaag van het materiaal deeltjes van de materie worden weggerukt.

Schroevlek, zn., de • Plaatselijke beschadiging van een materiaal door calcineren of een gedeeltelijke verbranding, veroorzaakt door warmte of als reactie op bijtende producten.

Schuren • Bij het vervaardigingsproces de handeling waarbij oneffenheden op een oppervlak met behulp van een schuurmiddel worden verwijderd. De bewerking wordt eveneens uitgevoerd bij oudere ingrepen.

Zie ook: afschuren

Sgraffito, zn., het • Historische term overgenomen in de moderne taal. Met betrekking op de muurschilderkunst duidt het een bepaalde

versieringstechniek in fresco aan die zijn hoogtepunt bereikte in de 16de eeuw. Door zijn weerstand aan afspoelend water is sgraffito geschikt voor parementsmuren (aan de buitenkant). De pleisterlaag met een zilvergrijze kleur (verkregen door een mengsel van koolstofpoeder en een kalkmortel met zand) wordt bedekt met een witte laag kalk waarop de tekening met een doorstuif wordt overgebracht. Door de witte laag met een stift volgens de tekening te verwijderen ontstaat een donkere versiering op een witte achtergrond wat het effect van een geschaduwde tekening tot stand brengt.

In ruimere betekenis slaat sgraffito op elke versieringstechniek waarbij, analoog met sgraffito in muurschilderingen, een onderliggende laag of materiaal wordt blootgelegd door plaatselijk een bovenliggende te verwijderen (Zie ook: sgraffito op metaalblad).

Bij keramiek worden de motieven verkregen door de engobe op het ongebakken keramisch stuk weg te krabben om het aardewerk of de onderliggende engobe bloot te leggen. Daardoor verkrijgt men een contrasterende kleur. Hierna wordt de scherf meestal bedekt met een glazuur wat de kleur nog lichtjes kan doen veranderen.

Sgraffito op metaalblad • Stofferingsstechniek die verwant is met de sgraffitotechniek in de muurschilderkunst. Gepolijst metaalblad wordt geheel of gedeeltelijk met een ondoorzichtige of doorzichtige gekleurde verflaag bedekt. Met een onscherp instrument (houten staafje) worden dan motieven getekend waardoor de verf op die plaats wordt weggehaald en het metaalblad opnieuw zichtbaar wordt. Deze blootgelegde metalen zones kunnen vervolgens worden geponst en eventueel met een glacis worden opgehoogd.

Zie ook: estofado, ponswerk

Sjabloon, zn., de • Uitgesneden of uitgehold blad (metaal, karton, papier, was enz.) dat wordt gebruikt voor de reproductie van een decoratief motief en waarbij verf, mordant of een kleefstof doorheen de opengewerkte partijen wordt aangebracht.

Bij keramiek dienen sjablonen om vlakke herhalende motieven te creëren door het aanbrengen of weghalen van de keramiekverf (Zie ook: sgraffito).

Sleutel, zn., de (m.) • 1. Uitstekende, meestal halfronde vorm die wordt aangebracht op de vormstukken van een mal of op de delen van een beeld. De sleutel moet in de sleutelholte

van het tegenoverstaand element passen zodat beide delen gemakkelijk bij elkaar aansluiten.
2. Rechthoekige deuvel in hard hout die bij sommige verbindingen het vastklemmen verzekert.

Slibklei, zn., de • Zie: gietklei

Slijtage, zn., de (v.) • Beschadiging die te wijten is aan wrijving of schurende verschijnselen en resulteert in een algemene of plaatse-lijke vermindering van het reliëf.

Zie ook: uiteenvallen, verwerking

Smelting, zn., de (v.) • Overgang van een lichaam in vaste stof naar vloeistof onder invloed van warmte.

Snijden • Techniek waarbij men een materie of een voorwerp met scherp gereedschap bewerkt; de vorm die men hierdoor verkrijgt wordt ook snijwerk of snede (bvb. houtsnede) genoemd. Bij de bewerking van steen spreekt men over steenhouwen.

Sokkel, zn., de • Voorziening die onder een beeld geplaatst wordt om de voorstelling of opstelling mogelijk te maken. De sokkel kan een onderdeel zijn van het werkstuk, maar kan ook een apart element zijn.

Spanning, zn., de (v.) • Mechanische krachten die zich voordoen in een structuur, een verbinding, een samenstelling, een materiaal, enz. en aanleiding kunnen geven tot vervormingen, verzakkingen en zelfs verbrekingen, enz.

Spat, zn., de • Opeenhoping van diverse aard (verf, gips, cement...) die aan het oppervlak is vastgehecht en werd veroorzaakt door wegspringende spetters.

Spatlaag, zn. de • Zie: waarschuwingsslaag

Spint, zn., het • Buitenste zone van een boom tussen het kernhout (duramen) en de bast, die overeenkomt met de laatst gevormde jaarringen. Spint bevat nog actieve cellen, is bleker van kleur en is minder hard dan het kernhout. Het is gevoeliger voor biologische aantasting door insecten en wordt daarom best voor de aanwending van het hout verwijderd.

Zie ook: houtboorders

Spleet, zn., de • Lineaire opening in de diepte van de materie, waarvan de boorden min of meer geopend en van plaats kunnen verschoven zijn. De spleet kan zowel voorkomen in de lengterichting van de structuur als dwars op de richting, zoals bij een muurschildering waar ze ten gevolge van instabiliteit of een plaatselijke doordringing van planten dwars doorheen de verschillende lagen (drager en verflagen) kan lopen (dwarsspleet).

Zie ook: plantaardige infestatie

Splijting, zn., de (v.) • Verdeling van een sedimentgesteente volgens de parallelle platen van het groefleger (stratificatielagen). De splijting kan onopzettelijk tot stand zijn gekomen (alteratie) of opzettelijk worden veroorzaakt om het blok te verdelen (klieven). Bij hout laat een splijtbijl of spie toe om delen met een rechte draad te verkrijgen.

Splitzen • Bewerking bestaande uit de verdeling van een materie.

Zie ook: klieven, splijting

Spoor van bewerking • Typisch merk dat achterblijft na de vervaardigingsprocedure of door de technieken en de instrumenten die hebben geleid tot de vormgeving van het materiaal (in beeldhouwkunst en keramiek: draaien, smelten, modelleren, afvormen enz.) of het aanbrengen van de bekleding (gebruik van doorstuf, sjabloon).

Syn.: bewerkingsspoor

Zie ook: spoor van gereedschap

Spoor van gereedschap • Overgebleven indruk van gereedschap dat bij de vormgeving van het materiaal werd gebruikt of bij het aanbrengen van de bekleding (sporen van guts, gradine, beitel, schaaf, zaag, borstel, penseel, trepaan, bankschroef...). Bij beeldhouwkunst en keramiek vindt men sporen van vingers, mallen, van de verbinding enz. In muurschilderingen zijn vaak indrukken van truwelen te identificeren, van de spatel of de houten lat. Er zijn ook sporen terug te vinden van gereedschap dat diende tijdens het aanbrengen van de tekening van het karton op de muur (nagels, punten van de passer) en ook nog sporen, achtergelaten door de uitvoerders van het schilderwerk (schilderstok, vingers).

Syn.: werktuigspoor

Zie ook: spoor van bewerking

Spoor van oudere ingreep • Spoor dat op een werkstuk achtergebleven is van een vorige conservatie of restauratie (fixering, beschermingslaag, verstevinging of verharding, manipulatie, montering, ophanging...).

In muurschilderingen bemerkt men bijvoorbeeld sporen van een vroegere fixering, resten van een beschermingslaag, of overblijfselen van het afschuren of krassen door de mechanische verwijdering van stof of spinnenwebben of door de verwijdering van de witsellaag, daarnaast ook indrukken van een reliëf van een doek, aangebracht tijdens stacco- en strappobewerkingen en ook nog gaten, aanduidingen van tijdelijke

afhalingen van stukken beschilderde pleisterlaag.

Zie ook: kram, mechanische reiniging

Staff, zn., de • Plastisch mengsel op basis van gips, cement, glycerine, dextrine en hennep, gebruikt in de decoratieve architecturale beeldhouwkunst.

Steenkarton, zn., het • In vorm gebracht karton (door afvormen of modelleren) meestal rond een wapening, samengesteld uit in water gedrenkt, fijngemalen papier, waarbij sterke lijm, aarde, krijt en lijnolie wordt toegevoegd.

Syn.: carton-pierre

Steenhouwen • Zie: snijden

Steunijzer, zn., het • IJzeren roede in de vorm van een winkelhaak, bevestigd op een plaat van te modelleren, volronde beeldhouwwerken.

Stoffering, zn., de (v.) • Aanwezigheid van een monochrome of polychrome bekleding met verflagen, metaalfolie of -poeder ... op het oppervlak van een materiaal.

Stofophoping, zn., de (v.) • Ophoping van vaste deeltjes zonder cohesie, die het aspect van het kunstwerk wijzigen.

Zie ook: afzetting

Stoppen • Bewerking waarbij een vergulding met behulp van kleine stukjes bladgoud plaatselijk vervolledigd wordt, meer bepaald daar waar de blaadjes bij elkaar aansluiten of daar waar het verguldsel is afgesleten (bij oudere restauraties).

Stratigrafisch onderzoek • Onderzoek van de globale structuur, laag per laag, van de bekleding of stoffering van een werkstuk door de opeenvolging te observeren en de volgorde opnieuw samen te stellen. Dit onderzoek kan worden uitgevoerd door waarnemingen aan de rand van lacunes, door de trapsgewijze opening van onderzoeksvensters met behulp van een scalpel of door het onder de microscoop observeren van stratigrafische doorsneden van monsters.

Zie ook: documentatie

Structurele kleefstof • Kleefstof die gedurende lange tijd constante lasten kan verdragen. Vooral thermoverhardende harsen bezitten deze eigenschap, meer specifiek epoxyharsen, vooral deze waaraan voor de verharding inerte vulstoffen (glasvezels) werden toegevoegd. De weerstand komt voort uit de reticulair structuur met covalente bindingen, die de vloeïng belemmert.

Zie ook: kleefstof, synthetisch hars

Stuc, zn., het • Plastisch mengsel waarvan de belangrijkste bestanddelen kalk of gips zijn, en dat puur gebruikt of in diverse mengsels, eventueel aangevuld met vulmiddelen (marmervoeder), lijm en andere toeslagen, na droging en polijsting het uitzicht van steen of marmer krijgt (Zie ook: stucmarmer). Slaat ook op het verkregen werkstuk (decoratief werkstuk in reliëf of ronde-bosse, architecturaal lijtwerk, enz.)

Zie ook: afvormen, modelleren, wapening

Stucmarmer, zn., het • Plastisch mengsel op basis van kalk, pigmenten, marmervoeder, gips en lijm in diverse mengsels. De pasta's met verschillende kleuren worden door elkaar verwerkt en leveren na droging en polijsting het uitzicht op van marmer. Gebruikt in de productie van decoratief en architecturaal beeldhouwwerk en meubelkunst.

Sulfidevorming, zn., de (v.) • Oxidatie-reactie van een lichaam door zwavel dat in diverse vormen in verontreinigde lucht aanwezig is. In het geval van zilver wordt bij sulfidevorming het substraat zwart.

Synthetisch hars • Organische macromoleculen verkregen door polymerisatie of polycondensatie. Men onderscheidt thermoplastische en thermoverhardende harsen. De eerste zijn samengesteld uit verbonden monomeren en ontwikkelen zich lineair en zijn bijgevolg oplosbaar, soepel en vervormbaar (acryl-, vinyl- of polyamidehars). Ze worden gebruikt als kleefstof, verharder, vernis, bindmiddel, enz. De thermoverhardende harsen worden daarentegen gekenmerkt door de vorming van een driedimensionaal netwerk waardoor ze onsmeltbaar en onoplosbaar zijn (epoxy, polyester); ze worden vooral gebruikt als structurele kleefstof of bij het maken van een extra steun, enz. De weerstand van synthetische harsen tegen veroudering is afhankelijk van hun aard en de alteratie door zuurstof en uv. Hun evolutie kan gepaard gaan met vergeling, verharding, verzwakking.

T

Tap, zn., de (m.) • Klein longitudinaal aangewend (met de draad mee) stukje hout met ronde doorsnede dat gebruikt wordt om een vergaring van twee aan elkaar gelijmde stukken vast te zetten (= cilindrische deuvel).

Zie ook: toogijzer

Temperaschildering, zn., de (v.) • Picturale techniek, ook aangeduid met de Italiaanse term *tempera*, verwijzend naar een organisch bindmiddel op basis van water en dus oplosbaar in water, zoals lijm, ei of gom.

Toevoeging, zn., de (v.) • Niet oorspronkelijk element dat om diverse redenen werd toegevoegd (structurele of esthetische redenen of ter bescherming).

Zie ook: herstelling

Toogijzer, zn., de (m.) • Klein metalen element dat in een vergaring gebruikt wordt en doorheen de opening van een grote pen wordt gestoken om deze vast te zetten. Toognagels zijn volledig in hout uitgevoerd.

Zie ook: Romeinse verbinding

Transformatie, zn. de (v.) • Zie: omwerking

Tremolierungen • Duitse term om de versiering aan te duiden die wordt verkregen door in de materie van het beeld of de grondlaag motieven in zigzag te graveren (ook zigzagsteek genoemd).

Zie ook: gravure

Trijp, zn., het • Hoopje plantaardige vezels (hennep, linnen) dat in een vloeibare stof (gips, grondlaag) gedrenkt wordt en dient om aan die vloeibare stof meer cohesie en weerstand te geven. Trijp wordt ook vaak geassocieerd met wapeningen. In gestoffeerde beeldhouwwerken kan het worden aangewend voor de imitatie van haarpartijen. Het kan ook gebruikt worden om de modellering van bepaalde reliëfs af te werken.

U

Uitbloeiing, zn., de (v.) • Kristallijn conglomeraat met zwakke cohesie dat door de kristallisatie van oplosbare zouten wordt afgezet aan het oppervlak van een materiaal.

In muurschilderingen is dit verschijnsel minder erg dan cryptoflorescentie omdat het geen belangrijke mechanische belasting met zich meebrengt. Het leidt echter wel altijd tot een witte uitslag aan het oppervlak. Meestal doet het verschijnsel zich voor bij omstandigheden met een langzame verdamping, bij een hoge relatieve vochtigheid en een vertraagde ventilatie in de omliggende omgeving van het desbetreffende oppervlak.

Uiteenvallen • Ultieme fase in het verlies van cohesie van een conglomeraat, gekenmerkt door het loskomen van partikels (korrels, kristallen...) en met als gevolg dat door de werking van oplosbare zouten, windverwerking enz., belangrijke stukken verloren gaan.

Syn.: verbrokkelen

Uitholling, zn., de (v.) • Holte die wordt uitgevoerd in een werkstuk (terracotta, hout, steen...) door materie weg te halen en dit met de bedoeling het werkstuk lichter te maken of scheur- en spleetvorming te voorkomen.

Uitspoeling, zn., de (v.) • Intensieve en herhaaldelijke afspoeling van muurvlakken en delen van buiten opgestelde werkstukken door de werking van een gelijkmatige afwatering (afvloeien, reiniging) waarbij exogene stoffen meegebracht en aan het oppervlak worden afgezet (afzetting, korstvorming) of endogene stoffen worden verwijderd. Een oppervlak dat aan uitspoeling blootgesteld is, ondergaat schade van mechanische aard (langzame verwerking van het oppervlak of de bekleding en de verlagen tot ze volledig verdwenen zijn) of van fysico-chemische aard (oplossing van calciumcarbonaat bij gipsen beelden, kalkgesteenten en pleisterlagen op basis van kalk namelijk door de werking van zuren in het regenwater).

Zie ook: insijpeling

Uitvlieggaat, zn., het • Zie ook: houtboorder

Uitwas, zn., de (m.) • Ongewenst volume dat gevormd wordt door overtollige materie op afgevoerde en vooral gegoten exemplaren.

Uitzetting, zn., de (v.) • Fysisch verschijnsel dat wordt gekenmerkt door de toename in

lengte of volume van een materiaal als gevolg van een temperatuurverandering. Verkeerdelijk gebruikt voor vorstverwering en zwellling.

Antoniem: samentrekking

Zie ook: krimp

Uitzweten • Uitslaan dat wordt veroorzaakt door de migratie van een vetstof op het oppervlak van een werkstuk.

V

Valse pen • Langgerekt stukje hout met vier- of rechthoekige doorsnede dat in twee gekapte gaten past om twee elementen te vergaren.

Zie ook: pen

Vandalisme, zn., het • Verwoesting of beschadiging aan historisch of artistiek belangrijke werkstukken, veroorzaakt vanuit onwetendheid of een ideologie. Vandalisme bestaat vaak uit het stukslaan en afrukken, het aanbrengen van schroeivlekken, krassen, scheuren, insnijdingen, graffiti... en dit met alle mogelijke middelen.

Zie ook: verminking

Vastmetselen • Verbindingstechniek waarbij de delen met een bijkomende massa, meestal mortel, cement bevestigd worden.

Verbinding, zn., de (v.) • Het geheel van technieken waarbij de structurele onderdelen van een werkstuk mechanisch worden samengebracht op een definitieve of demonteerbare manier, koud of warm (metaal) en volgens verschillende combinaties. Een verbinding tussen houten elementen noemt men ook vergaring. Voor de beeldhouwkunst: Zie ook: aankerven, bout, deelstuk, deuvel, gat, hardsolderen, klinken, kram, lijm, nagel, pen, pengat, Romeinse verbinding, scharnier, sleutel, solderen, tap, toogijzer, verzegelen, voeg, wapening, zetting, zwaluwstaart

Voor keramiek: zie ook: lijm, verzegelen, voeg
Voor metaal: zie ook: hardsolderen, klinken, lassen, zetting

Verbleken • Alteratie die zich manifesteert door een verlies van kleurintensiteit. Het gaat vooral om organische kleurstoffen en lakken die niet lichtvast zijn.

Syn.: verschieten

Zie: kleurverandering

Verbrokkelen • Zie: uiteenvallen

Verdeelwijze, zn., de • Bewerking die erin bestaat om een houten stam door klieven of zagen te verdelen. Betekent ook het resultaat.

Men onderscheidt kwartiers gezaagd of verdeeld en dosse gezaagd of verdeeld.

Verdraaiing, zn., de (v.) • Vervorming van een materiaal veroorzaakt door een verwringing van interne (krom trekken) of externe oorzaak.

Verflaag, zn., de • Dunne, doorlopende laag die op de grondlaag wordt aangebracht en is samengesteld met pigmenten die in een bindmiddel verspreid zijn. Diverse toevoegingen zoals vul-, plastificeer-, verdunnings- en oplosmiddelen kunnen in de bereiding een rol spelen. De verflaag is belast met de overdracht van een beeld of de benadrukking ervan.

Vergaring, zn., de (v.) • Zie: verbinding

Vergeling, zn., de (v.) • Alteratie van een van de optische eigenschappen van een oppervlak of een film van het bindmiddel, gepigmenteerd of niet, gekenmerkt door de verschijning van een gele tint (verkleuring), veelal te wijten aan een oxidatieverschijnsel.

Zie ook: kleurverandering

Vergulding door hameren van bladgoud •

Versieringstechniek die erin bestaat om zeer dun bladgoud aan te brengen door het te hameren en daarna de boorden terug te plooiën. Voor een betere bevestiging kunnen in het te vergulden oppervlak eventueel inkervingen worden aangebracht.

Vergulding met schelpgoud • Zie: poeder-
vergulding

Vergulding, zn., de (v.) • Laagje goud (puur of in een legering) in de vorm van poeder, folie of een afzetting die volgens diverse technieken op het oppervlak van een voorwerp is aangebracht. Het effect van verguldsel kan ook op diverse andere manieren worden bereikt.

Zie ook: bronzine, vermiljoenen

Verharding, zn., de (v.) • Verstevinging waarbij een versterkend product in vloeibare vorm wordt aangebracht. De impregnatie wordt verkregen door de inbreng van een mineraal of organisch materiaal (bijvoorbeeld een kleefstof), druppelsgewijs, door kompressen (katoen, Japans papier, enz.) of door het herhaald aanbrengen met penseel met het doel het netwerk van lacunes te vullen. De keuze van de methode en de concentratie van het product variëren naargelang de gekozen verharder en de toestand van het te behandelen materiaal.

Syn.: consolidatie door doordrenking, consolidatie door impregnatie

Zie ook: uiteenvallen, verpoedering, verstevingen

Verheldering, zn., de (v.) • Chromatische verandering gekenmerkt door een toename van de helderheid; de behandeling wordt toegepast in de lacunes van de bekleding, waar het hout zichtbaar is. Het doel is een chromatische reiniging als alternatief voor een retouche.

Verkleuring, zn., de (v.) • Zie: kleurverandering

Verlies van cohesie • Verschijnsel van de ontbinding van een materie door fysische of chemische alteratieprocessen die niet altijd visueel te evalueren zijn. Dit manifesteert zich door het loskomen – spontaan ofwel ten gevolge van mechanische impulsen – van partikels of conglomeraten van diverse grootte. Het cohesieverlies gaat gepaard met een toename van poreusheid en een verlies van de initiële mechanische eigenschappen van het voorwerp. Naargelang de vordering van het verschijnsel en de verdeling van de partikels gaat het om verbrokkeling of verpoedering.

Voor mortel, pleisterlagen op basis van kalk en steenachtige materialen in het algemeen zijn de belangrijkste oorzaken de verandering en de oplossing van calciumcarbonaat door de wisselwerking van verontreiniging en water (chemische oorzaak), de kristallisatie van zouten, uitspoeling, vorst, microbiologische aantastingen of plantaardige infestatie (fysico-chemische oorzaken).

Zie ook: verstevinging

Verloren-wastechniek, zn., de (v.) • Vormtechniek van metalen werkstukken in holle of massieve vorm waarbij het gietmetaal in een eenmalige (verloren) vuurvaste gietvorm de plaats inneemt van de uitgegloeide was van het model.

Men onderscheidt de verloren-wastechniek met verlies van het oorspronkelijk model en de verloren-wastechniek met behoud van het model. Zie ook: afvormen, gieten

Vermiljoenen • Bewerking waarbij wit metaalblad (zilver of tin) met een gele glacis (of een gekleurde vernis) wordt bedekt om het uitzicht van goud op te roepen; de term is afkomstig van "vermeil" hetgeen massief verguld zilver betekent. Vanaf de 19de eeuw krijgt de techniek in Italië de benaming "doratura a mecca".

Verminking, zn., de (v.) • Het volledig of gedeeltelijk ontbreken van een lidmaat of een anatomisch deel van een gebeeldhouwde figuur, waarbij sporen van de afrukking overblijven; vaak veroorzaakt door vandalisme.

Vermolming, zn., de • Geheel van gangen en min of meer fijn stof (houtmolm) in het hout dat wordt veroorzaakt door de activiteit van bepaalde insecten.

Zie ook: houtboorders

Vernevelen • Projectie van een vloeistof in de vorm van nevel (aërosol). Methode gebruikt

bij de reiniging met water van werkstukken in steen en terracotta. Door de verdeling in erg kleine druppeltjes neemt het specifieke oppervlak van het watervolume toe, waardoor de hoeveelheid water beperkt wordt.

Vernis, zn., de (m.) en het • Doorzichtige, kleurloze en filmvormende substantie die een vlies kan vormen dat sterk aan het oppervlak hecht en waarvan ze de onregelmatigheden volgt. Vernissen zijn meestal onderverdeeld in vernissen met oplosmiddel, een hars opgelost in een vluchtige substantie; oleoharshoudende vernissen, een vernis opgelost in een drogende olie; proteïnevernissen op basis van bezonken eiwit. Naargelang het gewenste effect kan men droog-, vloe-, plastificeer- of matteringsmiddelen en ook kleurstoffen toevoegen.

Zie ook: drogende olie, vermiljoenen, vernissen

Vernissen • Het aanbrengen van een doorzichtige en filmvormende materie (vernissen) op een oppervlak met het doel ze te beschermen tegen externe factoren (stof, schurende deeltjes, licht, vocht) en ze door de wijziging van de lichtweerskaatsing, bepaalde optische en esthetische kwaliteiten te verlenen. De meest gebruikte stoffen om een doorlopende en sterk hechtende film te vormen zijn de vernissen met oplosmiddelen. De oleoharsvernissen en eiwitvernissen (op basis van bezonken eiwit) die vroeger werden aangewend, zijn in onbruik geraakt. Naargelang de aard van de werkfase en het gewenste esthetische effect kan een vernis worden aangebracht met penseel of door verneveling. Door toevoegsels (was, zand...) of door de concentratie (vernissen in oplossing) of de aanwendingsmethode te wijzigen is het mogelijk om verschillende gradaties van doorzichtigheid en opaciteit te verkrijgen.

Zie ook: beschermingslaag

Verontreinigende stof • Stof die in de atmosfeer aanwezig is in de vorm van een vloeistof, een gas of een vaste stof (atmosfeerdeeltjes), die chemisch in wisselwerking kan treden met de materialen waaruit het kunstwerk is samengesteld, en aanleiding geeft tot schade. De vervuilende agentia zijn merendeels stoffen van artificiële oorsprong zoals rook, zwavelanhydride, koolstof- en stikstofdioxide (NO_x), enkele koolwaterstoffen en zware metalen, producten afkomstig uit fossiele verbranding en industriële activiteit. Ook natriumchloride aanwezig in zeelucht en ammoniak voortkomend uit de zoötechnische teelt kunnen, ook al zijn het natuurlijke stoffen, worden beschouwd als vervuilende agentia.

Syn.: pollutant

Zie ook: kristallisatie van oplosbare zouten, oplosbare zouten

Verontreiniging, zn., de (v.) • Aanwezigheid van factoren die als schadelijk en bevorderlijk worden beschouwd voor het veroorzaken van alteraties.

Zie ook: verontreinigende stof

Verpoedering, zn., de (v.) • Ultieme fase van het verlies van samenhang (cohesie) van een materie die leidt tot een verbrokkeling in de vorm van poeder en wat kan leiden tot een oppervlakteverwerking.

Zie ook: verharding, verlies van cohesie

Verschieten • Zie: verbleken

Verschalingsmiddel, zn., het • Organische of minerale stof, ruw of onbewerkt, al natuurlijk in de klei aanwezig of apart aan een vette klei toegevoegd om er de overmatige plasticiteit van te verminderen en de krimp tijdens de droging en het bakken te beperken.

Zie ook: chamotte

Verschuiving, zn., de (v.) • Onderbreking in de continuïteit of niveauverschil in het oppervlak van een volume waardoor in het vlak een uitstulping ontstaat, dit ten gevolge van een alteratie van de interne structuur van het beeld of een verkeerde oudere montering.

Versiering in verheven reliëf • Versiering verkregen met een plastische massa die ofwel wordt gemodelleerd ofwel apart wordt afgevormd en op het oppervlak van het werkstuk wordt aangebracht. De versiering kan ook tot stand komen door het inleggen van diverse materialen (koord, glas, metalen dopjes ...). Bij fresco's wordt de reliëfmasse, bestaande uit dezelfde mortel als de pleisterlaag, naargelang de vorm van het reliëf (aureool, bladwerk ...) en de vloeibaarheid van de pasta met een penseel of spatel gemodelleerd. Het opleggen van afgevormde elementen komt hier minder voor. Antoniem: versiering in verzonken reliëf

Zie ook: afgevormde reliëfversiering, geperst brokaat, oplegsel, pastiglia, Pressmasse

Versiering in verzonken reliëf • Versiering gerealiseerd met de vrije hand waarbij materie wordt weggehaald of ingedrukt door in een droge of nog plastische materie te graveren, te snijden, te ciseleren of te ponsen. In muurschilderingen zijn versieringen in verzonken reliëf in de nog plastische pleisterlaag uitgevoerd, ofwel door een insnijding met een metalen stift, ofwel door het indrukken van ponsen of stempels van diverse vorm en aard. In 14de- en 15de-

eeuwse fresco's gebruikte men ook een houten stokje om de stralen van de aureolen aan te geven.

Versterking, zn., de (v.) • Toevoeging van een element of materie (wapening, trijp, doek, kram, enz.) om de structuur van een gebroken of verzwakt werkstuk te verstevigen ofwel tijdens de bewerking, ofwel omdat het gebroken of verzwakt is.

Zie ook: versteviging

Versteviging, zn., de (v.) • Bewerking bestaande uit de versterking van de mechanische weerstand van een structureel verzwakt materiaal of werkstuk (verlies van cohesie, verbrokkeling) door het inwendig te impregneren of het in te sijpelen met een mineraal of organisch vloeibaar product, bedoeld om binnenin het netwerk van holtes op te vullen en/of de losgekomen delen te bevestigen en daarmee de cohesie en de adhesie tussen de verschillende bestanddelen van het werk te verbeteren. De versteviging kan ook uitwendig gebeuren door een versterking of een mechanische verbinding (kram, nagel, enz.) toe te voegen.

Syn.: consolidatie

Zie ook: instabiliteit, mastieken, verharding, verlies van cohesie

Vertroebeling, zn., de (v.) • Het minder doorzichtig worden van een aanvankelijk doorschijnend of doorzichtig oppervlak of film door de toename van zijn absorptievermogen. Het gaat niet echt om een kleurverandering.

Vervellen • Verlies van materie door het vallen van afgesplitste lagen.

Verven • Activiteit waarbij een kleurstof zich op een materie vastzet, ofwel rechtstreeks (kuiptverving) ofwel nadat ze behandeld werd met beitsstoffen (beitsverving). Deze kleurende oplossing, namelijk de verfstof kan van natuurlijke of synthetische oorsprong zijn.

Vervorming, zn., de (v.) • Toevallige vormverandering te wijten aan fysische oorzaken (warmte, schok, spanning, enz.). In de muurschilderkunst betekent het vooral de verandering van het profiel van de grondlagen en de verflagen ten gevolge van instabiliteit. Dat gaat gepaard met een verlies van adhesie en materie en het wel of niet zichtbaar loskomen van lagen (tussen de pleisterlagen).

Zie ook: opstuwing, vandalisme

Vervuiling, zn., de (v.) • Bezoedeling die meestal van lokale en oppervlakkige aard is (aarde, roet, vet).

Verwering, zn., de (v.) • Vernielende werking als gevolg van chemische of fysische processen (windverwering, afschuren), die ter hoogte van het oppervlak gepaard gaat met een verlies van materie.

Syn.: erosie

Zie ook: afvloeien, uitspoelen

Verwijdering van overschildering • Bewerking waarbij een of meerdere verflagen (overschilderingen) worden verwijderd om een oudere of zelfs de oorspronkelijke bloot te leggen die uit historisch en/of esthetisch standpunt als interessanter wordt beschouwd. De verwijdering kan mechanisch en droog gebeuren (met scalpel, microzandstraling), chemisch (oplosmiddelen of chelaten) of biochemisch (enzymen).

Zie ook: reiniging

Verwijdering van vernis • Bewerking waarbij een niet oorspronkelijke vernis wordt verwijderd met behulp van oplosmiddelen, mechanische procedures...

Zie ook: vernissen, reiniging

Verwijdering van was • Bewerking waarbij de verschillende was- of encaustieklagen, aangebracht tijdens oudere interventies (boenen), worden verwijderd.

Zie ook: reiniging

Verzilvering door hameren van bladzilver • Versieringstechniek die erin bestaat om zeer dun zilverblad aan te brengen door het te hameren en daarna de boorden terug te plooiën. Voor een betere bevestiging kunnen in het te verzilveren oppervlak eventueel inkervingen worden aangebracht.

Verzilvering, zn., de (v.) • Versieringstechniek waarbij een laag zilver volgens verschillende technieken op het oppervlak van een object wordt aangebracht. Verwijst ook naar de zilverlaag zelf.

Vlek, zn., de • Alteratie aan het oppervlak gekenmerkt door een lokale kleurverandering, te wijten aan een wijziging vanuit het materiaal zelf of aan externe factoren.

Vlekhorizon, zn., de (m.) • Zie: aureool

Voeg, zn., de • Contactoppervlak of ruimte tussen twee delen van een werkstuk of een mal. De voeg kan opgevuld zijn met een materie om de continuïteit van het volume te verzekeren of om beide elementen met elkaar te verbinden. Tussen de verschillende deelstukken van een mal wordt een voeg ook deellijnnaad genoemd. Bij keramiek: Zie ook: verbinding

Voetplaat, zn., de • Plat stuk dat bij een werkstuk dient als steun of versteviging, waarbij

het zich nauwkeurig aanpast aan de onderkant van het standvlak en het een overgang vormt tussen een onstabiel beeld en haar sokkel.

Voorbereidende laag • Zie: grondlaag, onderlaag

Voorbereidende verharding • Bewerking voorafgaand aan de eigenlijke restauratie-ingreep omdat deze, aangezien het werkstuk te broos is, niet onmiddellijk uitvoerbaar is. De voorbereidende verharding kan uitgevoerd worden door het laten insijpelen of doordrenken met een verhardend product in de zones met een verlies van cohesie of op plaatsen waar materiaal dreigt verloren te gaan. Op erg beschadigde en verpoederde poreuze materialen (stenen beelden, muurschilderingen) is een voorafgaande verharding vaak noodzakelijk alvorens de reiniging en de eigenlijke verharding kan uitgevoerd worden.

Vorstverwerking, zn., de (v.) • Vorming van haarbarsten in een onbuigzaam materiaal onder invloed van vorstuitzetting, wat tot een breuk kan leiden.

Vuillaag, zn., de • Samenhangende ophoping van materie die zich over een belangrijke plaats sterk aan het oppervlak van een werkstuk heeft vastgezet.

Vulmiddel, zn., het • Organische of anorganische vaste stof, inert of niet, die, wanneer toegevoegd aan een organisch of mineraal bindmiddel, de mechanische eigenschappen van een mortel, een grondlaag, een verflaag enz. kan veranderen door toename van viscositeit, verandering van dichtheid, en die de krimp van het uiteindelijke product kan beperken. Het vulmiddel kan eveneens de uithardingseigenschappen van het bindmiddel verbeteren.

W

Waarschuwingslaag, zn., de • Eerste laag gips (spatlaag) die gekleurd is en over een model in ongebakken aarde uitgespreid wordt. Nadat het model met een eenmalige (verloren) vorm afgegoten is, geeft de waarschuwingslaag bij het openbreken van de mal de onmiddellijke nabijheid van het afgietsel aan. Soms vindt men nog resten van de waarschuwingslaag terug op het oorspronkelijke gipsen werkstuk.

Wapening, zn, de (v.) • Structuur, meestal in hout of metaal, die dient om aan de binnenkant het gemodelleerde (in klei, gips, was, cement), afgevormde (met aarde, gips, brons) of samengestelde werkstuk vast te houden, te ondersteunen of te verstevigen (= binnenskelet). Een houten wapening in afgevormde kunstwerken wordt ook wel houtskelet genoemd. De term draagskelet slaat zowel op het geraamte (wapening, binnenskelet), als op het buitenskelet (aangebracht op de buitenkant van de mal). Syn.: armatuur, draagskelet, geraamte Zie ook: afvormen, modelleren, verbinding, versterking

Was, zn., de (m.) en het • Natuurlijke of artificiële hogere vetzuuresters gebruikt als bindmiddel, kleefstof, isoleermiddel of massa. Was wordt toegepast in de schilderkunst als bindmiddel of toevoegsel aan vernissen om de glans te temperen, en in de beeldhouwkunst bij modellering en verloren-wastechniek. Was wordt gewoonlijk aangeduid met de naam die aan de dierlijke of plantaardige soort ontleend is waarvan ze afkomstig is (bijenwas, cochenille-was en Carnauba-was). Er bestaat ook was van minerale oorsprong onder meer deze die afgeleid is van petroleum (paraffinewas, microkristallijne was). Modelleerwas kan verschillende soorten toevoegsels bevatten (vetstoffen, hars, pigmenten of kleurstoffen, bloem, zetmeel, stijfsel). Het gebruik van was als bindmiddel, vermeld bij Plinius en in het Lucca-manuscript, verdween in de loop van de 9de eeuw en verscheen opnieuw in de 18de eeuw met de terugkeer van de encaustiek. Als bindmiddel is bijenwas waarschijnlijk de meest gebruikte. In de restauratie en vooral vroeger was het een bestanddeel van kleefstoffen, mastiek, fixeer- en opvulmiddelen.

Zie ook: opvulling

Waterafstotend maken • Zie: hydrofoberen
Watervergulding, zn., de (v.) • Koude bladvergulding op een polimentgrond die gepolijst of mat gelaten wordt.

Syn.: polimentvergulding

Zie ook: glansvergulding, matvergulding

Wedersamenstelling, zn., de (v.) • Her-groepering en montering van de verschillende verspreide onderdelen van een werkstuk om opnieuw de oorspronkelijke vorm en compositie te verkrijgen.

Wegschuren • Zie: afschuren

Werktuigspoor, zn., het • Zie: spoor van gereedschap

Witsellaag, zn., de • In strikte zin, dunne laag die met een penseel wordt uitgespreid om het oppervlak eenvormig te bedekken.

In muurschilderingen, fijne laag uitgespreid als eindlaag van de pleisterlaag of als enige voorbereidende laag. De samenstelling varieert volgens de periode, de geografische ligging en de gebruikte verftechniek. Bij fresco's kan men een enkele laag gebluste kalk vinden, die in water is opgelost en waarbij soms een vulmiddel is gevoegd.

In de beeldhouwkunst slaat witsellaag ook op de samenstelling op basis van opgeloste kalk die bestemd is om de fouten van de steen te verbergen en die gebruikt wordt om een oppervlak te uniformiseren bij de vervaardiging van een werkstuk, bij een ingreep of een restauratie. Slaat verkeerdelijk ook op elke monochrome, eenvormig aangebrachte laag van middelmatige kwaliteit die een muurschildering of een beeldhouwwerk bedekt.

Syn.: kalkwitsel

Zie ook: grondlaag, overschildering

Witte uitslag • De verschijning van een witachtige waas van veranderlijke samenstelling en dikte op het oppervlak van een werkstuk, wat een optisch resultaat is van de haarbarsten in een film (verfilm of vernis: blind slaan) of van het verlies van adhesie van een doorzichtige film. Soms gebruikt als aanduiding voor de sluier veroorzaakt door de kristallisatie van oplosbare zouten (uitbloeiing, aangekorste afzetting) of vetstoffen, ook de verwijzing naar een sluier ontstaan door een fixering of door een beschermingslaag of ten slotte het verschijnsel van een bacteriologische of mycologische besmetting (actinomyceten).

Syn.: blank slaan

Zie ook: kleurverandering

Z

Zandgieten • Vormtechniek van metalen werkstukken in holle of massieve vorm waarbij het metaal in een indruk van samengeperst vuurvast zand wordt gegoten, ofwel in een vuurvaste mal in zand. Het vloeibare metaal zal de vrijgelaten plaats tussen de kern en de vormstukken innemen. Het resultaat is een zandgeut. Zie ook: afvormen, gieten

Zandslijpen • Afwerkingstechniek bij een stenen beeld die voorafgaat aan het zoeten en het polijsten. Zandslijpen bestaat uit de verwijdering van de resterende sporen van het gereedschap door middel van schuring, vroeger door middel van zandstenen kogels.

Zetting, zn., de (v.) • Verbindingstechniek bestaande uit het koud invoegen en bevestigen van stenen of andere materialen in een metalen montuur.

Zoeten • Afwerkingstechniek. Bij metaal: het uiteindelijke glad vijlen vooraleer er gepolijst wordt. Bij beeldhouwkunst is het de fase die volgt op het zandslijpen en voorafgaat aan het polijsten, waarbij de overgebleven krassen van het zandslijpen door middel van een fijner schuurmiddel worden verwijderd.

Zwaluwstaart, zn. de (m.) • Verbindingselement bestaande uit een valse pen, in de vorm van de staart van een zwaluw, bestaande uit twee delen, die in een dubbele inkeping van dezelfde vorm wordt geplaatst om een vergaring te realiseren.

Zwarte korst • Opeenhoping van stof, vliegias en door calciumsulfaat vastgezet roet, die zich in een verontreinigd milieu ontwikkelt op oppervlakken die tegen afvloeiend water beschermd zijn. Op kalksteen kan gips (gedehydrateerd calciumsulfaat) ontstaan door de chemische verandering van carbonaat in sulfaat. Het gips kan ook voortkomen uit luchtverontreiniging.

Zwelling, zn., de (v.) • Volumevermeerdering die onder invloed van vocht op hout inwerkt en kan leiden tot vervormingen, openbarsten, opstuwingen, enz.

Zwischgold • Zie: partijtgold

Die ...

Die ...

Die ...

Die ...

Die ...

Die ...

Die ...

Die ...

Die ...

Die ...

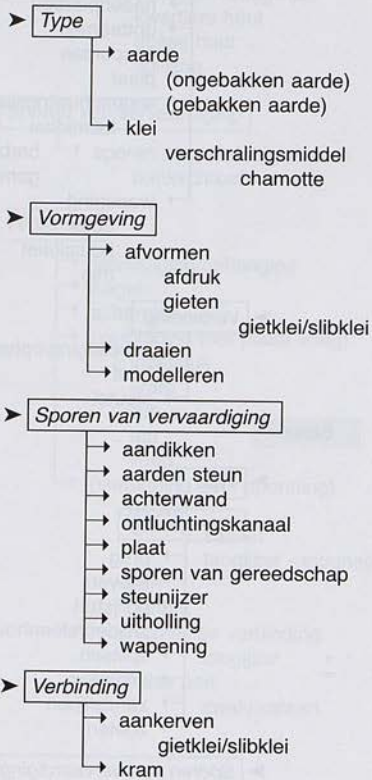
Die ...

Die ...

VERVAARDIGING

DRAGER/SUBSTRAAT

Aarde

Gips

- **Sporen van vervaardiging**
 - achterwand
 - gietnaad
 - gomlak
 - insnijding
 - nadenpatroon
 - ontbramen
 - paspunten
 - plaat
 - waarschuwingslaag
 - losmiddel
 - barbotine
 - gomlak
 - wapening
 - doek
 - houtskelet
 - trijp

- **Verbinding**
 - bevestiging/ophanging
 - bout
 - sleutel

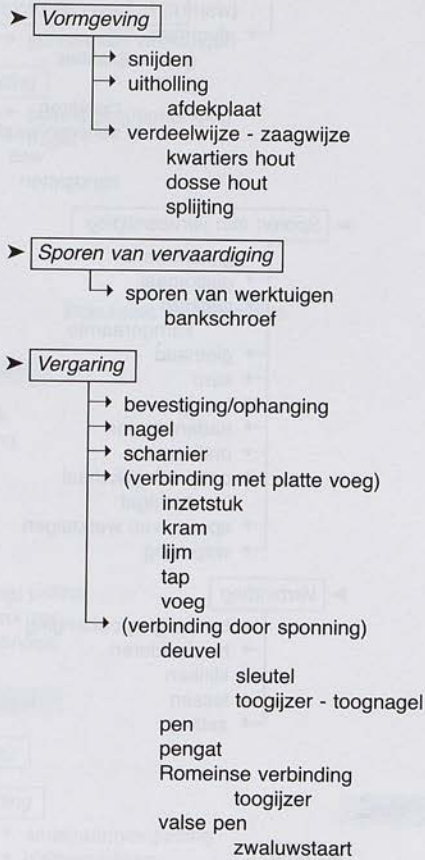
Steen

- **Type**
- **Vormgeving**
 - brug
 - klieven
 - polijsten
 - snijden/steenhouwen
 - splitsen
 - uitholling
 - zandslijpen
 - zoeten
- **Sporen van vervaardiging**
 - paspunten
 - sporen van werktuigen

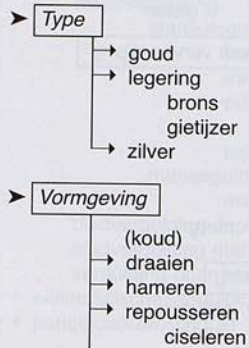
- **Verbinding**
 - bevestiging/ophanging
 - bout
 - kram
 - pen
 - voeg

Hout

- **Type**
 - duramen/kernhout
 - merg
 - spint

Metaal

- ↳ (warm)
afvormen
 - galvanoplastiek
 - gieten
 - ciseleren
 - verloren-wastechniek
 - was
 - zandgieten

➤ **Sporen van vervaardiging**

- ↳ gietersmerk
- ↳ gietkanaal
- ↳ gietkern
 - kerngeraamte
- ↳ gietnaad
- ↳ kern
- ↳ luchtgat
- ↳ nadenpatroon
- ↳ ontbramen
- ↳ ontluchtingskanaal
 - luchtgat
- ↳ sporen van werktuigen
- ↳ wapening

➤ **Verbinding**

- ↳ bevestiging/ophanging
- ↳ hardsolderen
- ↳ klinken
- ↳ lassen
- ↳ zetting

Was

➤ **Type**

➤ **Vormgeving**

- ↳ modelleren
- ↳ afvormen
- ↳ gieten

➤ **Sporen van vervaardiging**

Ivoor, been...

➤ **Type**

- ↳ merg

➤ **Vormgeving**

- ↳ polijsten
- ↳ snijden

- **Sporen van vervaardiging**
 - ↳ sporen van werktuigen
- **Verbinding**
 - ↳ bevestiging/ophanging
 - ↳ nagel

Carta-pesta

Steenkarton

BEKLEDING EN VERSIERING

Beschermingslaag

- ↳ gomlak
- ↳ inlijming
- ↳ vernis
- ↳ was

Patina

- ↳ artificieel patina
 - bronzen
 - ganosis

Bekleding in metaal

➤ **Legering**

➤ **Vergulding**

- ↳ amalgaamvergulding
- ↳ bladvergulding
 - olievergulding
 - mixtion
 - mordant
 - hars
 - watervergulding
 - glansvergulding = gebruieneerde vergulding
 - bruineren
 - matteren
 - polimentgrond
 - bolus/Armeense bolus
 - repareren
 - matvergulding
 - matteren
 - bladvergulding door bruineren
 - bladvergulding met kwik
 - vergulding door hameren met bladgoud
- ↳ elektrolytische vergulding
- ↳ partijtgold/Zwischgold

- poederverguldung
 - bronzine
 - gekleurd bladgoud
 - metaalpoeder
 - schelpgoud
- stoppen
- versiering op metaalblad
 - estofado
 - sgraffito op metaalblad
- vermiljoenen

➤ **Verzilvering**

- amalgaamverzilvering/kwikverzilvering
- bladverzilvering
 - bladverzilvering door bruinen
 - bladverzilvering met kwik
 - olieverzilvering
 - mixtion
 - mordant
 - hars
 - verzilvering door hameren met bladzilver
 - watervverzilvering
 - glansverzilvering = gebruneerde verzilvering
 - bruinen
 - matten
 - polimentgrond
 - bolus/ Armeense bolus
 - repareren
 - stoppen
 - matverzilvering
 - matten
- elektrolytische verzilvering

Picturale bekleding

- monochromie
- polychromie
 - houtimitatieschildering
 - marmerschildering
- glanzend/mat
- opaak/doorzichtig

➤ **Vorbereitung**

- doek
- grondlaag
 - gesso = calciumsulfaat
 - gesso grosso
 - gesso sottile
 - lijm
 - schaafgras
- inlijming
 - lijm
- perkament
- poriënvulsel

- **Verflaag**
 - aventurien
 - bindmiddel
 - anorganisch bindmiddel
 - organisch bindmiddel
 - olie
 - etherische olie
 - drogende olie
 - tempera
 - lijm
 - contrastschildering
 - glacis
 - doorzichtig
 - doorschijnend
 - kleurstof
 - lak
 - onderlaag
 - pigment
 - lak
 - sjabloon
 - vulmiddel

- **Versiering in verheven reliëf**
 - inlegwerk
 - cabochon
 - oplegsel
 - afgevormde reliëfversiering
 - geperst brokaat
 - papier
 - pastiglia

- **Versiering in verzonken reliëf**
 - insnijding
 - graveren
 - guillocheren
 - Tremolierungen
 - ponswerk

- **Inlegwerk**
 - cabochon

- **Vernis**
 - drogende olie
 - etherische olie
 - hars

Bekleding op keramiek

- engobe

ALTERATIE

VERONTREINIGING/POLLUTIE

Vervuiling

- oppervlakkige afzetting
- dierlijk uitwerpsel
- spat
- stofophoping
- vuillaag
- vlek

(Alteratie door een vloeistof)

- afvloeiing
- uitspoeling
- diffusie
 - aureool
 - corrosiekring
- doordrenking
- insijpeling
- oplossing
 - verwerking
- opstijgend vocht
- spat
- uitzweten
- druipspoor

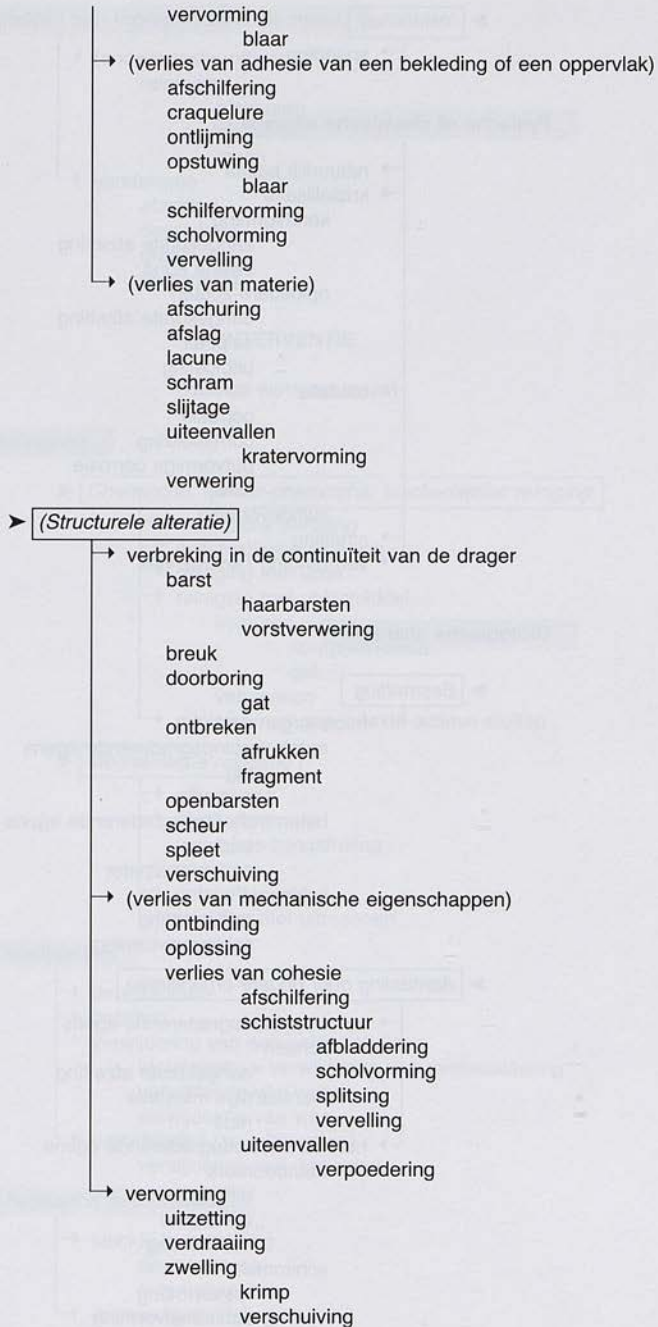
(Optische alteratie)

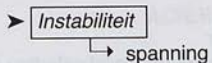
- kleurverandering = chromatische verandering
 - blauwen
 - verbleken
 - vergelen
 - verkleuring
 - witte uitslag
 - blind slaan
- (verandering van glans)
 - mat slaan
 - mat
 - lustreren
 - glanzend
- vertroebeling
 - blind slaan

(Mechanische alteratie)

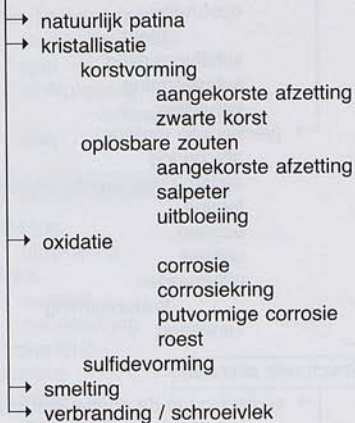
➤ (Oppervlakkige alteratie)

- spanning
- inslag - inslagspoor
- deuk
- kras
- pletten

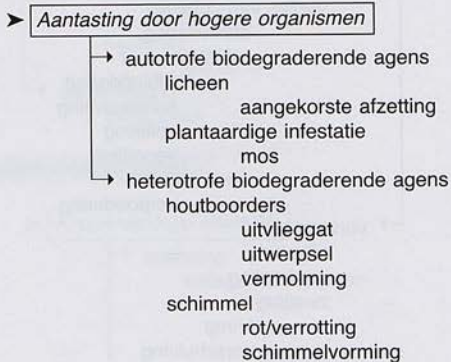
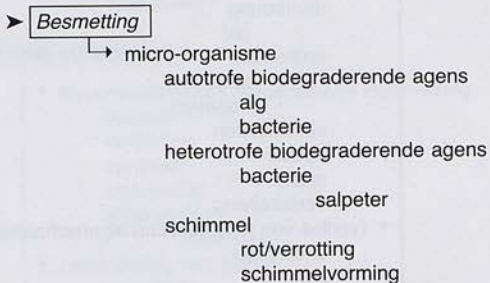

Fysische of chemische alteratie

Biologische alteratie

Sporen van ingrepen door de mens

- (oudere restauraties)
reiniging
 - afschuren
 - afvlakken
 - logen
- vandalisme
 - afzetting
 - degradatie
 - graffiti
 - verminking

INTERVENTIE**(HUIDIGE BEHANDELINGEN)****Reiniging**➤ **Chemische, fysisch-chemische, biochemische reiniging**

- chemische reiniging
- enzymatische reiniging
- reiniging met laser
- reiniging met oplosmiddel
 - kompres
 - kompresmassa
 - gel
 - vernevelen
- reiniging met oppervlakte-actieve stoffen

➤ **Mechanische reiniging**

- afborstelen
- afschuren
 - micro-zandstraling
- gommen
- ontstoffen
- reiniging met ultrasonen

Verwijdering

- derestauratie
- ontziltten
- verwijdering van een bekledingslaag
 - blootleggen = verwijdering van overschildering
 - verwijdering van vernis
 - verwijdering van was
- (verwijdering van elementen)
 - verwijdering van wapening

Chemische behandeling

- biocide behandeling
 - desinfesteren
 - ontsmetten
- corrosiebehandeling

Structurele ingreep

➤ **Rechttrekken**

➤ **Verstevinging**

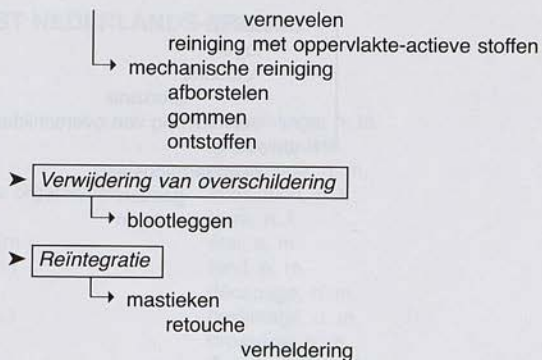
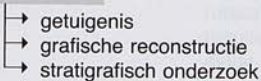
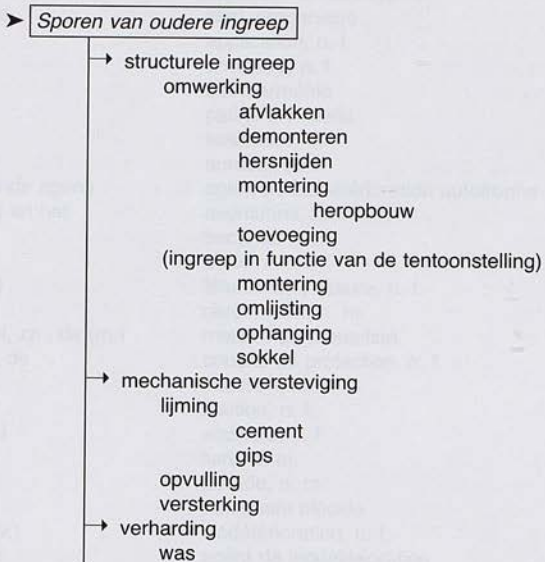
- (ingreep in functie van de tentoonstelling)
(bevestiging van een voorziening)
 - hars
 - kleefstof
 - lijm
 - voetplaat
- (een voorziening tot stand brengen)
 - omlijsting
 - ophanging
 - montering
 - sokkel
- (mechanische verstevinging)
 - lijming
 - lijm
 - structurele kleefstof
 - synthetisch hars
 - opvulling
 - versterking
- verbinding
 - demonteren
 - monteren
 - heropbouw
 - lijming
 - bouten
 - opvoegen
 - voeg
- toevoeging
 - herstelling
 - heropbouw
 - reconstructie
 - wedersamenstelling
- verharding
- insijpeling

➤ **Voorbereidende verharding**

Ingreep op het oppervlak

➤ **Reiniging**

- chemische, fysisch-chemische, biochemische reiniging
 - chemische reiniging
 - enzymatische reiniging
 - reiniging met laser
 - reiniging met oplosmiddel
 - gel
 - kompres
 - kompresmassa

Afwerking**Documentatie****(Oudere ingreep)**

- bekleding
 - logen
 - retouche
 - bronzine
 - verwijdering van overschildering
- afwerking
 - beschermingslaag
 - gomlak
 - wassen

TWEETALIGE LIJST NEDERLANDS-FRANS

h. aandikken	engraissage, n. m.
aangekorste afzetting	dépôt incrusté
h. aankerven	chiquetage, n. m.
aantasting door hogere organismen	infestation, n. f.
aarde, zn., de	terre, n. f.
aarden steun, zn., de (m.)	étais, n. m.
achterwand, zn., de (m.)	fond, n. m.
h. afbijten	décapage, n. m.
afbladdering, zn., de (v.)	feuilletage, n. m.
h. afborstelen	brossage, n. m.
afdekplaat, zn., de	plaque d'obturation
afdruk, zn., de (m.)	estampage, n. m. ; estampage à la terre
afgevormde reliëfversiering	décor moulé
h. afrukken	arrachement, n. m.
afschilfering, zn., de (v.)	desquamation, n. f.
h. afscheuren	arrachement, n. m.
h. afschuren	abrasion, n. f.
afslag, zn., de (m.)	épaufrure, n. f.
h. afstoffen	dépoussiérage, n. m.
h. afvlakken	affranchissement, n. m.
h. afvloeien	ruissellement, n. m.
h. afvormen	moulage, n. m.
alg, zn., de	algue, n. f.
alteratie, zn., de (v.)	altération, n. f.
aluin, zn., de (m.)	alun, n. m.
amalgamvergulding, zn., de (v.)	dorure à l'amalgame
amalgamverzilvering, zn., de (v.)	argenture à l'amalgame
anorganisch bindmiddel	liant inorganique
applicatie, zn., de (v.)	application, n. f.
armatuur, zn., de (v.)	armature, n. f.
Armeense bolus	bol d'Arménie
artificieel patina	patine artificielle
assys, zn., de (m.)	assiette, n. f.
aureool, zn., de en het	auréole, n. f.
autotrofe biodegraderende agens	agent de biodétérioration autotrophe
aventurien, zn., de (m.) en het	aventurine, n. f.
bacterie, zn., de (v.)	bactérie, n. f.
bankschroef, zn., de	étau, n. m.
barst, zn., de (m. en v.)	fêlure, n. f., fissure, n. f.
bekleding, zn. de (v.)	revêtement, n. m.
beschermingsmaatregel, zn., de (m.)	mesure de protection
beschermingslaag, zn., de	couche de protection, n. f.
besmetting, zn., de (v.)	infection, n. f.
bevestiging, zn., de (v.)	fixation, n. f.
bezoedeling, zn., de (v.)	souillure, n. f.
bindmiddel, zn., het	liant, n. m.
biocide, zn., de (v.)	biocide, n. m.
biocide behandeling	traitement biocide
biodegradatie, zn., de (v.)	biodétérioration, n. f.
biodegraderende agens	agent de biodétérioration

- blaar, zn., de
 bladvergulding, zn., de (v.)
 bladvergulding door bruïneren
 bladvergulding met kwik
 bladverzilvering, zn., de (v.)
 bladverzilvering door bruïneren
 bladverzilvering met kwik
 h. blank slaan
 h. blauwen
 h. blind slaan
 h. blootleggen
 h. boenen
 bolus, zn, de (m.)
 bout, zn., de (m.)
 h. bouten
 breuk, zn., de
 bronsverf, zn., de
 h. bronzen
 bronzine, zn., de (v.)
 brug, zn., de
 h. bruïneren
 h. bruïneren
 cabochon, zn., de (m.)
 calciethuid, zn., de (m.)
 calciumsulfaat, zn., het
 carnatie, zn., de (v.)
 carton-pâte
 carton-pierre
 cartapasta, zn., de (v.)
 caseïne, zn., de
 cement, zn., de (m.) en het
 chamotte, zn., de
 chemische reiniging
 chromatische reïntegratie
 chromatische verandering
 h. ciseleren
 consolidatie, zn., de (v.)
 consolidatie door doordrenking
 consolidatie door impregnatie
 contrastschildering, zn., de (v.)
 coördinaatpunten
 corrosie, zn., de (v.)
 corrosiebehandeling, zn., de (v.)
 corrosiekrans, zn., de (m.)
 corrosiekring, zn., de (m.)
 craquelure, zn., de
 h. decaperen
 deelstuk, zn., het
 degradatie, zn., de (v.)
 h. demonteren
 derestauratie, zn., de (v.)
 h. desinfecteren
 desquamatie, zn., de (v.)
 deuk, zn., de
- cloque, n. f.
 dorure à la feuille
 dorure à la feuille par brunissage
 dorure à la feuille au mercure
 argenture à la feuille
 argenture à la feuille par brunissage
 argenture à la feuille au mercure
 blanchiment, n. m.
 bleuissement, n. m.
 chanci, n. m.
 dégagement, n. m.
 cirage, n. m.
 bol, n. m., bolus, n. m.
 goujon, n. m.
 goujonnage, n. m.
 cassure, n. f.; brisure, n. f.; fracture, n. f.
 bronzine, n. f.
 bronzage, n. m.
 bronzine, n. f.
 pont, n. m.
 brunissage, n. m.
 brunissage, n. m.
 cabochon, n. m.
 calcin, n. m.
 sulfate de calcium
 carnation, n. f.
 carton-pâte, n. m.
 carton-pierre, n. m.
 carton-pâte, n. m.; cartapasta, n. f.
 caséïne, n. f.
 ciment, n. m.
 chamotte, n. f.
 nettoyage chimique
 réintégration chromatique
 altération chromatique
 ciselure, n. f.
 consolidation, n. f.
 consolidation par imprégnation
 consolidation par imprégnation
 réchampi, n. m.
 points de repères
 corrosion, n. f.
 passivation (de la corrosion)
 couronne de corrosion, n. f.
 couronne de corrosion, n. f.
 craquelure, n. f.
 décapage, n. m.
 abatti, n. m.
 dégradation, n. f.
 démontage, n. m.
 dé-restauration, n. f.
 désinfection, n. f.
 desquamation, n. f.
 enfoncement, n. m.

deuvel, zn., de (m.)	cheville, n. f.
h. deuvelen	chevillage, n. m.
dierlijk uitwerpsel	déjection animale
diffusie, zn., de (v.)	diffusion, n. f.
h. documenteren	documentation, n. f.
doek, zn., het	toile, n. f.
doorboring, zn., de (v.)	perforation, n. f.
doordrenking, zn., de (v.)	imprégnation, n. f.
doorschijnend, adj.	translucide, adj.
doorzichtig, adj.	transparent, adj.
dosse hout	débit sur dosse
draagskelet, zn., het	armature, n. f.
h. draaien	tournage, n. m.
drogende olie	huile siccativ
druipspoor, zn., het (m.)	coulure, n. f.
duramen, zn., het	duramen, n. m.
elektrolytische vergulding	dorure électrolytique
elektrolytische verzilvering	argenture électrolytique
engobe, zn., de	engobe, n. m.
enzymatische reiniging	nettoyage enzymatique
erosie, zn., de (v.)	érosion, n. f.
estofado, zn., de	estofado, n. m.
etherische olie	huile essentielle
h. fixeren	refixage, n. m.
fout, zn., de	défaut, n. m.
fragment, zn., het	fragment, n. m.
galvanoplastiek, zn., de (v.)	galvanoplastie, n. f.
ganosis, zn., de (v.)	ganosis, n. f.
gat, zn., het	trou, n. m.
gatlas, zn., de	mortaise, n. f.
gebruineerde vergulding	dorure brunie ; dorure polie
gekleurd bladgoud	or de couleur
gel, zn., de (m.) en het	gel, n. m.
geperst brokaat	brocart appliqué
gepolijste vergulding	dorure polie
geraamte, zn., het	armature, n. f.
gesso grosso	gesso grosso
gesso sottile	gesso sottile
getuigenis, zn., de (v.) en het	témoignage, n. m.
h. gieten	coulage, n. m.
gietersmerk, zn., het	marque de fondeur
gietkanaal, zn., het	jet, n. m.
gietkern, zn., de	noyau, n. m.
gietklei, zn., de	barbotine, n. f.
gietnaad, zn., de (m.)	couture de moule, n. f.
gips, zn., het	plâtre, n. m.
glacis, zn., het	glacis, n. m.
glansvergulding, zn., de (v.)	dorure polie
glansverzilvering, zn., de (v.)	argenture polie
glanzend, adj.	brillant, adj.
gom, zn., de (m.) en het	gomme, n. f.
gomlak, zn., de (m.) en het	gomme-laque, n. f. ; shellack, n. m.
h. gommen	gommage, n. f.
graffiti, zn., mv.	graffiti, n. m.

grafische reconstructie	restitution graphique
h. graveren	gravure, n. f.
groef, zn., de	rayure, n. f.
grondering, zn., de (v.)	préparation, n. f.
grondlaag, zn., de	préparation, n. f.
grondplaat, zn., de	plateau, n. m.
h. guillocheren	guillochage, n. m.
haarbarsten	micro-fissuration, n. f.
h. hameren	martelage, n. m.
h. hardsolderen	brasure, n. f.
hars, zn., de (m.) en het	résine, n. f.
heropbouw, zn., de (m.)	recomposition, n. f.
h. hersnijden	retaille, n. f.
herstelling, zn., de (v.)	réfection, n. f.
heterotrofe biodegraderende agens	agent de biodétérioration hétérotrophe
houtboorders	insectes xylophages
houtimitatie, zn., de (v.)	faux-bois, n. m.
houtimitatieschildering, zn., de (v.)	faux-bois, n. m.
houtskelet, zn., het	boisage, n. m.
h. hydrofoberen	hydrofugation, n. f.
indeuking, zn., de (v.)	enfoncement, n. m.
h. in de was zetten	cirage, n. m.
infestatie, zn., de (v.)	infestation, n. f.
infiltratie, zn., de (v.)	infiltration, n. f.
h. inkappen	bûchage, n. m.
inkarnaat, zn., het	carnation, n. f.
inkeping, zn., de (v.)	incision, n. f.
inlegwerk, zn., het	incrustation, n. f.
inlijming, zn., de (v.)	encollage, n. m.
insijpeling, zn., de (v.)	infiltration, n. f.
inslagspoor, zn., het	impact, n. m.
inluitsel, zn., het	inclusion, n. f.
insnijding, zn., de (v.)	incision, n. f.
inspuiting, zn., de (v.)	injection, n. f.
inzetstuk, zn., het	flipot, n. m.
kalkwitsel, zn., het	badigeon, n. m.
kern, zn., de	âme, n. f.
kerngeraamte, zn., het	armature de noyau ; pin-core
kernhout, zn., het	bois de cœur
h. kitten	masticage, n. m.
kleefstof, zn, de	adhésif, n. m.
klei, zn., de	argile, n. f.
kleurstof, zn., de	colorant, n. m.
kleurverandering, zn., de (v.)	altération chromatique
h. klieven	clivage, n. m.
h. klinken	rivetage, n. m.
kompres, zn., het	compresse, n. f.
kompresmassa, zn., de	masse de la compresse
korstmos, zn., het	lichen, n. m.
korstvorming, zn., de	concrétion, n. f.
kram, zn., de	agrafe, n. f.
kras, zn., de	rayure, n. f.
kratervorming, zn., de (v.)	alvéolisation, n. f.
krimp, zn., de (m.)	retrait, n. m. ; rétraction, n. f.

kristallisatie, zn., de (v.)	crystallisation, n. f.
kristallisatie van oplosbare zouten	crystallisation de sels solubles
h. kromtrekken	gauchissement, n. m.
kwartiers hout	débit sur quartier
kwikvergulding, zn., de (v.)	dorure au mercure
kwikverzilvering, zn., de (v.)	argenture au mercure
lacune, zn., de	lacune, n. f.
lak, zn., de (m.) en het	laque, n. f.
laser, zn., de (m.)	laser, n. m.
h. lassen	soudure, n. f.
legering, zn., de (v.)	alliage, n. m.
licheen, zn., de (m.)	lichen, n. m.
lijm, zn., de (m.)	colle, n. f.
lijming, zn., de (v.)	collage, n. m.
lijst, zn., de	cadre, n. m.
h. logen	décapage, n. m.
losmiddel, zn., het	agent démoulant
luchtblas, zn., de	bulle, n. f.
luchtgat, zn., het	trou d'évent, n. m.
h. lustreren	lustrage, n. m.
marmerschildering, zn., de (v.)	faux-marbre, n. m.
h. mastieken	masticage, n. m.
mat, adj.	mat, adj.
h. mat slaan	dépolissage, n. f.
h. matten	matage, n. m.
matvergulding, zn., de (v.)	dorure mate
mechanische reiniging	nettoyage mécanique
medium, zn., het	medium, n. m.
merg, zn., het	moëlle, n. f.
metaalblad, zn., het	feuille métallique
metaalfolie; zn., de en het	feuille métallique
metaalpoeder, zn., de (m.) en het	poudre métallique
micro-organisme, zn., het	micro-organisme, n. m.
micro-zandstraling, zn., de (v.)	microsablage, n. m.
mixtion, zn., de	mixtion, n. f.
h. modelleren	modelage, n. m.
monochromie, zn., de (v.)	monochromie, n. f.
montering, zn., de (v.)	montage, n. m.
mordant, zn., het	mordant, n. m.
mos, zn., het	mousse, n. f.
moulage, zn., de (v.)	moulage, n. m.
nadenpatroon, zn., het	réseau de coutures
nagel, zn., de (m.)	clou, n. m.
natuurlijk patina	patine naturelle
olie, zn., de	huile, n. f.
olievergulding, zn., de (v.)	dorure à l'huile
h. omlijsten	encadrement, n. m.
omwerking, zn., de (v.)	remaniement, n. m.
onderlaag, zn., de	sous-couche, n. f.
ontbinding, zn., de (v.)	décomposition, n. f.
h. ontbramen	réparation, n. f., réparation, n. m.
h. ontbreken	manque, n. m.
h. ontlijmen	décollement, n. m.
ontluchtingskanaal, zn., het	évent, n. m.

- ontluchtingspijp, zn., de
 ontsmetting, zn., de (v.)
 h. ontstoffen
 h. onttrekken van zouten
 h. ontverven
 h. ontzilten
 opaak, adj.
 h. openbarsten
 ophanging, zn., de (v.)
 oplegsel, zn., het
 oplosbare zouten
 oplosmiddel, zn., het
 oplossing, zn., de (v.)
 oppervlakkige afzetting
 opstijgend vocht, zn., het
 opstulping, zn., de (v.)
 opstuwing, zn., de (v.)
 h. opvoegen
 opvulling, zn., de (v.)
 organisch bindmiddel
 overschildering, zn., de (v.)
 oxidatie, zn., de (v.)
 papier, zn., het
 partijtjgoud, zn., het
 paspunten
 pastiglia
 pastiglia-versiering, zn., de (v.)
 pen, zn., de
 pengat, zn., het
 perkament, zn., het
 persbrokaat, zn., het
 pigment, zn., het
 plaat, zn., de
 plantaardige infestatie
 h. pletten
 poedervergulding, zn., de (v.)
 ponswerk, zn., het
 h. polieren
 h. polijsten
 poliment, zn., het
 polimentgrond, zn., de (m.)
 polimentvergulding, zn., de (v.)
 pollutent, zn., de
 polychromie, zn., de (v.)
 polychroom, adj.
 poriënvulsel, zn., het
 preparatielaag, zn., de
 Pressmasse, zn., de
 putcorrosie, zn., de (v.)
 putvormige corrosie
 h. rechttrekken
 reconstructie, zn., de (v.)
 reiniging met laser
 reiniging met oplosmiddel
- évent, n. m.
 désinfection, n. f.
 dépoussiérage, n. m.
 dessalement, n. m.
 décapage, n. m.
 dessalement, n. m. ; désalinisation, n. f.
 opaque, adj.
 éclatement, n. m.
 accrochage, n. m.
 application, n. f.
 sels solubles, n. m.
 solvant, n. m.
 dissolution, n. f.
 dépôt superficiel
 remontée capillaire
 soulèvement, n. m.
 soulèvement, n. m.
 rejointoyage, n. m.
 bouchage, n. m. ; comblement, n. m.
 liant organique
 repeint, n. m.
 oxydation, n. f.
 papier, n. m.
 or parti
 points de repères
 pastiglia, n. f.
 décor à la goutte
 tenon, n. m.
 mortaise, n. f.
 parchemin, n. m.
 brocart appliqué
 pigment, n. m.
 plateau, n. m.
 infestation végétale
 écrasement, n. m.
 dorure à la poudre
 poinçonnage, n. m.
 polissage, n. m.
 polissage, n. m.
 assiette, n. f.
 assiette, n. f.
 dorure à l'eau
 agent polluant
 polychromie, n. f.
 polychrome, adj.
 bouche-pores, n. m.
 préparation, n. f.
 Pressmasse
 piqûre, n. m.
 piqûre, n. m.
 redressement, n. m.
 restitution, n. f.
 nettoyage au laser
 nettoyage au solvant

reiniging met oppervlakte-actieve stof	nettoyage au tensioactif
reiniging met ultrasonen	nettoyage aux ultrasons
reiniging, zn., de (v.)	nettoyage, n. m.
h. repareren	reparure, n. f.
repoussé, zn., het	repoussé, n. m.
h. repousseren	repoussé, n. m.
h. retoucheren	retouche, n. f.
roest, zn., de (m.) en het	rouille, n. f.
Romeinse verbinding	assemblage à la romaine
rot, zn., het	pourriture, n. f.
rugplaat, zn., de	plaque d'obturation
salpeter, zn., de (m.) en het	salpêtre, n. m.
schaafgras, zn., het	prêle, n. f.
scharnier, zn., het	charnière, n. f.
schellak, zn., de (m) en het	gomme-laque, n. f.
schelpgoud, zn., het	or coquille ; or à la coquille
h. scheluw trekken	gauchissement, n. m.
scherf, zn., de	éclat, n. m., tesson, n. m.
scheur, zn., de	déchirure, n. f.
schilfervorming, zn., de (v.)	écaillage, n. m.
schimmel	champignon, n. m.
schimmelachtig, adj.	fongique, adj. ; mycologique, adj.
schimmelvorming, zn., de (v.)	moisissure, n. f.
schiststructuur, zn., de (v.)	schistoïde, adj.
scholvorming, zn., de (v.)	déplacage, n. m.
schram, zn., de	éraflure, n. f. ; griffure, n. f.
schroefvlek, zn., de	brûlure, n. f.
h. schuren	ponçage, n. m.
sgraffito, zn., het	sgraffite, n. m.
sgraffito op metaalblad	sgraffito sur feuille métallique
sjabloon, zn., de	pochoir, n. m.
sleutel, zn., de (m.)	clef, n. f.
slibklei, zn., de (m.)	barbotine, n. f.
slijtage, zn., de (v.)	usure, n. f.
smelting, zn., de (v.)	fusion, n. f.
h. snijden	taille, n. f.
sokkel, zn., de	soclage, n. m.
spanning, zn., de (v.)	contrainte, n. f.
spat, zn., de	projection, n. f.
spatlaag, zn., de	plâtre d'alerte
spint, zn., het	aubier, n. m.
spleet, zn., de	fente, n. f.
splijting, zn., de (v.)	fendage, n. m.
h. splitsen	délitage, n. m.
spoor van bewerking	trace de mise en œuvre
spoor van gereedschap	trace d'outils
spoor van oudere ingreep	trace d'intervention ancienne
staff, zn., de	staff, n. m.
steenkarton, zn., het	carton-pierre, n. m.
h. steenhouwen	taille, n. f.
steunijzer, zn., het	potence, n. f.
stofferij, zn., de (v.)	polychromie, n. f.
stofophoping, zn., de (v.)	empoussièrement, n. m.
h. stoppen	ramendage, n. m.

stratigrafisch onderzoek	examen stratigraphique
structurele kleefstof	adhésif structurel
stuc, zn., het	stuc, n. m.
stucmarmor, zn., het	stuc-marbre, n. m.
sulfidevorming, zn., de (v.)	sulfuration, n. f.
synthetisch hars	résine synthétique
tap, zn., de (m.)	tourillon, n. m.
temperaschildering, zn., de (v.)	détrempe, n. f.
toevoeging, zn., de (v.)	adjonction, n. f.
toogijzer, zn., de (m.)	clavette, n. f.
transformatie, zn. de (v.)	transformation, n. f.
Tremolierungen	Tremolierungen
trijp, zn., het	filasse, n. f.
uitbloeiing, zn., de (v.)	efflorescence, n. f.
h. uiteenvallen	désagrégation, n. f.
uitholling, zn., de (v.)	évidement, n. m.
uitspoeling, zn., de (v.)	lessivage, n. m.
uitvliegkat, zn., het	trou d'envol
uitwas, zn., de (m.)	excroissance, n. f.
uitzetting, zn., de (v.)	dilatation, n. f.
h. uitzweten	exsudation, n. m.
valse pen	faux tenon, n. m.
vandalisme, zn., het	vandalisme, n. m.
h. vastmetselen	scellement, n. m.
verbinding, zn., de (v.)	assemblage, n. m.
h. verbleken	décoloration, n. f.
h. verbrokkelen	désagrégation, n. f.
verdeeljwijze, zn., de	débit, n. m.
verdraaiing, zn., de (v.)	distorsion, n. f.
verflaag, zn., de	couche picturale
vergaring, zn., de (v.)	assemblage, n. m.
vergeling, zn., de (v.)	jaunissement, n. m.
vergulding, zn., de (v.)	dorure, n. f.
vergulding door hameren van bladgoud	dorure par plaquage de feuilles d'or
vergulding met schelpgoud	dorure à la poudre
verharding, zn., de (v.)	consolidation par imprégnation
verheldering, zn., de (v.)	éclaircissement, n. m.
verkleuring, zn., de (v.)	coloration, n. f.
verlies van cohesie	perte de cohésion
verloren-wastechniek, zn., de (v.)	fonte à la cire perdue
h. vermiljoenen	vermillonner
verminking, zn., de (v.)	mutilation, n. f.
vermolming, zn., de (v.)	vermoulure, n. f.
h. vernevelen	nébulisation, n. f.
vernis, zn., de (m.) en het	vernis, n. m.
h. vernissen	vernissage, n. m.
verontreinigende stof	agent polluant
verontreiniging, zn., de (v.)	pollution, n. f.
verpoedering, zn., de (v.)	pulvéulence, n. f.
h. verschieten	décoloration, n. f.
verschralingsmiddel, zn., het	dégraissant, n. m.
verschuiving, zn., de (v.)	décalage, n. m.
versiering in verheven reliëf	décor en relief
versiering in verzonken reliëf	décor en creux

versterking, zn., de (v.)	renfort, n. m.
verstevinging, zn., de (v.)	consolidation, n. f.
vertroebeling, zn., de (v.)	opacification, n. f.
h. vervellen	exfoliation, n. f.
h. verven	teinture, n. f.
vervorming, zn., de (v.)	déformation, n. f.
vervuiling, zn., de (v.)	salissure, n. f.
verwering, zn., de (v.)	érosion, n. f.
verwijdering van overschildering	enlèvement de repeint
verwijdering van vernis	dévernissage, n. m.
verwijdering van was	décirage, n. m.
verzilvering door hameren van bladzilver	argentine par plaquage de feuilles d'argent
verzilvering, zn., de (v.)	argentine, n. f.
vlek, zn., de	tache, n. f.
vlekhorizon, zn., de (m.)	auréole, n. f.
voeg, zn., de	joint, n. m.
voetplaat, zn., de	semelle, n. f.
voorbereidende laag	couche préparatoire
voorbereidende verharding	préconsolidation, n. f.
vorstverwering, zn., de (v.)	gélifraction, n. f.
vuillaag, zn., de	encrassement, n. m.
vulmiddel, zn., het	charge, n. f.
waarschuwing slaag, zn., de	plâtre d'alerte
wapening, zn, de (v.)	armature, n. f.
was, zn. de (m.) en het	cire, n. f.
h. waterafstotend maken	hydrofugation, n. f.
watervergulding, zn., de (v.)	dorure à l'eau
wedersamenstelling, zn., de (v.)	reconstitution, n. f.
h. wegschuren	abrasion, n. f.
werktuigspoor, zn. het	trace d'outils
witsellaag, zn., de	badigeon, n. m.
witte uitslag	blanchiment, n. m.
h. zandgieten	fonte au sable, n. f.
h. zandslijpen	égrésage, n. m.
zetting, zn., de (v.)	sertissage, n. m.
h. zoeten	adoucissage, n. m.
zwaluwstaart, zn., de (m.)	queue d'aronde, n. f.
zwarte korst	croûte noire, n. f.
zwellling, zn., de (v.)	gonflement, n. m.
Zwischgold	Zwischgold, n. m.

LEGENDES BIJ DE AFBEELDINGEN

- Afb. 1. Personage uit het *Sint-Leonardusretabel* (gepolychromeerd hout), Brussel, 1476-1478, Sint-Leonarduskerk, Zoutleeuw: basis met sporen van de bankschroef en gereedschap en op de achtergrond een pen voor de vergaring.
- Afb. 2. *Madonna met Kind* (gepolychromeerd hout), tweede helft 16de eeuw, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen: uitholling met afdekplaat.
- Afb. 3. Walter Pompe: *Heilige Sebastiaan* (gepolychromeerd hout), 1763, Sint-Antoniuskerk, Zoersel: de radiografie toont de samenstellende onderdelen, nagels, uitvlieggaten.
- Afb. 4. Medardo Rosso: *La femme à la voilette (II)* (gips), 1896, Openluchtmuseum Middelheim, Antwerpen: gipsen afgietsel met wapening.
- Afb. 5. Cornelis Van der Veken (toegeschreven aan): *Engelbewaarder* (gepolychromeerd hout), ca. 1735, Maria-Hemelvaartkerk, La Gleize: stoffering met aventurien.
- Afb. 6. Groep uit het *Mariaretabel van Pailhe* (gepolychromeerd hout), Antwerpen, 1510-1530, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel: sporen van de grondlaag, bolus met insnijdingen, polychromie met glansvergulding, sgraffito en geschilderde motieven.
- Afb. 7. *Kasteelhoeve van Baya*, huiskapel, 1751-1800, Goesnes: stucversiering en marmerschildering.
- Afb. 8. Franz Xaver Bader (stoffeerder): *Altaar van Onze-Lieve-Vrouw van Smarten* (gepolychromeerd hout), 1773, Sint-Jan-de-Doperkerk, Averbode: stucmarmer.
- Afb. 9. *Kruisigingsretabel van de Huidevetters* (geschilderd paneel), 1415-1420, Sint-Salvatorskathedraal, Brugge: reliëfversiering met pastiglia.
- Afb. 10. *Kruisiging van Hendrik van Rijn* (geschilderd paneel), Noordelijke Nederlanden, ca. 1363, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Antwerpen: afgevormde reliëfversiering.
- Afb. 11. Luik van huisretabeltje met de *Aankondiging* (gepolychromeerd hout), Zuidelijke Nederlanden, rond 1500, Museum Mayer van den Bergh, Antwerpen: reliëfversiering met geperst brokaat.
- Afb. 12. *Retabel met de Aanbidding der Wijzen* (gepolychromeerd hout), Tirol, 1496, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel: versieringen met graveringen en *Tremolierungen* in de grondlaag.
- Afb. 13. *Beatrijs Soetkens* (in boot met Madonna), 17de eeuw, Onze-Lieve-Vrouw ten Zavelkerk, Brussel: barsten en spleten.
- Afb. 14. *Boeddha* (terracotta), China, 8ste eeuw, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel: breuk.
- Afb. 15. *Christus in de Kroning van Maria* (albast), rond 1600, Musée Curtius, Luik: schade door insijpeling van water, oplossing van albast, kratervorming en verpoedering.
- Afb. 16. Constantin Meunier: *Moederschap in het Monument voor de Arbeid* (brons), 1893, Brussel: alteratie van het oppervlak.
- Afb. 17. *Johannes de Doper* (gepolychromeerde steen), 19de-20ste eeuw, Sint-Pieterskerk, Leuven: zwarte korsten.
- Afb. 18. *Sint-Antonius abt* (gepolychromeerd hout), 1652, Museum, Eben-Emael: aantasting door houtboorders.
- Afb. 19. *Christus aan het kruis* (doek, cartapesta), ca. 1550, Onze-Lieve-Vrouw Kapellekerk, Brussel: schroeivlekken, blaren en ontbrekende stukken.

Legendes bij de afbeeldingen

- Afb. 20. Pieter I Peper: *Allegorie van de astronomie* (steen), 1775, Musée Groesbeeck de Croix, Namur: openbarsten en verbreking van de steen door spanningen.
- Afb. 21. *Graflegging* (gepolychromeerde steen), 1480, Sint-Martinuskerk, Ath: druipspoor.
- Afb. 22. Lambrisering in de Sint-Marcoenkapel (gepolychromeerd hout), 1690, Onze-Lieve-Vrouwen Zavelkerk, Brussel: fixeren van de stoffering door insputting.
- Afb. 23. Troonzetel (gepolychromeerd hout), ca. 1890, Kamer van Volksvertegenwoordigers Brussel, olieverguldung.
- Afb. 24. Walter Pompe: buste van *Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart* (gepolychromeerde terracotta), ca. 1740, Huis den Engel, Turnhout: in de massa gekleurde opvullingen (lichtere zones ter hoogte van de heup).
- Afb. 25. Jan II Borremans (toegeschreven aan): *Heilige Johannes van de Calvarie* (gepolychromeerd hout), Brussel 1490-1500, Sint-Pieterskerk, Leuven: afschilfering, scholvorming en lacunes in de polychromie.
- Afb. 26. Guillaume Kerricks: *Fransiscus van Assisi* (gepolychromeerd hout), Sint-Niklaaskerk, Brussel, 18de eeuw: opstuwingen van de stoffering.
- Afb. 27. Detail uit het *Passieretabel van Beverlo* (gepolychromeerd hout), Antwerpen, 1491-1510, Sint-Antoniuskapel, Korspel: schimmelvorming.
- Afb. 28. Retabelkast van het *Sint-Leonardusretabel* (gepolychromeerd hout), Brussel, 1476-1478, Sint-Leonarduskerk, Zoutleeuw: opstuwingen van de stoffering en overschildering met bronzine.
- Afb. 29. *Sint-Hubertus te paard* (gepolychromeerd hout), Brabant, begin 16de eeuw, Sint-Sebastiaanskerk, Loyers.
- Afb. 30. Meester van Hakendover: *Drie-Maagdenretabel*, Brabant, ca. 1400, Kerk van de Goddelijke Zaligmaker, Hakendover: reconstructie van verdwenen buste.
- Afb. 31. *Madonna met Kind* (gepolychromeerd hout), Brussel, tweede kwart 15de eeuw, Sint-Niklaaskerk, Drogenbos: gemastiekte lacunes.
- Afb. 32. Nicolaas van der Veken: *Heilige Ivo van Tréguier* (gepolychromeerd hout), 1671-1680, Museum Hof van Busleyden, Mechelen: het blootleggen van de oorspronkelijke stoffering.

Afbeeldingen: © KIK/IRPA, behalve afb. 10 en 16 (M. Serck).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

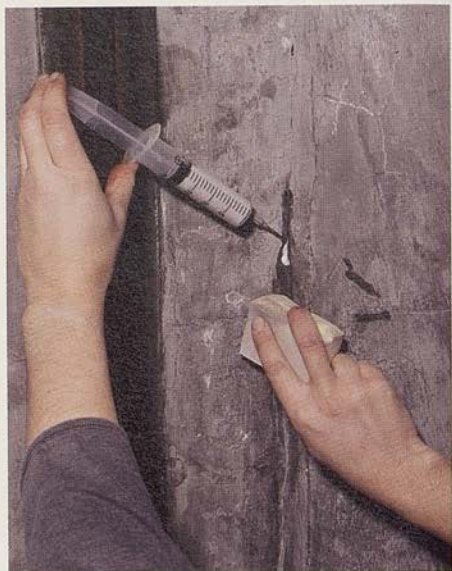
19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

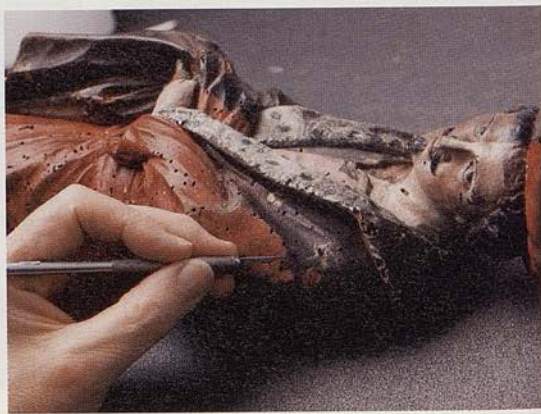
29

30

31

32

